

ARKEOLOGGRUPPEN AB, RAPPORT 2022:18

ARKEOLOGISK UNDERSÖKNING

En Ekeby i Närke

Boplatslämningar från äldre bronsålder,
järnålder och tidig medeltid

L1979:1489, Ekeby Prästgård 1:7

Ekeby socken, Kumla kommun, Närke

Nina Balknäs och Leif Karlenby med bidrag av Sabina Larsson

ARKEOLOGGRUPPEN I ÖREBRO AB

Radiatorvägen 11, 702 27 Örebro

Telefon 019-609 04 10

www.arkeologgruppen.se

arkeologgruppen@arkeologgruppen.se

*Översiktskarta över Örebro län med platsen för
undersökningen markerad i rött.*

© 2022 Arkeologgruppen AB
Arkeologgruppen rapport 2022:18

Författare	Nina Balknäs & Leif Karlenby med bidrag av Sabina Larsson
Kvalitetsgranskning	Annica Ramström
Grafisk form	Nina Balknäs
Omslagsfoto	Framsida: utsikt från Ekeby bytomt med Källarbacken och Ekeby kyrka i bakgrunden. Foto från väster. Baksida: Ebba Knabe och Johnny Rönngren en blöt höstdag 2019. I bakgrunden ses området för Ekeby bytomt. Foto från öster.
Foto	Arkeologgruppen AB om inte annat anges i figurtexten.

Upphovsrätt, om inget annat anges, enligt Creative Commons licens CC BY.
Villkor finns tillgängliga på <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.sv>

Fastighetskartan: © Lantmäteriet Dnr: R50223371_200001

Terrängkartan, samt GSD-Översiktskartan: Lantmäteriet (CC0)

ARKEOLOGGRUPPEN AB, RAPPORT 2022:18

ARKEOLOGISK UNDERSÖKNING

En Ekeby i Närke

Boplatslämningar från äldre bronsålder,
järnålder och tidig medeltid

L1979:1489

Ekeby Prästgård 1:7

Ekeby socken, Kumla kommun

Närke

Nina Balknäs och Leif Karlenby
med bidrag av Sabina Larsson

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

<i>Innehållsförteckning</i>	4	Senneolitikum – äldre bronsålder 40	
<i>Sammanfattning</i>	7	Hus 1.....	42
<i>Inledning</i>	11	Hus 2.....	42
Bakgrund & Förutsättningar	11	KG 32, skärvstenshög.....	43
Disposition	11	Stratigafi och lager.....	44
Syfte och frågeställningar	12	Händelser och konstruktionsdetaljer.....	45
Metod och genomförande	15	Eld och sten.....	47
Hösten 2019 – norra delen.....	16	Analysen.....	47
Våren 2020 – södra delen.....	16	Fynden.....	48
Efterarbetet.....	17	KG 31 – stolphål runt skärvstenshögen ..	50
Fynd och analyser.....	17	Järnålder och medeltid	51
Utvidgade studier.....	17	Fas 1 – 100 f.Kr. till 550 e.Kr.	53
Förmedling	18	Frånvaro eller odling?.....	53
Förutsättningar.....	18	Fas 2 – 675 e.Kr. till 775 e.Kr.	54
Målgrupper.....	18	Hus 29.....	56
Reviderad förmedlingsplan.....	19	Hus 101.....	56
Sociala medier.....	19	KG 35, brunn.....	56
Temporär utställning i fält.....	19	KG 37, fossil åker.....	57
Målgrupp: skolor.....	20	Fas 3 – 775 till 850 e.Kr.	58
Folder för allmänhet och boende i Ekeby.....	20	KG 40, hägnad.....	60
Föredrag och öppet hus.....	21	Hus 5.....	60
Press och media.....	21	Hus 9.....	60
Natur- & kulturmiljö	23	Hus 24.....	60
Undersökningsytan.....	23	Hus 25.....	61
Närområdet.....	23	KG 30, skärvstensflak.....	61
Ekeby by.....	26	KG 33, aktivitetsyta.....	61
Byn med ekarna.....	27	Fas 4 – 900 till 1025 e.Kr.	62
Det kommunikativa läget.....	29	Hus 15.....	64
Fornlämningsmiljön.....	29	Hus 18.....	64
Marken inom undersökningsområdet.....	31	Hus 20 och Hus 21.....	65
Tidigare utredning och förundersökning av L1979:1489.....	33	Hus 22 och Hus 23.....	66
Resultat	36	Hus 27.....	66
Sammanfattande resultat	36	Hus 28.....	67
Anläggningar.....	36	KG 30 & KG33.....	67
Lager.....	36	KG 41, hägnad.....	67
Kontextgrupper.....	37	Fas 5 – 1025 till 1150 e.Kr.	68
Fynd.....	37	Hus 4.....	70
		Hus 12.....	70
		Hus 6.....	71
		Hus 8.....	71
		Hus 17.....	71
		Hus 10.....	71
		Hus 100.....	71
		Hus 13 och Hus 19.....	71
		KG 42–44, hägnader.....	72
		Hus 16a.....	72

Fas 6 – 1150 till 1250 e.Kr.	74
Hus 16b	76
Hus 3	78
KG 36, ugn	79
Hus 7	80
Hus 11	80
Hus 26	80
Hus 14	80
KG 45–46, hägnader	80
KG 34, stenkonstruktion	80

Medeltida och historisk odling	82
KG 38, källare	83

Sammanställning av bebyggelsen – yngre järnålder och tidig medeltid	84
Bebyggelseutveckling	84
Fas 2 och 3	84
Fas 4	84
Fas 5	84
Fas 6	84
Bebyggelsestruktur	86
Husens antal och yta	86
Att ligga lågt – husens läge i terrängen	88
Orientering	88
Fasta byggnadslägen	88
Krönet	89

Alla tiders fynd	90
Metall	90
Keramik	95
Bränd lera	95
Bergart	97
Ben	97

Alla tiders analyser	98
Vedartsanalys	98
¹⁴ C-analys	98
Makrofossil analys	98
Bronsålder	98
Yngre järnålder och tidig medeltid	99
Osteologisk analys	99
Bronsålder	100
Yngre järnålder och tidig medeltid	100
ICP-analys	102
Metallurgisk analys	102

Tolkning	104
-----------------	------------

Senneolitikum – äldre bronsålder	104
Kort om bronsålder i Närke	104
Skärvstenshögar	104
Skärvstenshögar jag minns – I	106
Fyndinnehållets betydelse för tolkningen	107
Skärvstenshögar jag minns – II	107
Hur kan vi förstå skärvstenshögar?	108
Skärvstenshögen och djurbegravningen som rituella och religiösa kontexter	109

Yngre järnålder – tidig medeltid	110
Ekonomi och aktiviteter	110
Mat och dryck	110
Hantverk	111
Kult och religion	112
Social struktur	113
En eller flera gårdar?	113
Storgård?	113
Levande och döda i Ekeby	115
Fria, underlydande eller trälar?	116
En skisserad ut- och avveckling	116
Ekeby by	120
Ekeby – en utblick	121
Kontakter och influenser	121
Jämförande studier	121

Syntes	123
Kontinuitet och avbrott	123
Senneolitikum och bronsålder	123
Den tidiga järnåldern	124
Åter på Källarbacken	124
Järnålderns förhållande till skärvstenshögen	125
Skärvstenshögen och skärvstensflak	125

Utvärdering	126
--------------------	------------

Referenser	128
-------------------	------------

Tekniska och administrativa uppgifter	135
--	------------

Figur 1. Översikt med Ekeby markerat inom grå cirkel. Skala 1:250 000.

SAMMANFATTNING

Denna rapport redovisar den arkeologiska undersökningen av boplatsslämning L1979:1489 i Ekeby socken, Närke. Bebyggelselämningarna dateras till äldre bronsålder samt yngre järnålder och tidig medeltid.

Anledningen till undersökningen var Kumla kommuns detaljplanering för bostadsbebyggelse väster om Ekeby kyrka. Beslut i ärendet togs i juni 2019 av Länsstyrelsen i Örebro. Fältarbetet genomfördes under hösten 2019 och våren 2020.

Då ett odlingslager under utredningen år 2017 daterades till förromersk järnålder var en frågeställning om det fanns kontinuitet från bronsålder till järnålder. Någon närvaro under yngre bronsålder har inte kunnat beläggas. Dateringar och fynd talar för flera etableringar med en lång period av mänsklig frånvaro däremellan. Från senneolitikum och/eller äldsta bronsålder finns två dateringar i nordväst som inte har kunnat knytas till någon konstruktion. Från samma tid kom det nedgräva nötdjur som undersöktes nedanför östra slänten under förundersökningen år 2018. Därefter finns ett glapp på runt 300 år. Runt 1500 f.Kr. fanns bosättning på krönet och en skärvstenshög i sydöst. Denna bosättning försvann relativt fort, varpå backen (i sen tid benämnd Källarbacken) åter låg öde.

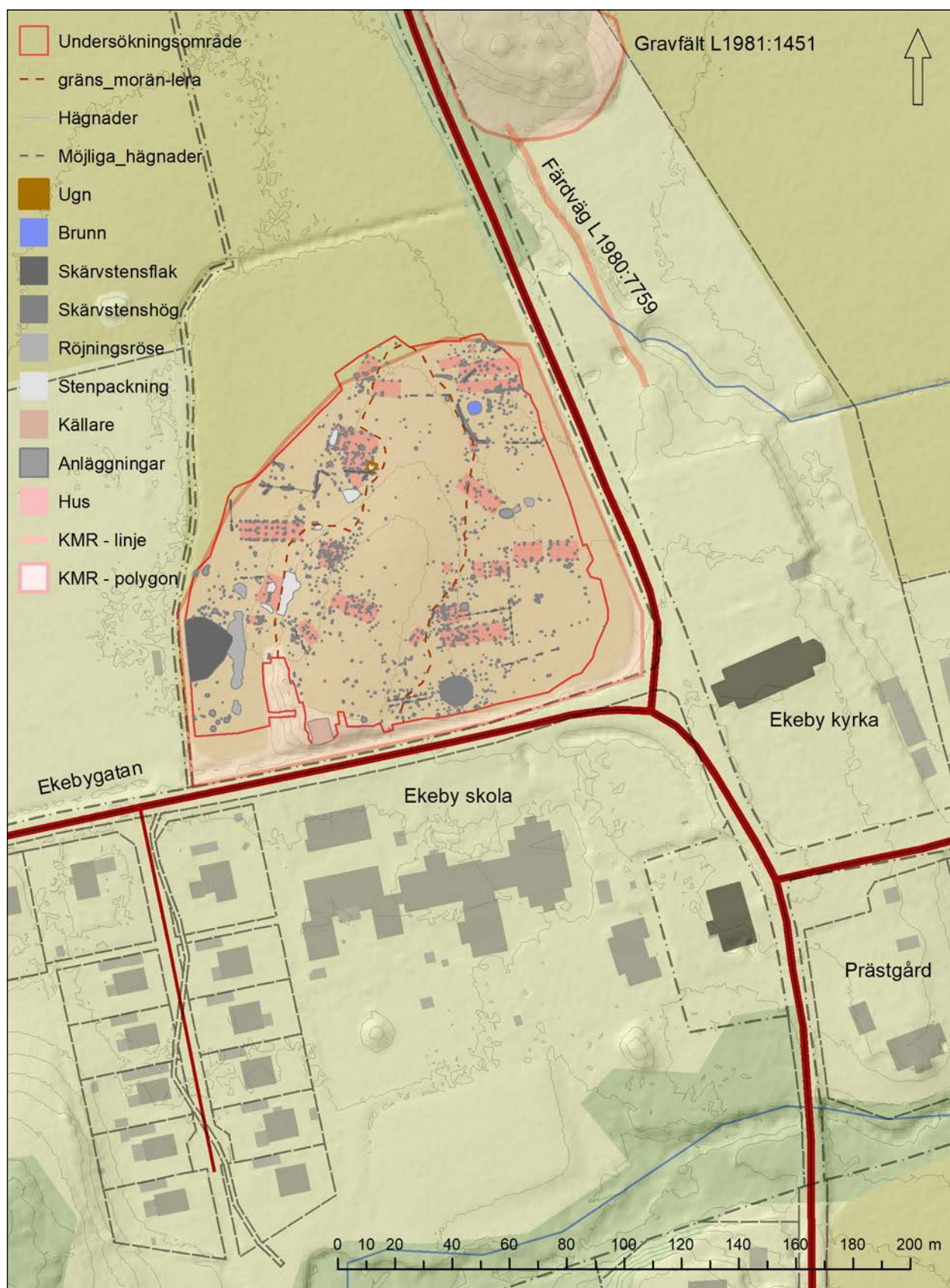
Från först århundradet före vår tideräkning fram till vendeltid ser vi odlingsverksamhet inom undersökningsytan. Den första bebyggelsen kom åter i vendeltid. Under loppet av cirka 500 år fanns 32 hus inom undersökningsytan. En utveckling i byggnadsteknik går att följa från treskeppiga till enskeppiga stolpburna byggnader. Bebyggelsestrukturen har sannolikt varit flerkärnig med två gårdsenheter på Källarbacken där de boende har haft viss grad av specialisering. I tidig medeltid tillkom en tredje gårdsbebyggelse. Järnframställning och metallhantverk har främst funnits nedanför slänten i öster, medan textilhantverk, matlagning och ölbrygging fanns i väster.

Lämningarna från yngre järnålder och medeltid är motsägelsefulla. Flera indicier finns på att Ekeby var socialt stratifierat under yngre järnålder. Vissa företeelser talar för goda ekonomiska förhållanden, andra ger motsatta signaler. I ekvationen tillkommer även ett gravfält och en Eskilstunakista med därtill förmodad träkyrka. Mycket tyder på att den undersökta bebyggelsen på Källarbacken var del av en större bebyggelse där en huvudgård funnits öster om undersökningsytan. Runt år 1200 flyttar bebyggelsen västerut i samband med införandet av huvudgårdar och landboväsande. Under medeltid doneras sedan marken till kyrkan. Arvtagare till järnålderns storgård är ännu i drift: Ekeby prästgård.

Figur 2. Undersökning av Hus 16a–b pågår. Leif Karlenby, Ebba Knabe, Sabina Larsson och praktikant Rasmus Ohlsson i grävtagen. Foto från nordväst.

Figur 3. Plan över undersökningsområdet. Skala 1:2 000.

INLEDNING

BAKGRUND & FÖRUTSÄTTNINGAR

I samband med Kumla kommuns detaljplanering för bostadsbebyggelse väster om Ekeby kyrka i Ekeby socken, Närke har Arkeologgruppen genomfört en arkeologisk undersökning av fornlämning L1979:1489. Fornlämningen utgjordes av en boplatz med skärvstenshöj och skärvstensflak. Bebyggelselämningarna daterades till äldre bronsålder samt yngre järnålder och tidig medeltid.

Då Kumla kommun var angelägna att komma igång med bygget och vi ville undvika vintergrävning genomfördes undersökningen i två etapper: under hösten 2019 och våren 2020. Höstens undersökning pågick i sex veckor med start i september. Vårens undersökning startade sista veckan i mars och pågick i sju veckor. Beslut togs i ärendet den 27 juni 2019 (dnr 431-1944-2019) av Länsstyrelsen i Örebro. Kostnadsansvar bars av Kumla kommun.

Inför undersökningens start beslutades att under hösten undersöka den norra delen som enligt förundersökningsresultaten inte innehöll områden med komplex stratigrafi. Under våren skulle den södra delen undersökas. Där fanns större lager, komplex

stratigrafi och en skärvstenshöj. Då fler intressanta anläggningar fanns i södra delen beslutades även att alla visningar skulle koncentreras till våren. Inne dess hann dock covid-19 spridas i Sverige och världen. Folkhälsomyndighetens riskbedömning på nätet konsulterades varefter beslut fattades att ställa in alla visningar. Det innebar att förmedlingsplanen fick revideras (se *Förmedling*, sidan 19).

Ytterligare en omständighet som påverkade undersökningen var onormala väderförhållanden i oktober 2019 då det regnade dubbelt så mycket som normalt i Örebro län, närmare bestämt 113 mm mot genomsnittliga 57 mm (smhi.se). Regnmängderna ledde till att delar av den schaktade ytan var översvämmade och det i övrigt var omöjligt att arbeta utan att förstöra anläggningar. Ett delområde i nordöst fick lämnas helt till våren då det blev nödvändigt att bana av på nytt. Konsekvenserna av regnandet innebar att undersökningen under våren förlängdes med 20 mandagar. Tilläggsbeslut fattades den 19 maj 2020 av Länsstyrelsen i Örebro län. Kostnadsansvar bars av Kumla kommun.

DISPOSITION

Rapporten inleds med en genomgång av undersökningens *Syfte och frågeställningar* samt *Metod och genomförande*. Därefter redovisar vi vår *Förmedling* och den förändrade förmedlingsstrategi som covid-19 medförde. Sist i inledningen finns en presentation av *Natur- och kulturmiljö* i anslutning till Ekeby.

Med detta färskt i bakhuvudet inleds *Resultat* med en övergripande presentation. Därefter kommer en kronologisk genomgång av resultaten. Först beskrivs lämningarna från *Bronsålder*, därefter följer lämningarna från *Järnålder och tidig medeltid* uppdelat i faser. Sista delen av resultatkapiteln ägnas åt sammanställningar av *järnålderns bebyggelsutveckling, fynd och analyser*.

Rapporten är utformad i syfte att presentera dokumentationen så att den blir begriplig och lätt att ta till sig. Det innebär att grundläggande tolkningar ingår under *Resultat*. Övergripande fasplaner finns i resultatdelen, medan planer över hus och kontextgrupper finns i bilagorna. Under *Tolkning* går vi in på vad vi kan utläsa från resultatet genom att svara på undersökningens frågeställningar. Tolkningen består av tre delar: bronsålder, järnålder-medeltid och syntes.

Rapporten avslutas med en *utvärdering*.

Bilagor finns i en separat volym. Där finns basdata samt detaljerade beskrivningar över hus, kontextgrupper och fynd tillsammans med analysrapporter.

SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNINGAR

Det övergripande syftet med den arkeologiska undersökningen var att bidra till den allmänna kunskapsuppbyggnaden inom arkeologin i Örebro län. Det specifika syftet var att undersöka, dokumentera och tolka de spår av mänsklig verksamhet som förekom inom aktuella delar av fornlämningen. Det skulle göras utifrån riktade frågeställningar med utgångspunkt i resultaten av den arkeologiska förundersökningen och det rådande arkeologiska forskningsläget för den aktuella typen av fornlämning i regionen.

Arkeologgruppen formulerade i undersökningsplanen tre övergripande teman med underliggande frågeställningar. Dessa teman ligger som grund i rapporten. Däremot har enstaka frågeställningar tagits bort på grundval av undersökningsresultaten. Alla frågeställningar, även de som inte gått att besvara, finns i tabell 1.

Det första temat – platsen i landskapsrummet – löper som en röd tråd genom rapporten. Temat har en sammanhållande funktion mellan de två övriga temana i det att platsens natur- och kulturgeografiska förutsättningar sätter ramarna för hur platsen nyttjats. Tema 2 handlar om kontinuitet och diskontinuitet inom undersökningsytan och i närområdet. Fokus ligger här på socioekonomiska aspekter som påverkat val av plats och hur de nyttjats i olika tider.

De tredje temat behandlar religion, ekonomi och social status.

Tema 1

Platsen i landskapsrummet

Hur kan vi förstå platsens betydelse och funktion – dels i förhållande till den närmaste omgivningen, dels i ett regionalt perspektiv? Temat behandlar både natur- och kulturgeografiska aspekter. De naturgeografiska studierna avser topografi, markslag, vattentillgång, strandlinje och vegetation. Kulturgeografiska aspekter är minst lika viktiga att väga in. Det gäller exempelvis närliggande fornlämningar, vägar, siktlinjer, markanvändning och bebyggelse.

Hur har människor, idéer och föremål färdats till och från Ekeby? Närkes placering som ett "mittens rike" har inneburit att influenser kommit från flera håll både samtidigt och i olika tider. Finns det spår av en egen identitet, bortom de mer välkända kulturyttringarna i Götalandskapen och Mälardalen i vars periferier Närke låg?

Tema 2

Kontinuitet/diskontinuitet

Tema 2 studerar platsens läge kontra brukande i olika perioder utifrån lokala, socioekonomiska förutsättningar. Varför väljs platsen och varför flyttas verksamheten därifrån, alternativt varför övergår verksamheten i annat?

Temat ska visa på förändringar som sker över tid men också identifiera vad som förblir sig likt. Det är i sammanhanget viktigt att särskilja platskontinuitet och bebyggelsekontinuitet. Hur har människorna förhållit sig till äldre lämningar på platsen?

Tema 3

Religion, ekonomi och social status

Hur ser den socioekonomiska utvecklingen ut? Kan den spåras i rumsliga strukturer? Kan den ses i fyndspridning eller analysresultat?

Under äldre bronsålder och tidig medeltid byggs manifesta konstruktioner i Ekeby i form av skärvtenshög och kyrka. Båda kan ses som uttryck för makt med religiösa/rituella förtecken. Varför byggs monumenter just där och då? Vad är det som avses att förmedlas till omgivningen? Kan övergången till kristendom spåras i det arkeologiska materialet? Förändras den rituella praktiken från järnålder till medeltid?

Frågeställningar

Tema	Frågeställning	Besvaras i kapitel	Sida
1 ALLM.	Hur såg landskapet ut under olika tider?	● Natur- och kulturmiljö	31ff
	Hur har landskapet påverkats av landhöjning och sjösänkning?		
	Vilka kommunikationsvägar fanns?	● Natur- och kulturmiljö	29
	Hur såg vegetation och markanvändning ut?	● Natur- och kulturmiljö	31ff
1 BÅ	Kan man utifrån registrerade fornlämningar och lösfynd bilda sig en uppfattning om när området koloniserades?	● Natur- och kulturmiljö	29
	Finns det (andra) boplatser från bronsålder i området och i så fall var?		29
	Hällkistan i Ekeby (RAÄ 30:1–2) och andra relativt närbelägna hällkistor, vad säger de om bygdens utveckling och utbredning?	● Natur- och kulturmiljö ● Senneolitikum – äldre bronsålder	104
	Går det att knyta bronsålderslämningarna till den senneolitiska närvaron?		
	Hur ser boplatzlämningarna ut inom undersökningsytan?	● Senneolitikum – äldre bronsålder	40ff
	Hur ser skärvstenshögarnas geografiska förhållande till övriga lämningar från senneolitikum och bronsålder ut? – och till det landskap som träder fram genom fornlämningarnas spridning?	● Natur- och kulturmiljö	29
	Hur ska man se skärvstenshögen i förhållande till övriga skärvstenshögar i närområdet? Vad ska man jämföra med, det finns få undersökta skärvstenshögar i landskapet?	● Senneolitikum – äldre bronsålder	104ff
1 JÅ/MT	Varifrån kom influenser och vilka kontakter fanns mot andra landskap?	● Kontakter och influenser	119
	Vilka andra ekonomiska enheter i närområdet hade Ekebyborna att förhålla sig till? Exempelvis Gällersta, Sköllersta och Narboas/Öby kulle?	● Natur- och kulturmiljö	23ff
	Fanns det någon by i Ekeby under yngre järnålder eller medeltid?	● Social struktur	112ff
	Går det att spåra medeltida och historiska ägoförhållanden och donationer?	● Bilaga 15. DMS-utredning	356
	Speglar avgränsningen högst upp på kullen i de historiska kartorna ett tidigmedeltida gårdstun?	● Bebyggelsestruktur ● En skisserad ut- och avveckling	89 115ff
2 ALLM.	Kan man med utgångspunkt från undersökningsytan skaffa sig en bild över bebyggelsens kontinuitet, inom undersökningen och utanför?		
	Går det att närmare bestämma tider av frånvaro?	● Kontinuitet och avbrott	122ff
	Vad kan dessa avbrott i bebyggelsen bero på?		
2 BÅ	Hur ska man förstå kontinuitet/diskontinuitet för en bronsålder på platsen?		
	Vad kan ha föranlett den nedgång i bebyggelsen som den allmänna bilden ger uttryck för?	● Kontinuitet och avbrott	123
	Hur såg samhällsstrukturen ut? Finns det spår av en hierarkisk ordning eller var samhället organiserat på ett annat sätt?		
	Finns det möjlighet att utveckla detta från de lämningar som framkommit vid undersökningen?	Ej möjlig att besvara	–
	Bodde man tätt i mindre konglomerat eller var man jämt men glest utspridda?		
	När börjar bosättningen på platsen? När upphör den?	● Senneolitikum – äldre bronsålder ● Kontinuitet och avbrott	42 122f
	Finns det en kontinuitet till föromersk järnålder?		
2 JÅ/MT	Om bronsålderslämningarna, exempelvis skärvstenshögen, varit synliga under järnålder och medeltid, hur har människorna som levt under senare tider förhållit sig till de äldre lämningarna?	● Kontinuitet och avbrott	124
	Under vilka tider fanns bebyggelse?		
	Fanns det bofasta på gårdar?	● Sammanställning av bebyggelsen ● Social struktur	84ff 112ff
	I så fall, hur många gårdar fanns det i olika tider?		
	Finns det en bebyggelseutveckling på platsen och hur har den sett ut? - byggnadskonstruktioner, deras storlek, funktion och samspel sinsemellan.		
	Fanns det kontinuitet i markbruk och ekonomi?	● Alla tiders analyser ● Ekonomi och aktiviteter	98ff 109ff
	Under vilka tider fanns spår av jordbruk eller boskapsskötsel?		
	Finns en intern datering spatialt av skärvstensflaket, det vill säga har lagret vuxit från väster till öster eller tvärtom? Hur länge var det i bruk?	● Fas 3 ● Ekonomi och aktiviteter	61 109f

Tabell 1. Frågeställningar med hänvisning till kapitel. Kapitel med blå prick återfinns i Inledning, med grön prick i Resultat, röd prick i Tolkning och slutligen svart prick i Bilagor.

Tema	Frågeställning	Besvaras i kapitel	Sida
3 ALLM.	Kan vi identifiera fenomen som är spår efter mer betydande funktioner på platsen? Har de haft religiös bakgrund eller var de av ekonomiskt eller socialt ursprung? (Ibland kanske det inte går att skilja åt.)	● Skärvstenshögar ● Social struktur ● Ekonomi och aktiviteter	104ff 112ff 109ff
	Trots skärvstenshögens och skärvstensflakets skilda ålder och tillkomst, men på grund av deras visuellt likartade innehåll; vad har de för likheter och skillnader avseende konstruktion och funktion?	● Skärvstenshög och skärvstensflak	124
	Hur lång tid har skärvstenshögens och skärvstensflakets tillkomst tagit? Är det en hastig tillkomst eller har de byggts på under lång tid? Kan vi tala om rituellt avfallshantering för en eller båda av anläggningarna?	● Skärvstenshög och skärvstensflak ● KG 32 ● Skärvstenshögar ● KG 30	124 45f 108 61
3 BÅ	Går det att identifiera rituella ytor och mer profana?	Ej besvarad	–
	Är de olika lämningarna samtida eller inrymmer platsen del av en större bosättning med både bebyggelse och rituella och religiösa lämningar som legat på platsen vid olika tider?	● Kontinuitet och avbrott	122f
	Vittnar de till bronsåldern daterade lämningarna om en boplatz på ytan och finns det en koppling mellan denna och skärvstenshögen samt kokgropen?		
	Hur är skärvstenshögen konstruerad, finns koncentrisk cirkel eller en spiral lagd med stenar under skärvstenspackningen?	● KG 32	43ff
	Är högens konstruktion och innehåll tecken på rituellt och/eller religiöst användande? Vad var skärvstenshögens funktion? Har den religiösa, rituella orsaker eller var den bara rester av världsliga händelser?	● Skärvstenshögar	104ff
	Vad betyder fynden av brända sädesax i skärvstenshögen? Kan det finnas andra fynd som möjliggör en tolkning av högen?	● Skärvstenshögar	106f
	Vad var djurbegravnings syfte? Var detta en religiös/rituell deponi eller rör det sig om en självdöd ko? Kan fler liknande anläggningar finnas?	● Skärvstenshög och djurbegravning som rituella och religiösa kontexter	108
	Härden, vad har den för funktion?	Ej besvarad	–
3 JÅ/MT	Vilka typer av keramiska kärl finns?	● Alla tiders fynd ● Bilaga 9. Keramikanalys	95 213
	Finns spår av kult eller rituella handlingar på bosättningen? Är kulten i så fall intern, för gårdens boende eller finns det tecken på att kult har utövats för en större gruppering? I så fall vilka?	● Kult och religion	111
	Kan kristendomens införande ses i det arkeologiska materialet?		
	Kan sociala och/eller funktionella skillnader utläsas i rumslig organisation?	● Social struktur	112ff
	Kan avgränsningar, gångstråk och aktivitetsytor spåras i de arkeologiska lämningarna?	● Yngre järnålder – tidig medeltid	51ff
	Hur såg bebyggelsen ut? Flyttar den under tid eller är den spridd? Bestod den av eller flera gårdar?	● Sammanställning av bebyggelsen ● Social struktur ● En skisserad ut- och avveckling	84f 112ff 115ff
	Hur har husen varit konstruerade?	● Sammanställning av bebyggelsen	84f
	Har det stått hus i slänterna? Hur har de i så fall varit konstruerade?		
	Vad har grophuset/-en haft för funktion?	● Hus 6	71
	Finns det spår av konstruktioner och/eller särskilda aktiviteter som kan förknippas med en högre ståndsmiljö? (spår av slavar? exklusiva fynd? specialiserat metallhantverk? varuutbyte? nöjesjakt?)	● Social struktur	112ff
	Fanns det en storgård under vikingatid? Har i så fall storgården bebotts av ägarna eller har den styrts av en bryte?		
	Fanns det en huvudgård under 1200-tal?		
	Fanns det manifest byggnation under 1200-talet? Hur såg den ut?	● KG 34 ● Social struktur	80f 112ff
	Är källaren medeltida?	● Medeltida och historisk odling	83
	Hur livnärde sig de boende i Ekeby? Är det boskapsskötsel eller odling som dominerar? Vilka djur har hållits? Finns det tecken på storskalig slakt? Hur viktigt har fisket varit? Vad består matavfallet av?	● Alla tiders analyser ● Ekonomi och aktiviteter	98ff 109ff
	Hur gamla är stensträngarna? Hur relaterar de till övriga anläggningar? När och varför byggdes de? Vad hade de för funktion?	● Natur- och kulturmiljö ● KG 37	31f 57

Tabell 1, forts. Frågeställningar med hänvisning till kapitel. Kapitel med blå prick återfinns i Inledning, med grön prick i Resultat, röd prick i Tolkning och slutligen svart prick i Bilagor.

METOD OCH GENOMFÖRANDE

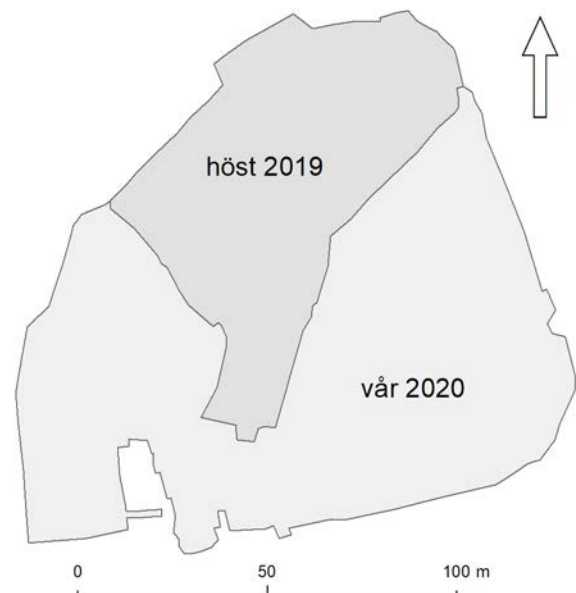
Undersökningen genomfördes i två etapper. Under hösten 2019 undersöktes den norra delen och under våren 2020 den södra. Båda etapperna inleddes med metallsökning över ytorna före avbaning. Under hösten gick personal från Arkeologgruppen över ytan och under våren fick vi hjälp av Håkan Lindberg och Lennart Pettersson, båda medlemmar av Sveriges metallsökarförening.

Undersökningsytan banades skiktvis med gräv-maskin omväxlande med metalldetektering under grästorven samt över lager och anläggningar. Två detektorer användes, båda av märket XP Deus. Vid metalldetekteringen gjordes ingen diskriminering av järn. Syftet var att genom fyndspridning av byggnadsdetaljer kunna identifiera platser för byggnader genom fyndkoncentrationer. Då detekteringen tog mer tid än vad som ansågs befogat kom delar av undersökningsytan att endast avsökas i grästorvsnivå och anläggningsnivå. Alla fynd som påträffades vid metalldetektering punktinmättes.

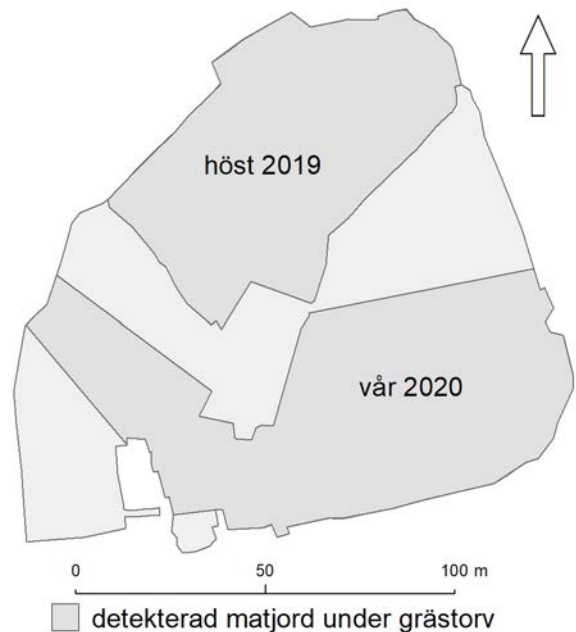
Alla inmätningar gjordes med Trimble RTK-GPS. Inmätning gjordes av anläggningar och lager, fynd och prover, sektioner, större naturliga block samt störningar i form av bland annat sprängstensgropar och dräneringsdiken. Fynd kodades under hösten efter fyndkategori, under våren efter material. Samtliga fynd punktinmättes och relaterades till sin kontext. Prover för ^{14}C -analys och arkeobotanisk analys togs i låsta kontexter. Även de kodades, punktinmättes och relaterades till sin kontext.

Undersökning skedde med handverktyg förutom större anläggningar så som en brunn, ett dike och röjningsrösen som snittades med maskin. Kontextuell grävning eftersträvades, men på grund av hård lera var den enda möjligheten stundtals att ta sig ned i anläggningarna att ställa sig på en grävspade. Grävrutor i lager, skärvstenshögen och enstaka anläggningar har vattensållats. I östra delen påträffades en smedja. Där användes en magnet för att söka efter glödskal. Undersökta anläggningar och lager dokumenterades på kontextblanketter framtagna för projektet. På blanketterna ritades sektioner i skala 1:20. Större och/eller komplexa anläggningar ritades på ritfilm i skala 1:50. Inmätningarna överfördes dagligen till Intrasis 3 och säkerhetskopierades. Kontextblanketterna registrerades i Intrasis 3. Fotografering skedde dagligen med två digitalkameror. Regelbundet togs

även lodfotografier med en drönare av märket DJI Mavic Air. Filmning av undersökningen skedde med ovanstående kameror.

Figur 4. Undersökningen genomfördes i två etapper fördelat på norra delen under hösten 2019 och södra delen på våren 2020. Skala 1:2 000.

Figur 5. Metalldetektering. Skala 1: 2 000.

Figur 6. Undersökningsytan översvämmades under hösten 2019. Endast den centrala moränryggen gick att röra sig över utan att förstöra lämningarna. Foto från norr.

Hösten 2019 – norra delen

Ytan i den första etappen avgränsades i förhand så att inga kända kulturlager skulle förekomma inom undersökningsytan. Maskinavbaning skedde skiktvis med metalldetektering av matjorden och den framtagna ytan. Hösten var onormalt regnig (smhi.se) och stora delar av undersökningsytan lades under vatten eller var så lerig att det var omöjligt att röra sig över ytan utan att förstöra lämningarna vilket försvårade och försenade undersökningen (se figur 6).

Våren 2020 – södra delen

Som en följd av den ovanligt stora regnmängden under hösten 2019 fanns ett delområde kvar i nordöstra delen att undersöka från höstens område. Den berörda ytan banades av igen eftersom den blivit överlagrad med fluvialt material under vintern. Slutavbaning skedde över ett anläggningstätt område i nordväst. Därefter användes två grävmaskiner för avbaning, en i väster och en i öster. Avbaningen skedde skiktvis med metalldetektering i matjorden. På grund

av den stora mängd spik och hästkosöm som framkom samt avsaknaden av mer informationsbärande föremål avbröts den yttäckande detekteringen i matjorden då det tog för lång tid i förhållande till resultat (se figur 5).

Odlingslager från historisk tid schaktades bort direkt. Äldre lager togs fram i ytor stora nog för maskinen att ta fram utan att flytta maskinen. Om inga anläggningar framkom i lagret schaktades det bort. Enstaka rutor grävdes genom lagren och materialet vattensållades. Då anläggningar skar ett lager stannade grävningen på den nivån. Efter inmätning och undersökning återkom maskinen över de områden där det fanns lager kvar.

För skärvstenshögen användes särskilda blanketter. Skärvstenshögen delades upp i fyra kvadranter. Ett översta skikt grävdes initialt i meterrutor längs med en tvärsektion. Därefter vidtog kontextuell grävning i kvadranter. Båda tvärsektionerna ritades i skala 1:50. En våg användes initialt för att beräkna mängden eldpåverkad sten, men då det visade sig att de fyllda hinkarna vägde väldigt lika övergick dokumentationen till volymmått, det vill säga antal liter per kontext. Ytan under skärvstenshögen slutavbanades.

Efterarbetet

Alla inmätningar bearbetades i Intrasis. Därefter sammanfördes undersökningen med tidigare inmätningar från utredning och förundersökning i ArcGIS 10.3.1. Anläggningar som mättes in vid undersökningen men som undersökts vid utredning eller förundersökning har fått identitet baserat på det nummer som anläggningen hade då den grävdes. Anläggningsnummer från 100 till 9999 är från utredning eller förundersökning. Nummer från 10000 upp till 59999 har tilldelats anläggningar från slutundersökningen. De anläggningsnummer som har sex siffror har automatiskt skapats av Intrasis i samband med efterarbetet.

Fynd och analyser

Utvalda prover har efter fältarbetets avslutande analyserats. Sammanlagt 27 arkeobotaniska analyser har genomförts av Jens Heimdahl på Arkeologerna, Statens Historiska Museer. Analyserna gjordes för att urskilja funktion för byggnader och andra konstruktioner liksom för att få information om inriktning på odling, kost, avfallshantering och markutnyttjande.

Vid de arkeobotaniska analyserna valdes material med låg egenålder ut från åtta prover för datering med ^{14}C -analys. Analyserna genomfördes av Ångströmlaboratoriet, Uppsala universitet. Utöver makroskopiskt material har även tretton kolprover ^{14}C -analyserats.

Före analys skickades de utvalda proverna till Ulf Strucke, Antraco HB för vedartsanalys. Vedartsanalyserna fastslår trädets egenålder för kolproverna. Den ger även en viss information om dåtida trädbestånd samt val av virke för olika ändamål. ^{14}C -analyserna har varit viktiga för fasindelningen av de olika kronologiska kontexterna och skapat utgångspunkt för diskussionen kring kontinuitet/diskontinuitet.

Fynd registrerades i Intrasis 3. Därefter har alla ben analyserats osteologiskt av Agneta Flood, Arkeologikonsult. Analysen har kartlagt artfördelning och ålder inom djurbensmaterialet liksom fördelning av slakt- kontra matavfall.

Keramik och utvalt material av bränd lera har registrerats av Torbjörn Brorsson, Kontoret för keramiska studier. I samband med registreringen har ICP-analys genomförts på nio skärvor. ICP-analyserna ger svar på om kärlen tillverkats lokalt eller om något kärl kan ha haft annan proveniens.

Figur 7. Metalldetektering pågår i matjorden under den bortschaktade grästorven. I förgrunden syns KG43. Foto från väster.

En stor andel av fynden utgörs av metallfynd och slagg. Åtta fynd och två jordprover som associerades med metallhantverk har analyserats av Arne Jouttijärvi, Heimdal-archaeometry.

Ett representativt urval av metallfynd har konserverats av ACTA konservering i Stockholm. Urvalet gjordes av Arkeologgruppen. Extra medel för konservering tillskötts av Länsstyrelsen i Örebro.

Utvidgade studier

För att förstå Ekebys roll under tidig medeltid har Christian Lovén vid Riksarkivet gjort en enklare DMS-utredning med en genomgång av det medeltida källmaterialet för Ekeby. Kulturgeograf Catharina Mascher, Kula AB, har gjort retrogressiva kartstudier över Ekeby med omnejd för att återskapa äldre markindelning och brukande.

FÖRMEDLING

Förutsättningar

Undersökningens förmedlande uppdrag planerades för den senare delen av fältarbetet, alltså våren 2020. Syftet var att bygga en god förståelse för platsen och under vintern avsätta tid för att upprätta kontakter med de utvalda målgrupperna. Enligt Länsstyrelsens anvisningar var barn och skola de viktigaste målgrupperna för de publika insatserna, i övrigt skulle förmedlingen riktas mot tänkbara intresserade i allmänheten. Förmedlingsarbetet var planerat att stå på två ben: visningar i fält och media. Den strategin kom att helt revideras i och med covid-19. I samband med att restriktioner infördes med förbud mot större offentliga sammankomster så gjordes en riskbedömning med hjälp av folkhälsomyndighetens formulär med utpekade riskfaktorer. Bara veckorna innan vårens fältarbete startade togs beslutet att ställa in de inbokade visningarna och upprätta en omarbetad och pandemisäker förmedlingsplan. Information om inställda visningar skickades ut via e-post den 22 mars 2020 till berörda parter samt annonserades på Arkeologgruppens hemsida och sociala medier. Spontanbesök tilläts av boende och förbipasserande som gavs en guidning av området där vi berättade om undersökningen. En visning under hösten 2019 och en under våren 2020 hölls för planavdelningen på Kumla kommun då vi också diskuterade det praktiska utförandet och den omarbetade förmedlingsplanen. Däremot ställdes visningar in för andra anställda på Kumla kommun.

Målgrupper

Den huvudsakliga målgruppen utgjordes av skolelever i Kumla kommun, men även i närliggande Örebro och Hallsbergs kommuner. Målgruppen innefattade elever på låg-, mellan- och högstadiet. Planen var att för elever upp till och med årskurs 6 ordna visningar på temat "Hur levde barnen under forntiden?". Visningen skulle utifrån ett barnperspektiv berätta om forntiden och hur livet kan ha varit i Ekeby. Visningen skulle också beröra arkeologi och hur man kan veta saker om historia. Vad betyder egentligen det som arkeologerna hittar?

Riskfaktor	Ja	Nej
Internationellt deltagande		X
Deltagare med samhällsviktiga arbeten (t.ex. personal från vård och omsorg)	X	X
Deltagare som riskerar allvarligare sjukdom (äldre)	X	
Inomhusevenemang		X
Förutsättningarna för evenemanget leder till nära kontakt mellan deltagarna (storlek på lokal, typ av aktivitet etc.)	X	X
Hygienåtgärder är inte tillräckliga (tillgång till handtvätt, handdesinfektion och städning)	X	
Antalet toaletter är inte tillräckliga	X	
Långvarigt (mer än några timmar) evenemang		X

Tabell 2. Folkhälsomyndighetens riskbedömning av evenemang och sammankomster ifylld med anledning av covid-19.

För de äldre eleverna i högstadiet skulle möjlighet finnas att boka en vanlig visning av utgrävningen. Visningar skulle erbjudas på svenska, lätt svenska och engelska i mån av behov.

Innehållet i visningarna var planerade att följa undersökningsresultaten men skulle även vara av en mer allmän form med avstamp i skolans läroplan. Tanken var att knyta samman skolvisningarna med sociala medier och den publika publikation som undersökningen kommer att utmynna i. Lärare i årskurs F-6 skulle förse med material att ta med till klassrummet där de skulle kunna välja om de ville jobba vidare i bild, svenska eller SO. Några av barnens teckningar var sedan, efter målsmans medgivande, tänkta att användas som illustrationer i den populärvetenskapliga publikation i form av en faktabok för barn som kommer att delas ut till F-6-skolor i Kumla kommun och till biblioteken i Kumla och Örebro kommuner. Alla barn som hade teckningar med i boken skulle också fått ett eget exemplar.

För högstadieeleverna var tanken att förbereda klasserna redan innan besöket på en valfri uppgift som gick ut på att på plats göra ett kortare digitalt reportage med foton och kortare text om undersökningen. Reportagen skulle sedan, efter medgivande och tillstånd, publiceras på vår hemsida dit vi skulle länka från Instagram och Facebook.

En särskilt utvald målgrupp var de elever som läste Fordon- och transportlinjen på tre av länets gymnasium. Skolorna erbjöds specialanpassade visningar med fokus på hur eleverna i sina framtida yrken kunde komma i kontakt med arkeologi. Särskilda inbjudningar gick ut till berörda skolor men ingen återkoppling gjordes innan 22 mars.

Under vintern 2019/2020 togs kontakt med Kultur- och fritidsförvaltningen på Kumla kommun som hjälpte till med att sprida en folder med information om visningarna till berörda skolor.

Årskurs	Antal klasser	Antal elever
Förskoleklass	1	11
Lågstadiet	8	184
Mellanstadiet	6	144
Högstadiet	0	0
Högstadiet/gymnasiet Särskola	3	21
Gymnasiet	0	0
Gymnasiet - språkintrö	1	17
Totalt:	19	377

Tabell 3. Tabell över antalet bokade skolvisningar innan 22 mars 2020. I de fall där antalet elever i klassen inte angetts har vi räknat med 23 elever per klass.

Att intresset var störst hos låg- och mellanstadieklaser var väntat då det är framför allt i årskurs 3 och 4 som man läser om forntiden i skolan. En oväntad effekt var att flertalet lärare tog kontakt och önskade visningar anpassade för elever med särskilda behov, majoriteten med autism. För de klasserna utformades särskilda upplägg utefter elevernas behov och intressen.

Vid sidan om skolorna var allmänheten den stora målgruppen. Innan 22 mars hade fyra grupper bokade guidade visningar av utgrävningsplatsen. I övrigt planerades för allmänna visningar varje lördag från och med den fjärde undersökningsveckan.

En viktig målgrupp var elever i lokala SFI-klasser samt språkintröktionsklasser på gymnasiet. Ett informationsmejl gick ut till SFI (via kommunen), samt ett studieförbund som anordnade träffar med inriktning på svenska som andraspråk. I den folder som skickades ut till skolorna fanns information om att visningarna gick att boka på anpassad språknivå (lätt svenska) med en mer ingående förklaring till forntiden. Det fanns också möjlighet att boka en visning på engelska alternativt med egen tolk. Inbjudan togs väl emot och alla SFI-klasser i Kumla bokades in för

visningar i fält, totalt cirka 100 elever. En gymnasie-klass med språkintröktions elever tog kontakt och bokade visning.

I samband med bokningen skickades förberedande material ut till läraren. Materialet bestod av en ordlista med svåra ord som kunde förekomma samt en kort introduktion till svensk forntid, med förklaringar till stenålder, bronsålder, järnålder och medeltid samt bilder på tidstypiska fynd.

Reviderad förmedlingsplan

Sociala medier

De inställda visningarna ersattes av en blogg (arkeologieby.wordpress.com) som veckovis rapporterade från utgrävningen. Bloggen uppdaterades kontinuerligt i syfte att ge läsaren känslan av att vara på plats utan att fysiskt behöva besöka utgrävningen. Inläggen var av vardaglig karaktär blandade med fördjupande inlägg om exempelvis skärvstenshögar i Närke, Ekeby kyrka, gravfälten och historiska kartor. Blogginläggen syftade till att ge läsaren förståelse för de olika lämningarna vi har samt att sätta in dem i en lokal och regional kontext.

Facebook och Instagram användes för att skapa och bibehålla intresse för undersökningen samt som en enkel kommunikationsväg för allmänheten att ställa frågor. Fokus där var bilder och att hänvisa till bloggen för mer detaljerad information.

Format	Antal inlägg	Antal besökare	Antal responser	Antal delningar
Facebook	21	12351	3497	100
Instagram	13	3418	693	0

Tabell 4. Statistik över inlägg på sociala medier.

Under undersökningens gång filmade vi kontinuerligt för att efter undersökningens slut kunna klippa ihop filmer om undersökningen. En film har producerats som vänder sig till skolbarn (se nedan).

Temporär utställning i fält

Då byggnationen dröjde efter avslutad undersökning valde vi att bygga en temporär utställning på utgrävningsplatsen där besökare kunde vandra runt

Figur 8. Hus 16 markerat på marken. Mitt i huset står en skylt med infälld information. Foto från sydöst.

och läsa om utgrävningsresultaten. En välkomstskylt och tre lämningsspecifika skyltar sattes upp. De lämningar som valdes ut var de som var tydligast att se för ett otränat öga. De ingående stolphålen i husen och utbredningen av skärvstenshögen markerades med sprayfärg. Vid välkomstskylten fanns även en brevlåda med en flajer som besökare kunde ta med sig. Brevlådan fylldes på tre gånger innan antalet besökare minskade. Sammanlagt 160 flajers har tagits vilket ger ett grovt uppskattning av minsta antal besökare.

Målgrupp: skolor

I och med den reviderade förmedlingsplanen övergick vi helt till digital förmedling. En kortare film riktad till elever på låg- och mellanstadiet publicerades på Arkeologgruppens Youtubekanal den 29 oktober 2020. Filmen förmedlar undersökningens gång och beskriver hur en arkeologisk undersökning går till. Filmen marknadsfördes via hemsidan och sociala medier samt ingick i ett e-postutskick till de lärare som tidigare bokat visningar. Med i utskicket fanns även en tidning med text och bilder från utgrävningen såväl som information om järnåldern med fokus på mat, boende, religion och handel. Tidningen finns att ladda ner på Arkeologgruppens hemsida.

EKEBY I MINECRAFT

Med hjälp av lidar-data har vi byggt upp Ekeby i Minecraft. Vi har valt att placera världen i slutet av vikingatiden då det stora Hus 11 stod samtidigt som en träkyrka höll på att byggas. Vid gravfältet finns en utställning med länkar till fakta och fynd från undersökningens resultat.

FAKTABOK FÖR BARN

Den ursprungliga tanken var att knyta samman skolvisningarna med en publikation i form av en faktabok för barn. Skolklasserna i årskurs F–6 skulle föras med material att ta med till klassrummet där de kunde välja om de ville jobba vidare i bild, svenska eller SO. Några av barnens teckningar var tänkta att användas som illustrationer i faktaboken. Eftersom covid-19 satte stopp för våra visningar i fält är tanken att bokens bilder kommer att illustreras med bilder ur Ekeby Minecraft. Boken kommer att delats ut till F–6-skolor i Kumla kommun och till biblioteken i Kumla och Örebro kommuner.

Folder för allmänhet och boende i Ekeby

Vi har gjort en folder som kommunen kan skicka ut till de boende i det nya bostadsområdet i Ekeby. Foldern sammanfattar undersökningen och ger de nya Ekebyborna en historisk kontext till sina bostäder.

Figur 9. Källarbacken i Ekeby så som vi tolkat den i Minecraft. Konstruktör: Algot Jansson.

Ovan: Källarbacken sedd från nordväst.

Vänster: inne i Hus 11.

Föredrag och öppet hus

Ursprungligen planerades för fysiska föredrag i lämpliga lokaler i Kumla, till exempel biblioteket. Så länge pandemin pågått har inga fysiska träffar ägt rum. Ambitionen är att återuppta planeringen av föredrag när läget tillåter.

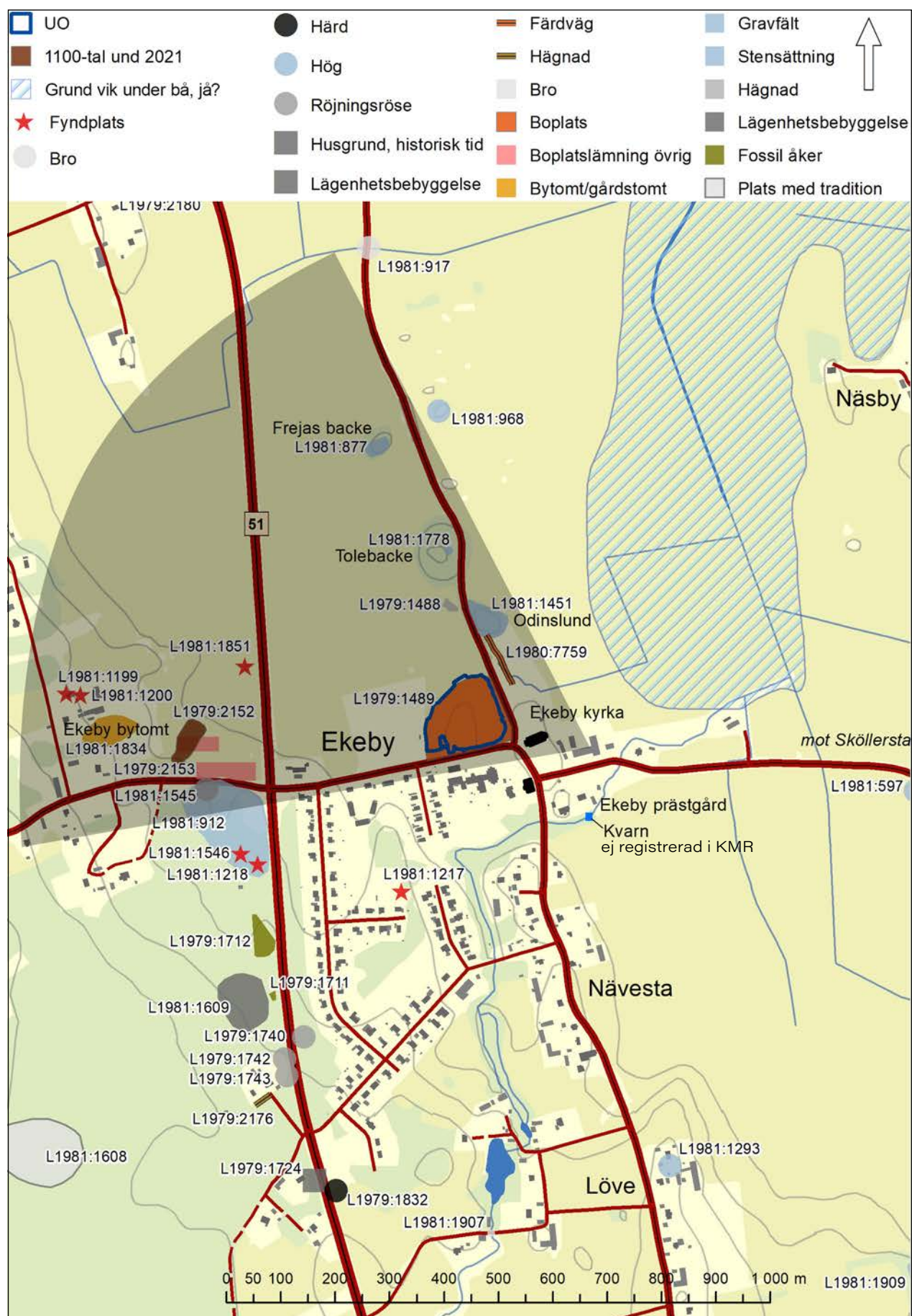
Ett digitalt föredrag hölls på Arkeologidagen den 29 augusti 2021. Det genomfördes i samarbete med Gamla Uppsala museum som under pandemin organiserat flera digitala föredrag som sänts via Facebook. Klippet med föredraget låg uppe i ungefär en vecka och sågs av cirka 2000 personer.

Under hösten 2019 medverkade Arkeologgruppen vid Öppet hus i Centralförrådet, anordnat av Tekniska kontoret i Kumla kommun. Evenemanget hålls årligen och är ett populärt inslag för kommunens invånare, särskilt bland barnfamiljer. En arkeolog fanns på plats för att berätta om utgrävningen och visa upp utvalda fynd.

Press och media

Under vintern 2019/2020 skickades ett pressmeddelande ut till berörd media i Örebro län. Efter en riskbedömning beslutades att tillåta fysiska besök från journalister eftersom de skedde utomhus och avstånd kunde hållas.

Sydnärkenytt publicerade en artikel om undersökningen den 19 mars 2020 och i Nerikes Allehanda kom ytterligare en artikel den 15 maj 2020. P4 Örebro gjorde den 19 maj 2020 ett radioinslag samt en skriftlig artikel. I samband med Öppet hus i centralförrådet i oktober 2019 gjordes även ett kortare inslag i SVT Örebro om undersökningen.

Figur 10. Fastighetskarta över Ekeby med fornlämningar i Kulturmiljöregistret (KMR). Det tonade området utgör vyn i figur 11. Streckat i blått syns den grunda vik som fanns före Hjälmarsänkningen. Skala 1:10 000.

Figur 11. Drönarfoto från sydöst över höstens undersökningsyta med platser av vikt för undersökningen utskrivna. Undersökningsområdet är markerat med rött.

NATUR- & KULTURMILJÖ

Undersökningsytan

Undersökningsområdet ligger på och runt en morän-kulle som kallas Källarbacken. Den undersökta ytan var 14 800 kvadratmeter stor och brukades före undersökningen som vall. Längst i söder fanns ett stenigt och slygt parti med brant släntning ned mot Ekebygatan. I slänten ligger en källargrund som återfinns på kartan från år 1843 (S-11-1:5).

Krönet består av sandig morän och mäter cirka 75×35 meter i nordöst-sydvästlig riktning. På den flacka marken runt Källarbacken är moränen klädd med glacial lera. Slätten ligger 3–4 meter lägre än Källarbackens krön, vid 27–28 meter över havet som steg över havsytan runt 3100 f. Kr. Berggrunden består av kvarts- och fältspatrika sedimentära bergarter så som sandsten och gråvacka. I närområdet finns även områden med glimmerrika sedimentära bergarter som lerskiffer och siltsten (SGU).

Närområdet

Följande genomgång kan med fördel följas visuellt i figurerna 10 och 11.

Undersökningsområdet avgränsas i söder och öster av bilvägar. Väster om området löper ett krondike och på andra sidan diket finns en anlagd fotbollsplan med gräsunderlag. Norr och nordväst om kullen brukas den flacka marken som åker.

Runt 150 meter norr om undersökningsområdet finns en skogsklädd höjd med en större stensättning (L1981:1778) i krönläge. Höjden, som i folkmun går under namnet "Tolebacke", eller "Thorsbacke", har under sen tid blivit hårt täktad. Idag ligger stensättningen ensam, men enligt inventeringsböckerna ska det ha funnits en treudd i anslutning till stensättningen (KMR). Stensättningen beskrivs i Kulturmiljöregistret som "rund, 15 m diam och 1 m h. Övertorvad

Figur 12. L1981:1778 sedd från väster. Åkern i bakgrunden har tidigare varit del av sjön Kvismaren.

med i ytan enstaka stenar, 0,2–0,9 m st. I mitten och mot NV är en fördjupning, 4 m diam och 0,2 m dj, i kanten och på botten bestående av löst jordmaterial. Stensättningens SÖ del bildar ett brätteklignande parti, 2–3 m br och 0,4 m h. Ställvis möjligen rest av kantkedja (?) 0,3 m h, av 0,3–0,7 m l stenar ...”. Vid fältbesök i samband med undersökningen konstaterades på morfologisk grund att det kan röra sig om en grav från bronsåldern.

I åkerkanten söder om Tolebacke finns en odate-rad hägnad (L1979:1488). Kol från en ränna i samma område daterades vid en utredning år 2017 till 1160–1265 e. Kr. (Balknäs 2017). På östra sidan av vägen, i höjd med hägnaden ligger en moränkulle med gravfältet L1981:1451 bestående av fyra högar, 25 runda stensättningar och en treudd (KMR). Kullen, som kallas Odinslund, används av förskola och skola som rekreationsområde vilket har lett till visst slitage på några av gravarna.

Öster om undersökningsområdet ligger Ekeby kyrka och kyrkogård. Den första stenkyrkan i Ekeby byggdes under 1100- eller 1200-talet och finns delvis kvar i dagens kyrka. Vid en golvrestaurering år 1994 hittades en del av en gavelhäll till en Eskilstunakista. Hällen har ett med mejsel uthugget propellerkors och dateras till tiden 1070–1100 (Ljung 2016; länstyrelsen.se). Då Eskilstunakistan är äldre än den äldsta stenkyrkan anses det troligt att det tidigare funnits en träkyrka på platsen. Längre låg kyrkogården söder om kyrkan, men under 1950-talet utvidgades den norrut på mark tillhörande Prästgården (Byström 1965). Under åren 2008–2009 utvidgades kyrkogården ytterligare norrut då en parkliknande minneslund anlades

(svenskakyrkan.se). Inför anläggandet genomfördes en arkeologisk utredning. Inga anläggningar eller fynd påträffades men en färdväg registrerades (L1980:7759). Vägen löper från kyrkan mot gravfältet på Odinslund i norr och är del av en äldre sträckning av nuvarande väg mellan Ekeby och Gällersta. Vägen finns belagd från 1600-talets storskaliga kartor (åren 1637–1655, SE/RA/81003/1/S1), men den är troligen mycket äldre än så beaktat de gravfält och medeltida kyrkor som finns utmed sträckningen. Utmed vägen, en halv kilometer norr om undersökningsområdet ligger ett mindre gravfält (L1981:877) kallat ”Frejas backe” och en hög (L1981:968). Fler gravar finns runt en kilometer öster om undersökningsområdet i form av en hög (L1981:597) och ett gravfält (L1981:1398) (KMR). Vägen var förr del av en större led som gick ned mot Östergötland via Sköllersta och Svennevad.

Öster om kyrkan och gravfältet har tidigare sjön Kvismaren sträckt sig, kantad av vida och frodiga sankängar. Uppgift finns att det under 1700-talet stundtals gick vatten upp öster om kyrkan. De höga vattenflödena berodde till del på uppdämningar i Hyndevadsån (Davidsson-Friberg 2000). Kvismaren torrlades i samband med Hjälmarsänkningen under andra halvan av 1800-talet. Markerna vid Ekeby har dock fortsatt att översvämmas vid högt vattenstånd. Enligt muntlig uppgift från kyrkvården Sven-Inge Karlsson (april 2020) gick det fortfarande under 1900-talet, före de moderna utdikningarna, att under höstarnas översvämningar fiska på de översvämmade åkrarna.

På östra sidan av sänkan ligger Näsby. Ett testamente av riddaren Håkan Jonsson Läma är skrivet i Näsby år 1327 (SDHK 3474). Hans änka Kristina Nilsdotter skänker senare gården i Näsby till sin son Nils (SDHK 4518). Vidare österut ligger Nynäs som i början av 1400-talet ägdes av fogden Jösse Eriksson. Under 1600-tal förvärvade Henrik Falkenberg Nynäs. Han köpte upp ägor i trakten och bildade Nynäs säteri. Före säteriets tid var dock Nynäs litet (Davidsson-Friberg 2000).

Mellan Näsby och Nynäs ligger Fröberga. Ortnamn med Frö- tillhör generellt de teofora ortsnamnen. Just för detta Fröberga finns det dock tvivel om det ska relateras till någon gudom (ex. Elmevik 2016). Elias Wessén menar dock att Fröberga hör samman med Ullavi en halvmil söderut: ”Vi ha här utan tvivel att göra med ett kultcentrum för häraderna kring Täljeån, Närkes äldsta och viktigaste bygd.” (Waldén 1949 med

Figur 13 (ovan). Foto taget före utvidgning av kyrkogården. Kyrkan sedd från norr. OLM-1949-1. Fotograf okänd.

Figur 14 (överst till höger). Foto över kyrkogården sedd från söder. I bakgrunden syns gravfältet L1981:1451 med Fornkvismaren till höger. OLM-1949-3. Fotograf okänd.

Figur 15 (till höger). Fragment av Eskilstunakista hittad under golvet i kyrkan år 1994. Fragmentet finns att beskåda i kyrkans entré.

Figur 16. (nedan) Gravfältet Odinslund (L1981:1481) sett från väster.

ref. till Wessén 1921). Frågan om en teofor anknytning är alltså inte helt klarlagd, Dock ska nämnas att det direkt söderut finns ett Frogesta – även det ett namn med anspelning på bördighet. Vi kan åtminstone konstatera att vi har att göra med goda jordar.

Söder om undersökningsområdet, på andra sidan Ekebygatan, finns sentida bebyggelse i form av bostäder och skola. Där stiger marken upp till en höjdpå på 55 meter över havet. Från höjden ringlar en bäck ned förbi Prästgården som ligger söder om kyrkan. Söder om bäcken och väster om den nord-sydliga vägsträckningen ligger byn Nävesta. Utmed vägen, söder om kyrkan och ned mot Nävestabäcken ligger, som ovan nämnts, prästgården. Gården ägde stor andel av marken i Ekeby. Till gården hörde även en kvarn som var belägen på den södra sidan av Nävestabäcken, öster om vägen. Från storskiftet år 1784 finns antecknat en schism om gränsen mellan Nävesta och Ekeby där Nävestabon Evert Mejerhjelm ville återfå den enligt honom forna gränsen mitt i bäcken. Detta slogs ned eftersom jordeböckerna kunde påvisa att prästen tidigare betalat skatt för kvarnen. Kvarnen raserades i en stark vårflod år 1766, men omtalas redan under 1600-talet som förfallen. Den var inte skattlagd under 1500-talet. Idag är bäcken rätad där den tidigare gjorde en stor krök mot norr. Invid kvarntomten rinner den dock oförändrad (Davidsson-Friberg 2000).

Vattenkvarnen kom till Sverige under medeltid. Det äldsta skriftliga belägget är från Örebro där Birger Brosa i sitt testamente från slutet av 1100-talet skänker "en gård kallad "lotetphorp" invid "horebro" (Örebro) och en sammastädes belägen kvarnplats samt hälften av all fiskfångst, som hör till Alna" (SDHK:245). När kvarnen i Ekeby anlades är okänt, men dess läge på prästgårdens tomt är intressant i förhållande till de arkeologiska resultaten från undersökningen. "Redan under medeltiden försökte de stora jordägarna – adelsmän, de kyrkliga institutionerna och kronan – att motverka böndernas egna husbehovskvarnar för ju fler bönder som var hänvisade till att mala mot avgift, "tull", i en av de stora jordägarernas kvarnar, desto större ekonomisk förtjänst gjorde kvarnägaren." (lansstyrelsen.se). Kvarnar fanns ofta i närheten av frälsets huvudgårdar (Thomasson 2005).

I den södra höjdryggens norrslänt, men väster om väg 51, togs ett gravfält (L1981:912) bort på 1920-talet. Gravfältet bestod av fem eller sex rösen. I ett

av rösen fanns en "stenkista av stora, flata, stående stenar", alltså en hällkista, där en skafthålsyxa hittades (L1981:1218). Inga ben eller andra fynd framkom på gravfältet (KMR; Davidsson-Friberg 2000). Norr om gravfältet har två boplatsslämnningar med stolphål, härdar och kulturlager påträffats (L1979:2152 och 1979:2153). En förundersökning av L1979:2152 genomfördes under hösten 2021 och visade på bebyggelse från 1100-talet (Emanuelsson 2018; Holm muntligen 2021). Boplatserna ligger runt 350 meter väster om undersökningsområdet. Väster om boplatserna L1979:2152 och 1979:2153 ligger Ekeby bytomt. De norra delarna av bytomten finns registrerade i KMR som L1981:1834.

Ekeby by

Den äldsta kartan från 1600-talet (åren 1637–1655, SE/RA/81003/1/S1), visar att Prästgården redan då låg söder om kyrkan, men bytomten (L1981:1834) var belägen cirka 700 meter väster om kyrkan, på den västra sidan av nuvarande väg 51. Bytomten består av ett tiotal grunder med spisrösen. I eller i anslutning till bytomten har "järnmalmklumpar" hittats i en grop (KMR; Davidsson-Friberg 2000). Inga arkeologiska insatser har gjorts inom den registrerade bytomten. Ekeby bestod under 1600-talet av 7 hemman vilket var större än en "normalby" på Närke-slätten som oftast bestod av 2–5 gårdar (se Mascher 2021, bilaga 16). Störst jordägare i byn var "kyrkoherdebolet" som år 1784 ägde 40 tunnland åker av god bonitet, huvudsakligen samlad kring prästgården vid kyrkan i öster. Tre obebyggda tomter i byn tillhör prästgården. Vid själva prästgårdstomten finns både kvarn och ruddamm (Mascher 2021, bilaga 16).

I en godsdonation år 1469 omtalas Ekeby by i Ekeby socken. Tillägget "by" utmärker säkra eller förmodade landbobyar vilket talar för att Ekeby under medeltid kan ha bestått av en huvudgård med kyrka och en underlydande by med samma namn ett stycke därförån. Från 1400-talet finns ekonomiska transaktioner bevarade i skrift som pekar mot att ätten Hjorthorn haft markinnehav i Ekeby. Äldsta belägg för Ekeby är från år 1314 då Ekeby kyrka betalar 1 mark i kyrklig avgift (RAP 16/1 SDHK 22294; RAP 25/1 SDHK; se Lovén, bilaga 15).

Figur 17. Storskifte på inägor år 1784 (Ekeby nr 1–7 S11-5:3). Undersökningsområdet är markerat med röd oval. Kyrka och prästgård ligger sydöst om undersökningsområdet, bytomten 500 meter västerut. Ej i skala, norr uppåt i bild.

Byn med ekarna

Ortnamn med efterleden -by anses generellt vara från järnåldern. Ekeby tillhör en namngrupp vars förled innehåller träd eller högre vegetation som betecknar ägomark av trädbevuxta hårdvallsängar när de uppstår under förromersk järnålder. Den territoriella betydelsen av dessa ägonamn ska utifrån ljudbild i -by/-bo senast runt år 500 ha utvecklats till bebyggelsenamn för nybyggen på äldre ängsmark (Vikstrand 2013). En stor majoritet av dessa namn har just trädet ek i förleden (Strid 1996 med ref. till Fries 1957).

Enbart i Östernärke finns flera Ekeby. Noterbart är att de ligger i anslutning till större bebyggelseenheter som under medeltid gett socknarna namn. Så ligger ett Ekeby intill Kumla, ett Ekeby nära Almby, ett Ekeby i anslutning till Stora Mellösa och ett Egeby direkt söder om Sköllersta. Till skillnad mot de uppräknade Ekebyarna så har det Ekeby som den här rapporten berör i stället självt gett namn till socknen.

En snabb översikt av namn på Sveriges socknar visar på 16 sockennamn som börjar på Ek-. Övriga lövträd i sockennamn är som flest 10 (Al-, Ask-, Björk-). När det kommer till sockennamn med trädförled och efterled -by finns det fem Ekeby (och ett Ekby) och en vardera av Alby, Almby och Askeby. Strid påpekar att det finns häpnadsväckande många fler Ekeby-namn än Eke-namn. Förklaringen skulle möjligen kunna vara att -by i samband med bebyggelse sekundärt fogats till ett naturbetecknande namn (Strid 1996).

Frågan om trädbyarna fått sina namn som ägor eller som sekundära bosättningar förefaller svår att besvara med säkerhet.

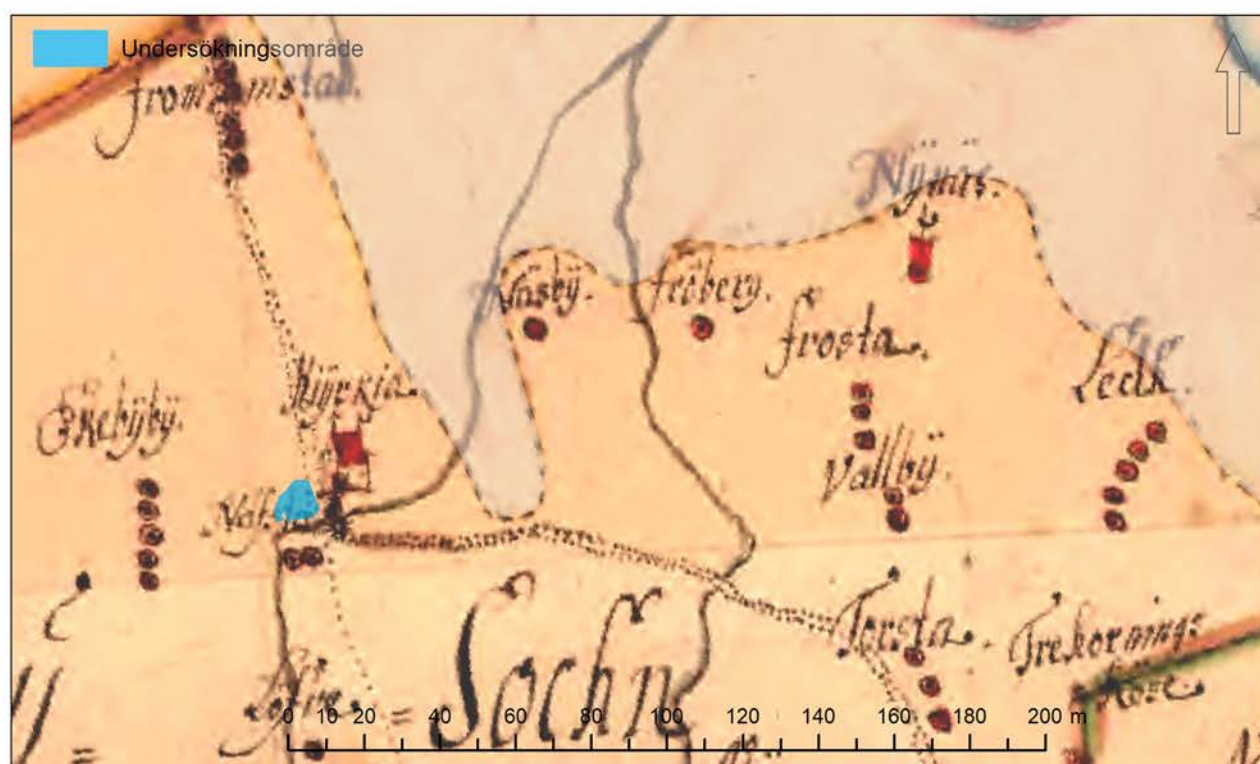
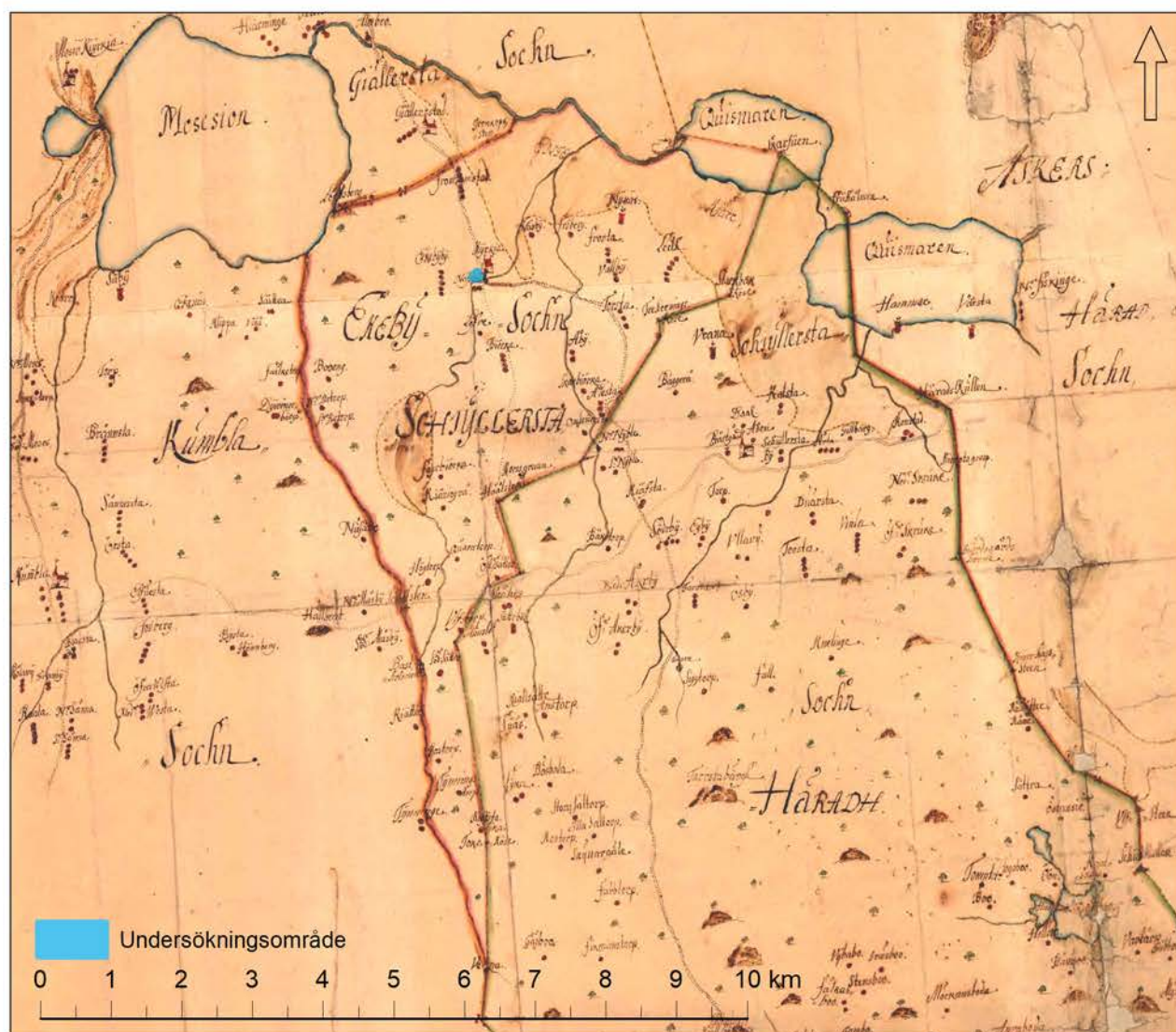
En anledning till att eken oftare än andra träd har varit namngivare kan sökas i dess ekonomiska roll.

"Att eken värdesattes så högt i gången tid berodde på de många värdefulla produkter den lämnade. Ollonen utgjorde ett ytterst värdefullt foder - framför allt för svin (ollonfläsk), men under nödår kunde de även tjäna till att dryga ut människornas svältkost. Ekvirkets kärnved med sin stora förmåga att motstå röta var lämpligt för båtar, husbyggnad och till stängselstolpar. Barken med sin höga halt av garvsyra utnyttjades för garvning. Trots att det hårda, grova ekvirket var svårt att upparbeta med gamla tiders primitiva redskap, gav dock ekvirket ett värdefullt bränsletillskott."

(Nordström 1990)

Enligt den äldre Västgötalagen var det straffbart att hugga ned ollonbärande ekar (Törlind 1997). Ek var dock inget önskvärt träd på lövängarna. Enligt Linné "brände" eken omgivande mark eftersom löven är sura, garvsyrerika och svärnedbrutna (Cserhalmi 1999).

Figur 18. Rektifierad sockenkarta från år 1673 (Örebro S11-1:1). Överst skala 1:100 000, nederst skala 1:25 000. I den nedre kartan har den forna våtmarken eller viken förtydligats med ljus toning.

Det kommunikativa läget

Ekeby kyrka och prästgård ligger längs den gamla häradsvägen som i förlängningen leder mellan Östergötland och Örebro. Vägsträckningen löper längs åssträckningar och har förmodligen använts för transport av både människor och gods även i förhistorisk tid. En vara som är tänkbar är järn från skogarna i söder (Schotte-Lindsten 1978).

Före den stora sjösänkningen åren 1878–1887 fanns öster om kyrkan en kil med sankäng eller möjligen en grund vik i vilken det rann ut ett mindre vattendrag, Nävestabäcken, från sydväst. Beroende på vilken historisk karta som granskas finns viken ibland med, ibland inte. Det är vanskligt att säga om och i så fall när viken någonsin utgjort ett bra hamnläge. Det kan handla om att viken var tillgänglig endast under vår och höst. Det kan också handla om att viken funnits mer permanent under tider med högt grundvatten. Från Ekeby gick det då att ta sjövägen ut i Hjälmarens och därifrån vidare mot Svealand eller Västergötland. Från Närke finns skriftliga belägg för 16 ledungshamnar varav några legat längre västerut än Ekeby. Båtarna färdades via Mosjön och Tälje å för att komma ut i Kvismaren norr om Gällersta. Överfarten från Hjälmarens till Mälaren har gått över drag. Flera olika lägen för drag diskuteras av Pär Hansson (1989).

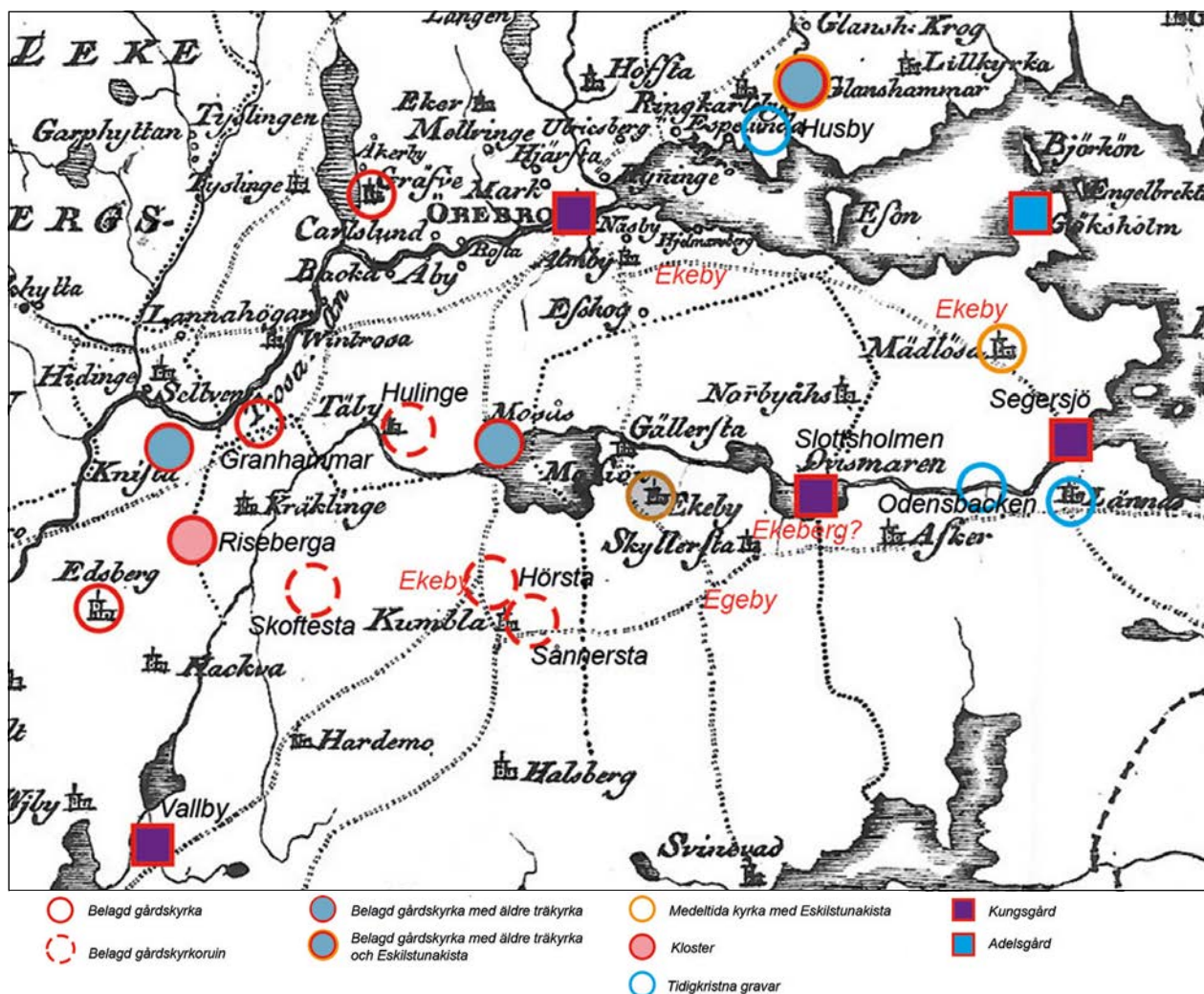
Fornlämningsmiljön

Östernärkes bördiga slättlandskap är rikt på fornlämningar. Tydligast syns den mänskliga närvaron i lämningar och ortnamn från järnåldern, men spår av mänsklig aktivitet finns från yngre stenålder och framåt. Ett 30-tal lös- och depåfynd, varav flertalet är stenyxor, har hittats i Ekeby och byarna runt omkring (KMR; historiska.se). Uppgifter finns också om två hällkistor. Förutom den tidigare nämnda hällkistan inom gravfältet L1981:912 påträffades i Frogesta en hällkista ”med stora stenblock och med en flat häll till tak” under 1920-talet. Fyndet rapporterades inte in till ”museifolk” (Davidsson-Friberg 2000).

Lämningar från bronsålder är ovanliga i Närke. Det är anmärkningsvärt eftersom föregående perioder (mellan- och senneolitikum) finns väl representerade både på boplatser och i form av hällkistor (Ekman 2003). Bronsåldershus har bara påträffats på en plats: Vretstorp i Viby socken (Bergold & Holm 1998). Perioden visar sig främst genom perifert belägna härdar

och kokgropar på järnåldersboplatser, exempelvis har en grophärd i Södra Lindhult daterats till 1270–1020 f. Kr. (Knabe 2011). Något över 3 kilometer nordväst om Ekeby, i Södra Bro, påträffades vid en utredning år 2020 ett boplatsoområde (L2020:4427) från slutet av bronsåldern och/eller förromersk järnålder (Wändesjö 2020). Tre lösfynd från bronsålder finns registrerade från Ekeby socken i form av en skaft-hålsyxa från Torsta (SHM inv.nr 13233), en holkyxa från Högtorp (SHM inv.nr 15262) samt människo- och djurben från Högtorpsmossen i Kvarntorp (SHM inv.nr 24217) (KMR; historiska.se). På en förhöjning som tidigare utgjort en ö i Kvismaren finns också ett block med fyra skålgropar (L1980:6338). Östernärke – mer specifikt området runt Kvismaren – är förhållandevis rikt på skärvstenshögar. Förutom den här undersökta skärvstenshögen finns två i Gällersta (L1982:9045, L1982:9015), en i Sköllersta (L1981:9237) och två vid Odensbacken i Askers socken (L1981:762, L1981:757) (KMR). Avseende gravar från bronsåldern kan gravfältet L1981:912 som legat väster om väg 51 komma ifråga. Likaså är den ”stora stensättningen” på Tolebacke (L1981:1778) som ligger i krönläge med vid utblick över Kvismaren troligtvis ett röse från bronsåldern. Gränsen mellan stensättning och röse är flytande i Kulturmiljöregistret (KMR). Beskrivning av röse enligt KMR är ”förhistorisk gravanläggning med markerat välvd profil, uppbyggd av stenar utan synlig inblandning av sand eller jord”. Beskrivning av stensättning är ”förhistorisk gravanläggning med flack eller svagt välvd profil”. Röset kan vara bevuxen med mossor. En stensättning kan sakna jordfyllning, men också innehålla jord, stenar är dock vanligen synliga. Anläggningen på Tolebacke är 15 meter i diameter och 1 meter hög och borde kunna utgöra ett flackt röse. Överväxningsgraden är en faktor av hur gammal anläggningen är.

När vi kommer in i järnåldern så utgör den frodiga och flacka marken i Östernärke ett för tiden tätt befolkat område. Tydligast syns det i ortnamnen, främst företrädda av -stanamn, exempelvis Gällersta, Frommesta, Frogesta, Sköllersta, Kävesta. Området är hårt uppodlat i historisk tid och antalet bortodlade gravar är troligen stort. I Ekeby socken finns det trots detta 50 registrerade gravfält och stensättningar samt en möjlig hög (L1981:597) (KMR). Antalet undersökta boplatser är däremot få. De flesta av de undersökta

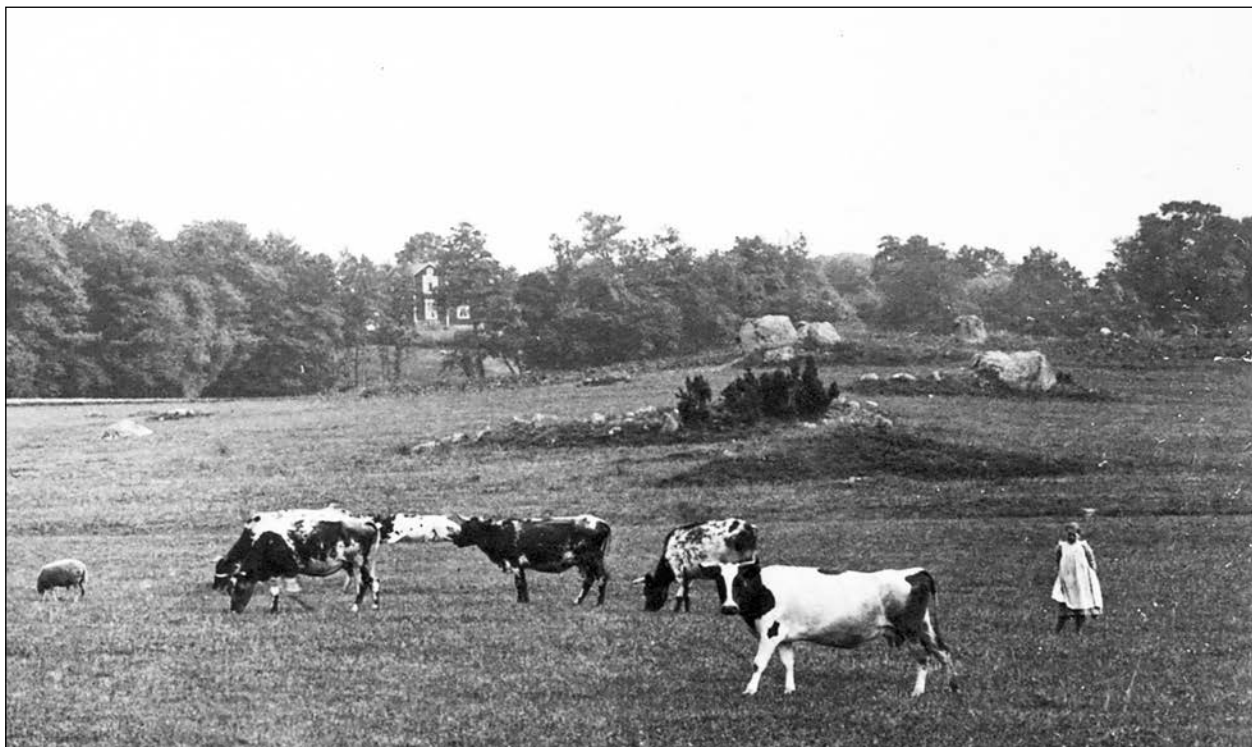
Figur 19. Platser med tecken på aristokratiskt ägande, tidiga kyrkor och platser benämnda Ekeby eller liknande. Bakgrundskarta publicerad i Bagge 1785. Ej i skala.

järnåldersboplatserna i Närke dateras till äldre järnålder. I övergången till yngre järnålder flyttar bebyggelsen högre upp i terrängen (Hed Jacobsson 2008) vilket bland annat syns i undersökningarna i Västra Via och Sanna där en omlokalisering av bebyggelsen skett i yngre järnålder (Pettersson 2010; Stenbäck 2009). Vikingatida lämningar har bland annat undersökts i Götavi (Lagerstedt 2008), Råsvallslund (Edlund 2016), Højebacken (Price & Rudin 1996) och i Led i Ekeby socken (Edlund 1999). I den närbelägna Gällersta har en boplat med dateringar till vendel- och vikingatid påträffats vid utredningsgrävning (Holm 2021). En för- och slutundersökning av boplaten (L2021:2582) har genomförts under hösten 2021, men är i skrivande stund inte avrapporterad.

Vid den nu utdikade Mosjön, i Härminge, närmre 5 kilometer nordväst om Ekeby, hittades en silverskatt

år 1890 (L1982:9148; SHM/KMK8671). Det var stenarbetaren L. G. Eriksson som under arbete med stenkilning hittade depån under en större sten. Silverskatten bestod av 6 abbasider, 113 samanider, 31 efterpräglingar och 1 volgabulgar tillsammans med nål och ändknoppar till en ringsölja. Mynten dateras till 760–945 e.Kr. Platsen, som nu är bebyggd med industri, utgjordes av ett svagt, mot Mosjön i söder, sluttande moränområde där även en gravurna påträffades under 1930-talet. Inventaren anger att det utifrån det topografiska läget inte kan uteslutas att det funnits ett gravfält på platsen (KMR; myntkabinettet.se).

Ursprunget till namnet Närke anses kunna härledas till invånarna i det gamla Norrbyås (Narboahs), närmare bestämt de som bodde vid den smala passagen i Kvismaren där en medeltida kungsgård

Figur 20. Beskuret foto av Källarbacken taget under första halvan av 1900-talet av Sam Lindskog. Foto från norr.
Källa: Örebro stadsarkiv.

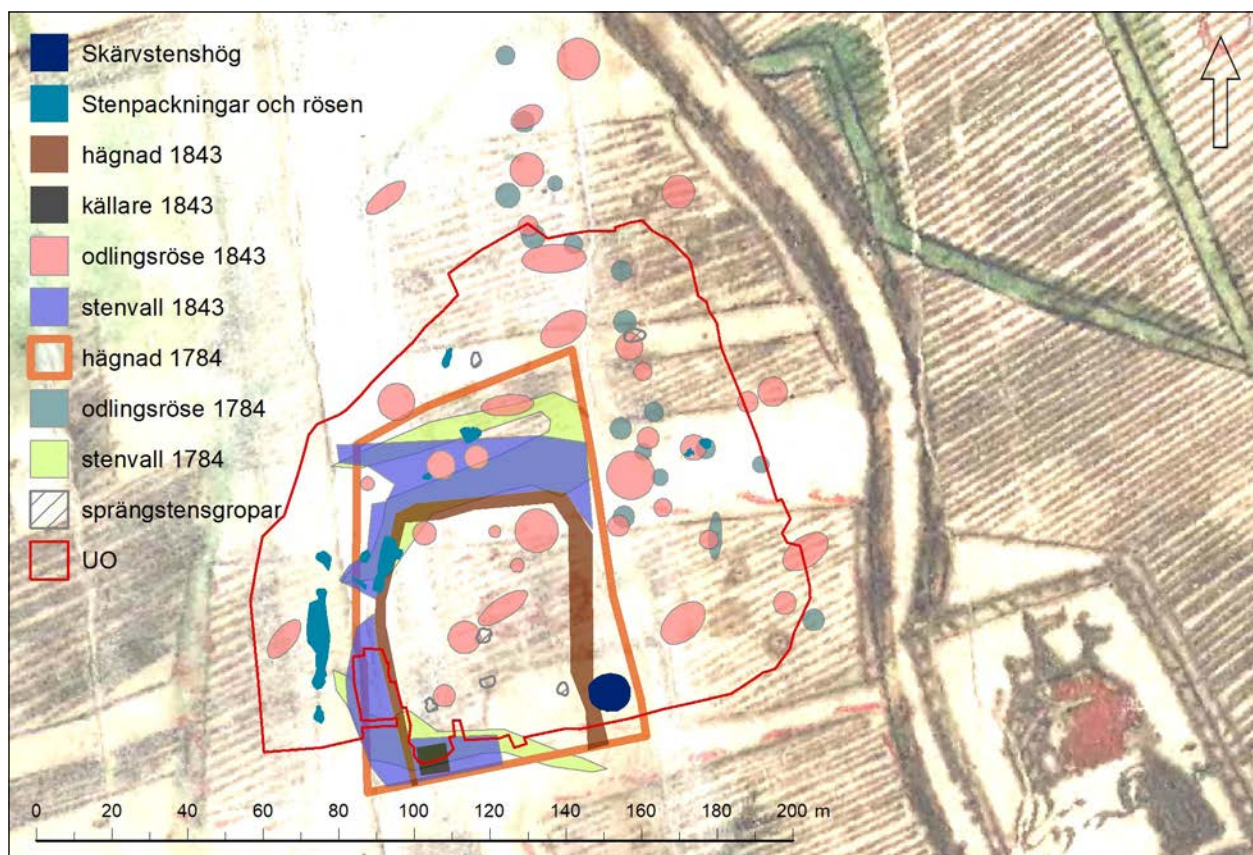
(L1981:9132) låg på det som idag heter Öby kulle. Ytterligare två lås mellan Kvismaren och Hjälmararen var Segersjö och Odensbacken, båda med gravfält från järnåldern. Segersjö, tidigare stavat Sigharsö, var även den en kungsgård som år 1278 skänktes till biskopen i Strängnäs. Norrut, vid inloppet till Mellanfjärden i Hjälmararen ligger slottet Göksholm. I slottet finns rester av en 1200-talsborg som under 1300–1600-tal ägdes av ätten Natt och Dag (lansstyrelsen.se).

På Närkeslätten finns ett tjugotal stenkyrkor vars äldsta delar är från 1100-talet. De ligger huvudsakligen utmed vattensystem som via Mosjön och Kvismaren leder ut i Hjälmararen liksom utmed nord-sydliga åssträckningar. På vissa ställen, så som i Mosås möts de båda sträckningarna. Två av de tidiga stenkyrkorna ligger i Ekeby och Gällersta. Studier av jordägonaturen i västra Östergötland har visat att aristokratiskt ägande dominerade på platser där det både fanns en tidig kyrka och förekomst av tidigmedeltida gravmonument (Ljung 2016). Några liknande studier har inte gjorts över Närke, men runristningar – både runstenar och Eskilstunakistor – är koncentrerade till tre områden: runt Kvismaren, runt Riseberga och i Glanshammarstrakten.

Marken inom undersökningsområdet

Som ses i figur 20 har Källarbacken långt fram i tid varit stenbunden. För att bruka marken har stenvallar och röjningsrösen byggts. Ett envist knogande och flyttande av sten kan anas i det historiska kartmaterialet. I den äldsta 1600-talskartan (åren 1637–1655, SE/RA/81003/1/S1) finns långsmala tegar i öst-västlig riktning. Mellan tegarna finns två obrukade områden. Det norra området är smalt och kan ha fungerat som väg eller dike. Det södra är däremot brett. Går vi fram i tid till 1784 års karta (S11-5:3) visar sig samma område bestå av två stenvallar som möts i öster vilket indikerar att den obrukade ytan varit upplag för röjningssten under tidigt 1600-tal.

Högst upp på krönet i söder finns i båda 1600-talskartorna ett obruken område som i 1688 års karta (S2:26-27) är uttritad som stembemängd. I samma karta ser vi att den steniga ytan i öster och väster är skarpt avslutad, medan den på krönet är mer naturligt avgränsad. Rektifiering av kartmaterialet ger vid handen att den västra delen under 1700-talet har röjts på sten för att skapa större odlingsyta. Den äldre kartans avgränsning av sten löper i linje med två röjningsrösen

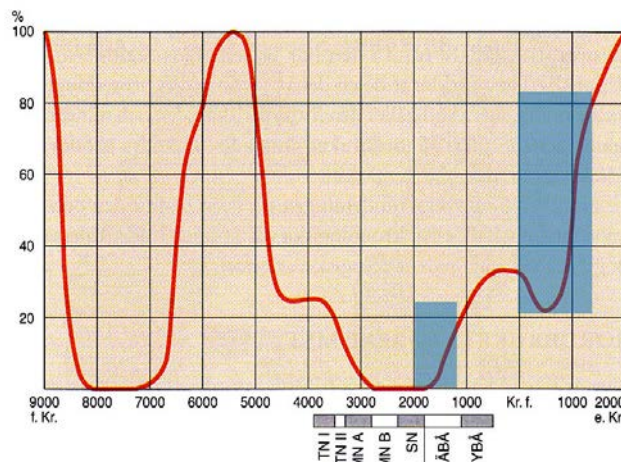
Figur 21. Stenvallar och hägnader inom undersökningsområdet synliga i det historiska kartmaterialet. Bakgrunds-karta från åren 1637-1655, SE/RA/81003/1/S1. Skala 1:1 500.

från mellersta järnålder som framkom vid undersökningen (se figur 21). Då inga anläggningar framkom mellan röjningsrösen och nuvarande stenslänt (som varit samma sedan 1700-talet) avspeglar 1600-talskartans avgränsning den ursprungliga topografin i det området.

Krönet har under 1800-talet varit hägnat. Hägnaden har löpt utmed den västra kanten av skärvstenshögen. Enligt 1784 års karta (S11-5:3) användes marken innanför hägnet, numrerad 19, som "åkermark". Undersökningsområdets jord tillhörde Prästgården (C). 1843 års inhägnad betecknas "225" och benämns istället som "örblandad kulle" (S11-5:5; 18-ek-76).

De utritade röjningsrösen i det historiska kartmaterialet följer den östra kanten av moränryggen vilket förklaras naturligt av att det där ständigt kommit upp ny sten i åkern från den nära underliggande moränen. Vad gäller de södra, västra och norra slänterna av Källarbacken får vi tänka oss en stor mängd naturliga stenar och block som i och med människors brukande av ytan för bete, åker och bostad har röjts och lagts i stenvallar vilka byggts på under århundranden.

Den flacka marken runt Källarbacken har under

Figur 22. Tabell över sjöars vattenstånd i södra Sverige. Tabellen är hämtad ur Welinder, Pedersen och Wigren 1998. De blå staplarna representerar tiden för de arkeologiska lämningarna inom undersökningsområdet.

historisk tid, före de stora utdikningarna, varit sur och troligtvis vattensjuk i perioder. Enligt 1688 års karta (S2:26-27) bestod marken av "torvjord". På 1784 års karta kallas marken Myrängen (S11-5:3: beteckning B, C, D, G, H). Under de perioder då bosättning funnits på och runt Källarbacken har det varit torrare, särskilt under äldre bronsålder. Vid båda

Figur 23. Foto över den begravda ko som undersöktes vid förundersökningen år 2018.

bosättningstillfällena har de naturliga variationerna i klimatet varit fördelaktiga, men blivit allt blötare med tiden. Det gäller främst för bosättningen under järnålder och tidig medeltid (se figur 22). De fuktiga markerna kan ha bidragit till att bebyggelsen slutligen flyttade till högre terräng västerut.

Tidigare utredning och förundersökning av L1979:1489

Under våren 2017 genomförde Arkeologgruppen en utredning inom Kumla kommuns detaljplaneområde för Ekeby. Fornlämning framkom i den norra och den södra delen av utredningsområdet. Den norra delen registrerades efter förundersökning år 2018 som hägnad L1979:1488.

Vid förundersökningen av L1979:1489 påträffades boplatslämningar i form av bland annat stolphål, härdar och gropar liksom en skärvstenshög, ett skärvstensflak, en grop med en begravad ko och flera lager. Dateringarna sträcker sig från äldsta bronsålder fram till historisk tid med tyngdpunkt i äldre bronsålder och yngre järnålder – tidig medeltid. Dateringarna till bronsålder kom från skärvstenshögen, en grop med en begravad ko och en härd. Anläggningarna fanns i den sydöstra delen av förundersökningsområdet från toppen av kullen ned i låglänt mark. Dateringarna till vikingatid och tidig medeltid hade större spridning över ytan. De kom från skärvstensflaket och från boplatslämningar. Utifrån fynd av mellanslavisk Feldbergkeramik och närheten till Ekeby kyrka med sin Eskilstunakista, liksom det topografiska läget tolkades lämningarna vara från en större gård, möjligen en storgård. Feldbergskeramiken har efter undersökningen genomgått en IPC-analys som visar att kärlet var lokalt tillverkad Östersjökeramik.

Figur 24. Drönarfoto över skärvstenshögen KG 32 i sydöstra undersökningsområdet med kyrka och prästgård i bakgrunden. Foto från nordväst.

RESULTAT

SAMMANFATTANDE RESULTAT

Anläggningar

Totalt ingår 1660 anläggningar i undersökningen. Av dem dokumenterades 239 vid utredning och förundersökning. Ytterligare 220 inmätningar har utgått. Vid dubbla inmätningar av anläggningar som undersökts under utredning eller förundersökning har de äldre numren behållits och de nya inmätningarna utgått. Bland övriga inmätningar som utgått bestod de flesta av ytliga stenlyft med matjord.

Inräknat utgående anläggningar och borttaget anläggningar från förundersökning och utredning är antalet anläggningar 1641. Till det kommer 49 lager.

Lager

Av de 49 lager som dokumenterats utgör åtta äldre odlingslager, 16 är fyllningar i anläggningar, fyra lagerrester och fem lager är tramlager. Därutöver finns ett lager med oklar uppkomst, fem konstruktionslager, ett raseringslager och en äldre markyta. Sju lager är geologiska lager, exempelvis fluviala avlagringar och steniga stråk.

Lagertyp	Antal
Brukslager, oklar uppkomst	1
Fyllning	16
Geologiskt	7
Konstruktionslager	5
Lagerrest	4
Odlingslager	8
Raseringslager	1
Recent lager i källare	1
Tramlager	5
Äldre markyta	1
Summa	49

Tabell 5. Tabell över lager.

Anläggningstyp	Antal	Kommentar
Brunn	1	
Djurgrav	1	FU
Fläck	10	
Fyllning	1	
Grop	77	
Grophus	1	FU
Härd	40	
Kantkedja	6	
Kokgrop	16	
Lagerfläckar	3	
Mörkfärgning	35	
Pinnhål	18	
Ränna	52	
Röjningsröse	5	
Skärvstensflak	2 (1)	Hela och central tjockare del
Skärvstenshög	1	
Sten	3	
Stenlyft	17	
Stenpackning	13	
Stensträng	1	
Stolpfärgning	33	
Stolphål	1309	
Stolphål, sentida	4	
Syllsten	1	
Trä	7	
Ugn	1	
Årderspår	1	
Ässja	1	
Delsumma	1660	
Utgår	220	
Summa	1880	
Från FU och utr.	-239	
Anl från undersökning	1641	

Tabell 6. Tabell över anläggningar.

Figur 25. Ortofoto över Ekeby hämtat i Fornreg 2022-05-18. Fotot har fångat avbaningen under våren 2020.

Kontextgrupper

Sammanlagt har 45 kontextgrupper dokumenterats. Det rör sig om 32 hus, sju hägnader och åtta övriga konstruktioner. Hus har numrerats från 1 till 29. Två av husen delar nummer (Hus 16a och 16b). I tillägg identifierades två hus i rapportstadiet som i brist på nummer under 30 har tilldelats numren 100 och 101. Utförliga husbeskrivningar finns i bilaga 5. Kontextgruppsnummer 30–38 har tilldelats övriga kontextgrupper så som exempelvis skärvstenshög och kupolugn. Kontextgruppsnummer 40–46 har getts till hägnader.

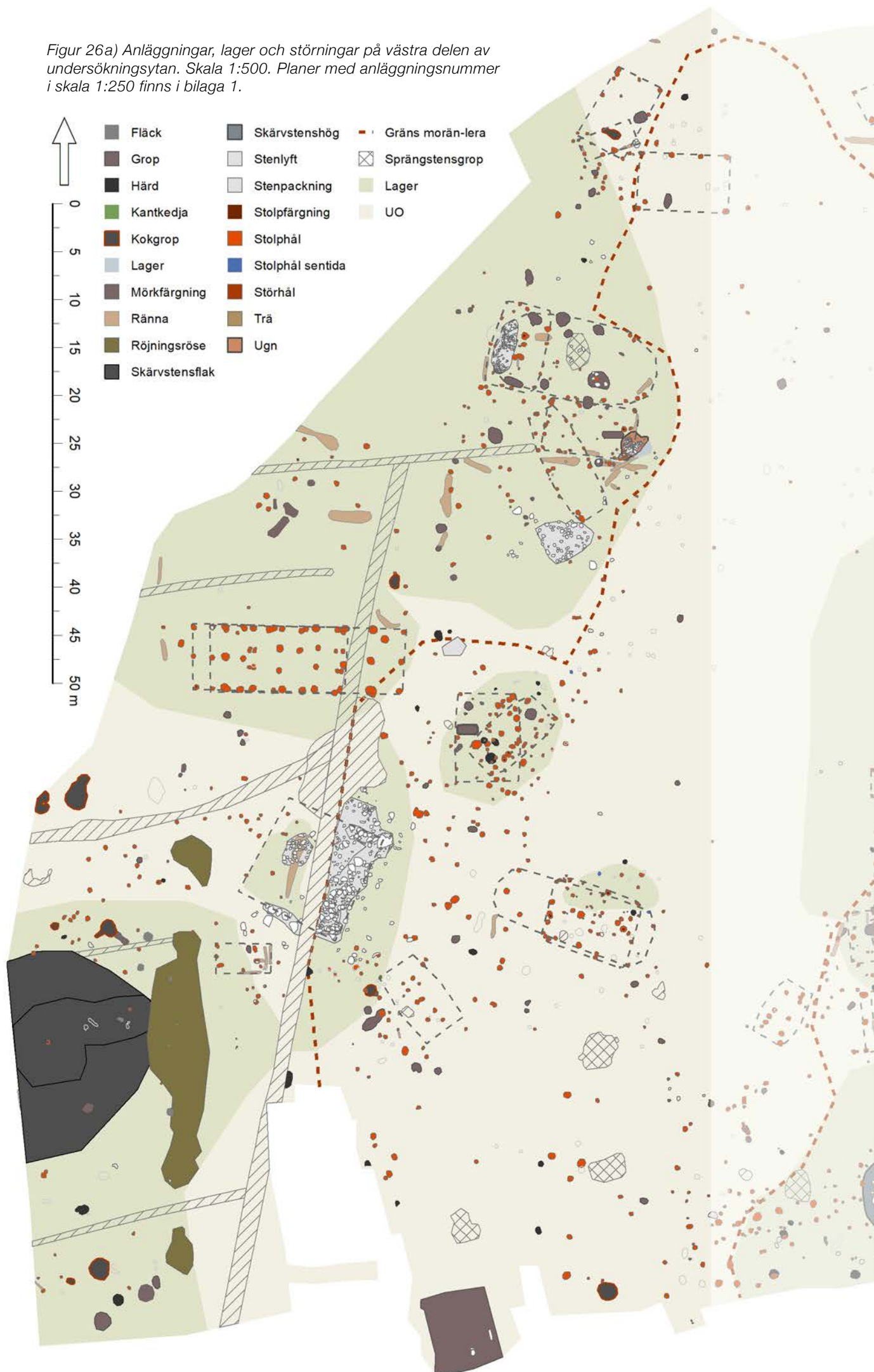
Typ	Kontextgrupp
Byggnader	Hus 1–29, Hus 100–101
Övriga konstruktioner och aktivitetsytor	KG 30–38
Hägnader	KG 40–46

Tabell 7. Tabell över kontextgrupper.

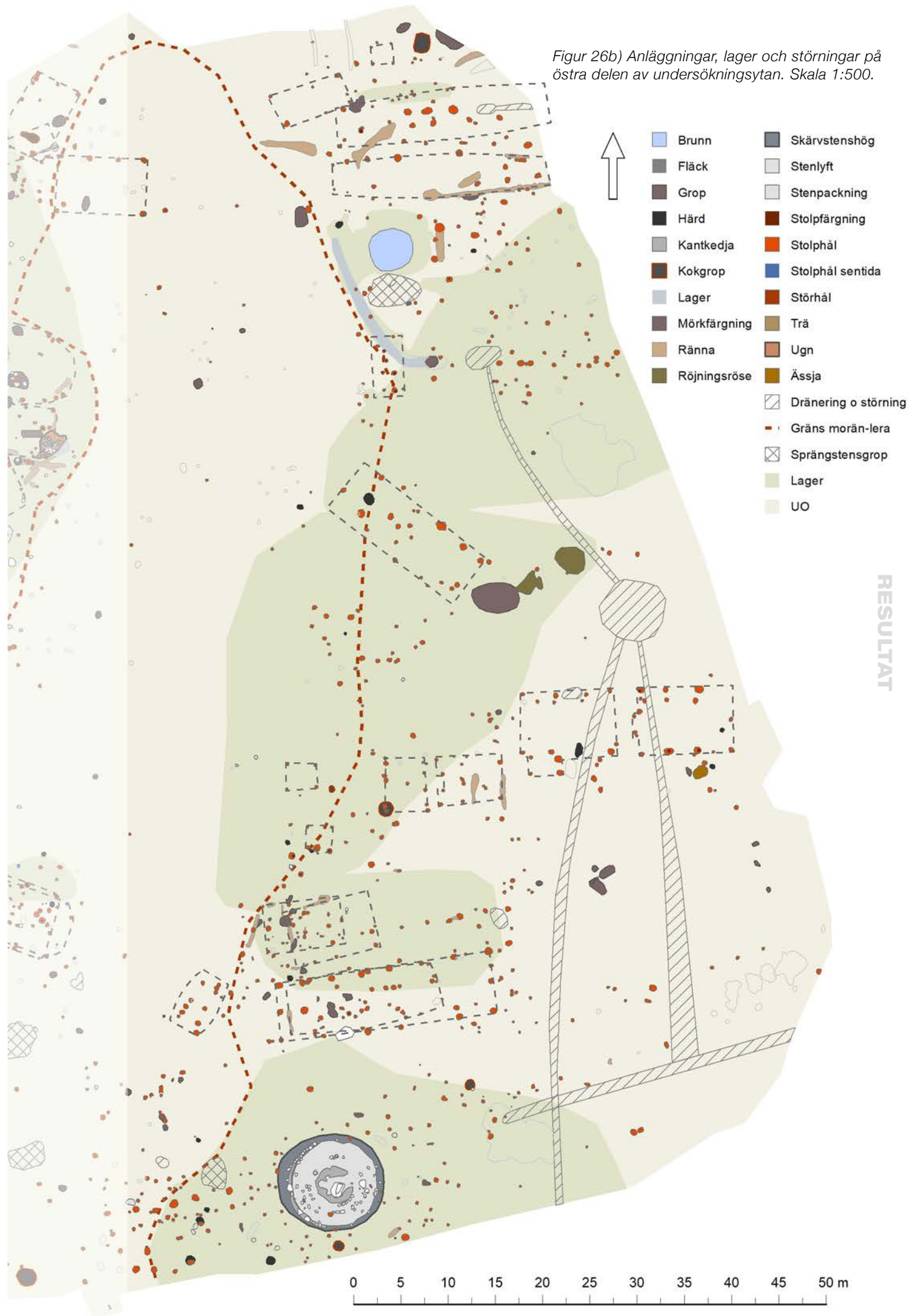
Fynd

Sammanlagt har 1377 fynd registrerats. De fördelar sig på 1040 metallposter, 28 slaggposter, 50 keramikposter, 86 poster bränd lera, 146 benposter och 25 poster i bergart. En överväldigande majoritet av fynden kom i matjorden och en stor del av materialet har kasserats. Fynden presenteras på sidan 90.

Figur 26a) Anläggningar, lager och störningar på västra delen av undersökningsytan. Skala 1:500. Planer med anläggningsnummer i skala 1:250 finns i bilaga 1.

Figur 26b) Anläggningar, lager och störningar på östra delen av undersökningsytan. Skala 1:500.

RESULTAT

SENNEOLITIKUM - ÄLDRE BRONSÅLDER

gräns_morän-lera

● SN/BÅ dat.

● Hist. dat.

■ Anl. KG 31

□ SN/BÅ

■ Anl. Hus 1

■ Anl. Hus 2

■ Anläggningar

■ UO

1917-1698 f.Kr. (1899-1739)
stolphål A52271

1740-1542 f.Kr. (1697-1599)
stolphål A56399

1616-1454 f.Kr. (1616-1494)
hård A3199 (FU)

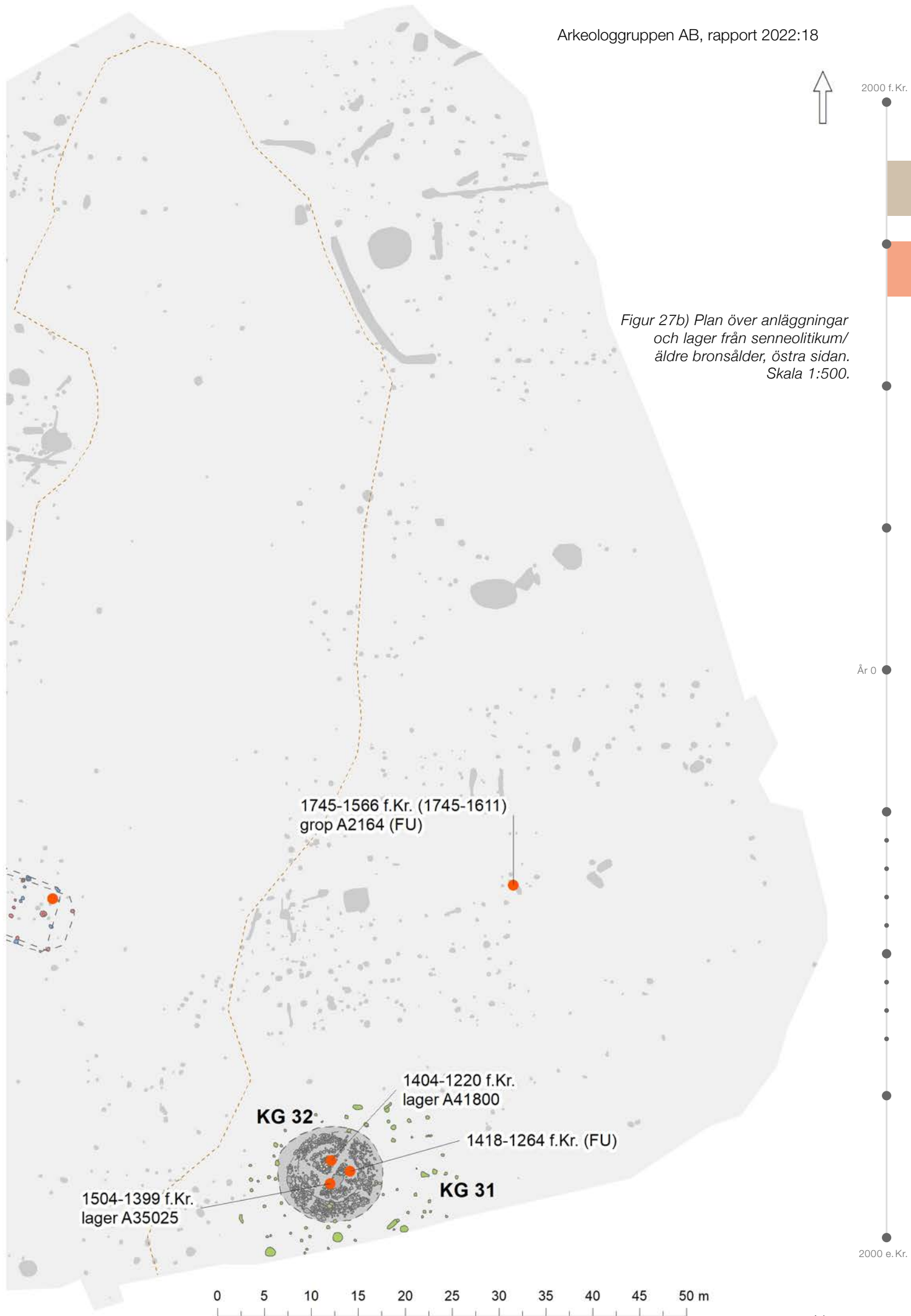
1683-1938 e.Kr. (1801-1938)
stolphål A57221

Hus 2

Hus 1

Figur 27a) Plan över anläggningar och lager från senneolitikum/äldre bronsålder, västra sidan. Skala 1:500.

0 5 10 15 20 25 30 35 40 45 50 m

De äldsta lämningarna på Källarbacken dateras till övergången mellan senneolitikum och äldre bronsålder. Sju ^{14}C -dateringar placerar bronsåldersaktiviteterna till perioden 1900–1250 f. Kr. Dateringarna kan delas i två grupper, en äldre som omfattar området med Hus 3–4, 12 och 27 samt Hus 1–2 på områdets högsta punkt med dateringar från 1900 fram till 1400 f. Kr. – och en yngre som omfattar skärvstenshögen KG 32, där tre dateringar har gjorts, inklusive en datering från utredningen. De hamnar främst i 1400-talet f. Kr. men sträcker sig som mest mellan 1500 och 1250 f. Kr. I tillägg till dessa finns också en ^{14}C -datering av en begravd kalv som påträffades vid förundersökningen. Den hör också till den tidiga fasen, 1745–1566 f. Kr. (se figur 27).

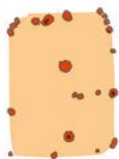
Dateringarna i området med hus 3–4 m. fl. utgör förmodligen spår av en tidig aktivitet i området, där inga anläggningar eller lager kunnat knytas till just den perioden. Övriga anläggningar inom ytan hamnar i yngre järnålder och tidig medeltid.

Hus 1 var troligen det första identifierade hus som byggdes under bronsålder. Senare byggdes huset om och förlängdes mot väster. En härd i det huset, Hus 2, undersöktes vid förundersökningen och daterades då till 1616–1454 f. Kr., det var förmodligen inte samtida med skärvstenshögen, men det finns en teoretisk möjlighet att dateringarna visar på ett samtida samband. Det tidsmässiga avståndet mellan Hus 1 och 2 torde inte heller vara så stort, då de egentligen utgör samma byggnad.

Hus 1

Hus 1 utgörs av en flerfunktionell byggnad med en intern uppdelning i bostad och förråd som låg högst upp på krönet. Det var ett mindre, tvåskeppigt stolphus med rundade gavelhörn. I huset fanns två stolphål till takbärande stolpar. Centralt i den norra delen fanns en rad av mindre stolphål som har utgjort innervägg. Bränd lera fanns i tre av stolphålen.

Datering av Hus 1 lyckades inte. Provet bestod av senare tids material, förkolnad asp i stolphål A57221 (Ua-70998). Det gav en efterreformatörisk datering som det är föga troligt har något med huset att göra. Aktiviteter har naturligtvis pågått i området under hela tiden efter de vikingatida/tidigmedeltida

bosättningarna övergivits. Platsen på toppen av kullen har varit särskilt hårt åtgången av odlingsaktivitet, vilket kan ha inneburit en större risk för inblandning av senare material.

Hus 2

Hus 2 utgjordes av en flerfunktionell byggnad med en intern uppdelning i bostad och förråd. Ett stolphål (A57194) återfinns i både Hus 1 och 2 vilket talar för att Hus 2 är en direkt efterföljare eller en om- och/eller utbyggnad av Hus 1. En innervägg delar Hus 2 i två rum där det västra är cirka 10 meter och det östra 6 meter långt. I det östra rummet fanns en härd som undersöktes och daterades med ^{14}C -analys (Beta-505665) till 1616–1454 f. Kr. (2 σ) vid förundersökningen. Träkolet som daterades från härdens var ung al och torde inte ha så hög egenålder.

Ett rensfynd av en glättsten (F274) kan relateras till Hus 1 eller Hus 2. I övrigt fanns bränd lera i några av stolphålen.

Figur 28. A50484 i norra väggen av Hus 2. Foto från norr.

Figur 29. Drönarfoto över skärvstenshögen. Norr uppåt i bild.

KG 32, skärvstenshögen

I sydöstra delen av området undersöktes en skärvstenshögen (A32000). Högen var okänd före utredningen år 2017 (Balknäs 2017). Matjord hade dragits ned i slänten i samband med jordbruk, vilket gjort slänten mindre brant mot öster och att jord täckt skärvstenshögen. Enstaka plogspår i nordöst-sydvästlig riktning centralt i skärvstenshögen visade att den blivit skadad av odlingsverksamhet; den var av utseendet att döma något avskalad på toppen, där en förväntad topp ersatts med en plan yta. Vid undersökning framgick det att den östra halvan var skadad och att den yttre stencirkeln/kantkedjan mer eller mindre var borta där.

Vid utredningen påträffades odlingssten som låg i äldre matjord, upp mot skärvstenshögens västra kant (Balknäs 2017). Stenarna har ingått i en hägnad som finns på 1843 års karta (S11-5:5). Tidigare, under 1700-talet, har i stället kullen hägnats in med en träkonstruktion vars östra begränsning löpt öster

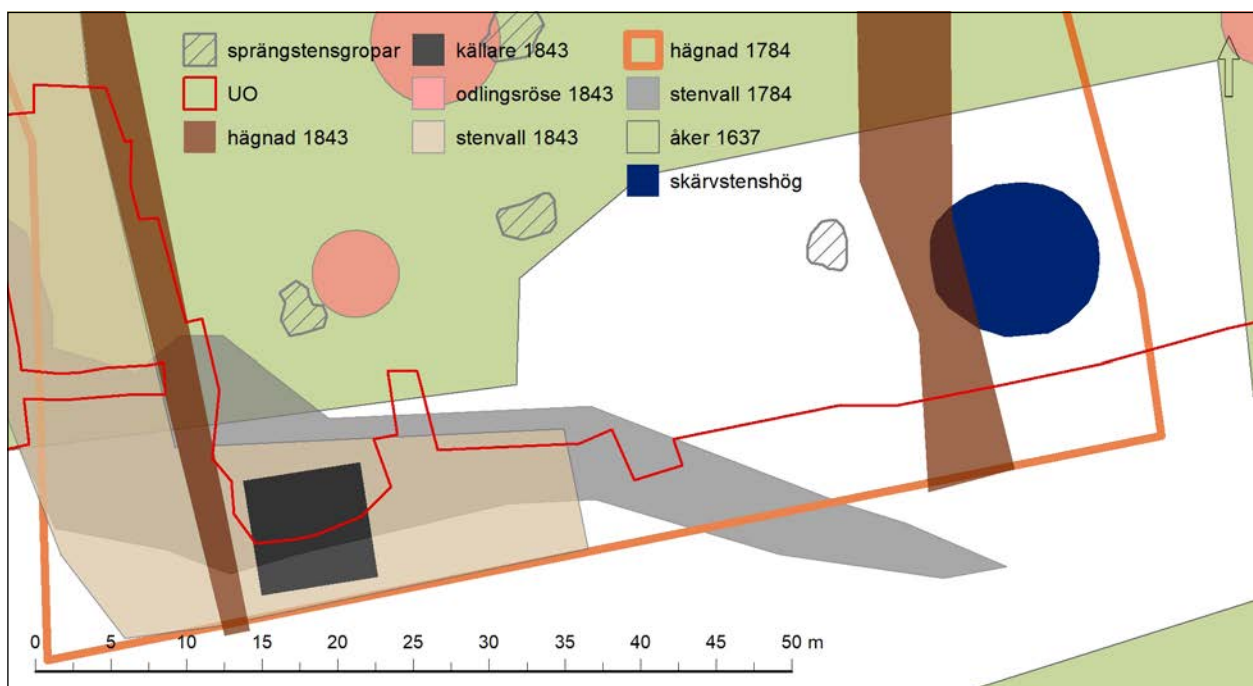
om skärvstenshögen (S11-5:3). Vid undersökningen påträffades ett stort antal stolphål runt högen. I alla fall en del av dessa torde kunna komma från hägnader som stått på platsen under senare tid.

Det är lätt att föreställa sig att högen vid tiden för 1843 års karta fungerat som underlag för ett röjningsröse, men ingen markering finns på platsen för högen trots att flera rösen är utritade på andra ytor inom undersökningsområdet. Under slutet av 1600-talet anges kullens topp och slänter i den södra delen som steniga (S2:26–27), medan den äldsta kartan från år 1637 har ett område runt skärvstenshögen markerat som obrukad mark. Området sträcker sig cirka 25 meter väster om skärvstenshögen. Även det området bör ha varit stenigt. Eftersom inga stenar fanns kvar vid undersökningen går anledningen till att den ytan inte brukades inte att säkerställa. Det kan ha rört sig om naturligt stenbunden mark, odlingssten eller en

2000 f. Kr.

År 0

2000 e. Kr.

Figur 30. Kartöverlägg med strukturer i äldre kartor som påverkat skärvstenshögens morfologi i historisk tid. Skala 1:500.

förhistorisk anläggning. Det kan också ha berott på att skärvstenshögen fortfarande var relativt påverkad av odlingsverksamhet och därmed utgjorde ett betydande hinder. Först med bättre och tyngre redskap kunde odling ske på platsen och över skärvstenshögen.

Över skärvstenshögen fanns ett odlingslager (A35924) från förromersk järnålder som innehöll spår av gödsling med matavfall (191–38 f. Kr., se Balknäs 2018). Inga anläggningar som skar lagret fanns i skärvstenshögens närhet. Det innebär att stenarna som täckte högen under 1600-talet troligen har påförts ytan någon gång under järnålder eller medeltid.

Ingående kontexter	Typ	Analyser
35692	Lager	
35025	Lager	PM35037 14C
41436	Inre kantkedja	
41458	Inre kantkedja	
41661	Brätte	
41800	Lager	PM41967 14C
42192	Stenpackning	
41563	Kantkedja	
42415	Äldre markhorisont	
32038	Markfast block	

Tabell 8. Ingående kontexter.

Stratigafi och lager

Efter avbaning framstod skärvstenshögen som en rundel med välvda sidor och plan topp. Större stenar som inte var eldpåverkade stack fram så att kantkedjor kunde anas. Likaså syntes det centrala block (A32038) som skärvstenshögen anlagts upp emot redan i detta skede. Högen var inte helt rund utan något oval med måtten 11,2×10,3 meter i öst-västlig riktning. I högens yttre delar, med en bredd om cirka 2 meter, fanns ett lager kompakt, gråbrun, siltig lera som innehöll stora mängder eldpåverkad sten, cirka 95 procent skärvsten och 5 procent skörbränd sten (A35692). Sammanlagt beräknas lagret innehållit 1100 kilo eldpåverkad sten. Lagret var homogent och djupast i ytterkant där det var 0,25 meter tjockt. Det kan ha utgjort en mantel, men är troligare del av det omgivande lagret A35924 med vilket det hade stora likheter.

Centralt i skärvstenshögen fanns ett lager (A35025) som fortsatte under A35692. Det var något ovallt med måtten 7,5×6,6 meter i nord-sydlig riktning. Lagret bestod av grusig siltig sand och var i det närmaste svart, men något ljusare i dess övre delar. Tjockleken uppgick till 0,15 meter. Runt 1900 kilo eldpåverkad sten fanns i lagret fördelat på 90 procent skärvsten och 10 procent skörbränd sten. Dock var mycket av det grus som lagret innehöll just rester från skörbränd sten varför den procentuella andelen vid anläggandet

troligen varit något jämnare fördelad. Andelen skörbränd sten var större mot centrum. Centralt var stenarna större i norr och mindre i söder där två inre kantkedjor (A41436 och A41458) framträdde. I norr syntes istället kantkedjor längre ut från centrum (A41661 och A41563).

Under A35025 fanns ytterligare ett lager (A41800) som var mycket likt det ovanliggande lagret, men större till ytan med en diameter på 9,2 meter och en tjocklek på 0,2 meter. Stratigrafiskt separerades lagren av kantkedjan A41436. Den yttre av de två inre kantkedjorna (A41458) avgränsar A35025 i öster och söder och till viss del även i nordöst och sydväst. Liksom A35025 bestod lagret av svart, grusig, siltig sand med motsvarande mängder eldpåverkad sten. I botten av lagret fanns flera koncentrationer av kol med långa kolbitar. Kolbitarna låg ibland under stenar i kantkedjorna A41436, A41458 och A41661. I botten av skärvstenshögen, invid blocket fanns en inre stenkonstruktion (A42192). I botten fanns även den yttersta kantkedjan A41563.

Under högen fanns ett lager grå, siltig lera med inslag av kol och sot (A42415). Lagret, som var 0,2 meter djupt i ytterkant och 0,3 meter djupt centralt, tolkades som ursprunglig marknivå. I lagret fanns stolphål.

Händelser och konstruktionsdetaljer

Skärvstenshögen bestod av flera ingående konstruktionsdelar som hade byggts på över tid. Högen var anlagd runt ett markfast block (A32038) som var 1,6×1,3 meter stort. Vid högens anläggande var blocket synligt 0,45 meter över dåvarande markyta. På markytan har sedan en central stenpackning anlagts upp mot blocket (A42192). Stenpackningen var 6,7 meter i diameter och bestod av 0,3 meter stora stenar i en cirkel. Innanför cirkeln fanns tätt packade, knytnävsstora stenar.

I samma skede har en yttre kantkedja (A41563) anlagts. Då den ursprungliga marknivån var något lägre här är det möjligt att ytan först torvades av. Storleken på stenarna varierade mellan 0,2 och 0,7 meter. De var generellt större i sydväst där de flesta stenarna var runt 0,4–0,5 meter stora. I nordväst var stenarna 0,4 meter som störst. Fyra av stenarna i sydväst var lagda på rad med en plan sida utåt och var bland de större stenarna i kantkedjan. Det förefaller som om de markerar en riktning.

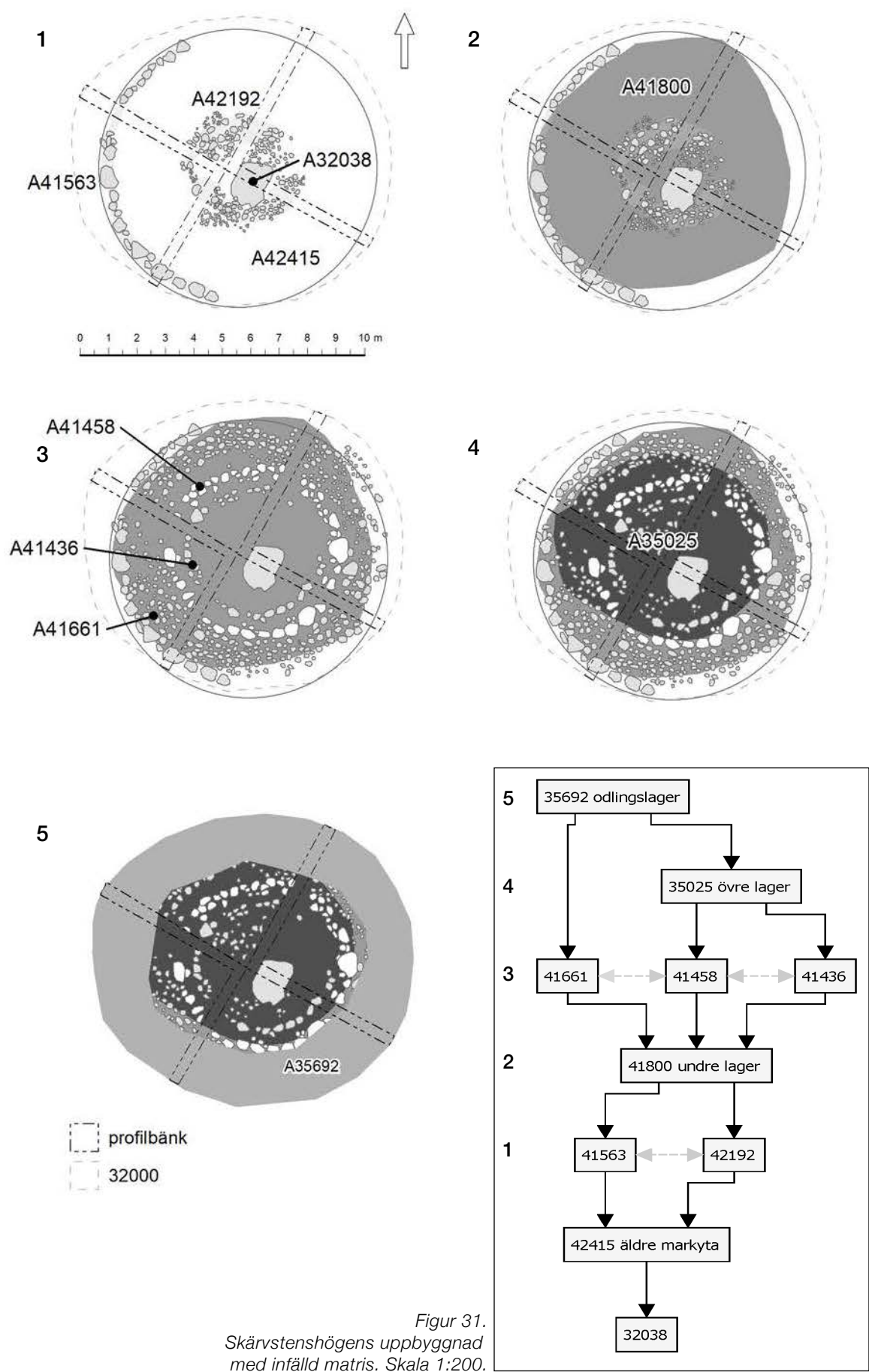
Kantkedjan fanns endast bevarad i den västra halvan av skärvstenshögen. Möjligen har den östra sidan förstörts av odling i senare tid, men även stenpackningen innanför kantkedjan ser något åtgången ut. En beräkning av diametern visar att kantkedjan varit 9,8 meter räknat från ytterkant. Blocket låg inte mitt i skärvstenshögen utan origo för A42192 och A41562 utgjordes av blockets nordvästra hörn.

Inom utbredningen för den yttre kantkedjan har en träkonstruktion byggts som därefter eldats upp. På så sätt har den koliga linsen i botten av lager A41800 bildats. Kolbitarna var upp till 0,3 meter långa. De flesta kolbitar där fiberriktningen kunde avgöras låg i nordöst-sydvästlig riktning. Enstaka bitar låg i runt 90 graders vinkel till de övriga. Antagligen har vedträn eller stockar staplats på varandra i kors. Efter eller i samband med eldningen har eldpåverkad sten deponerats på ytan (för diskussion om skärvstenarna i högen se kapitel "Eld och sten" nedan).

Senare har högen byggts på med flera inre kantkedjor (A41458 och A41436) och ett yttre brätte bestående av en tvåskiktad stenpackning (A41661). A41458 var 6,4 meter i diameter. Origo för kantkedjan var 0,25 meter sydöst om det ursprungliga läget vilket talar för att blocket då delvis täckts med brandrester och kanske även eldpåverkad sten vilket förflyttat blockets synliga nordvästra kant mot sydöst. Kunskapen om det ursprungliga centrum fanns alltså fortfarande vid anläggandet av kantkedjan A41458 vilket antyder att påbyggnaden kan skett inom en livstid. De tre ¹⁴C-proverna ger en uppfattning om att anläggningens brukningstid inte varit så lång. Stenarna i A41458 var 0,25–0,6 meter stora och lagda med flata långsidor in mot centrum. I norr var kantkedjan lagd med mindre stenar i dubbel bredd, medan den i söder var byggd av större stenar i enkel bredd.

A41436 var lagd 0,25–0,4 meter innanför A41458. Kantkedjan var inte helt rund utan något längre i östvästlig riktning där den mätte 5,0 meter gentemot 4,6 meter i nord-sydlig riktning. Det talar för att A41436 inte har markerats utifrån en central punkt utan lagts i förhållande till A41458. Om det har skett vid samma tillfälle eller senare var i fält svårt att avgöra. Det är möjligt att aktiviteter skett i högen mellan anläggandet av de två inre kantkedjorna. Stenarna var 0,15–0,55 meter stora och ställda med flat sida inåt. Några av stenarna var eldpåverkade.

Utanför A41458 fanns ett brätte lagt av större skärvstenar i två skikt. Det övre skiktet hade sten i storleken 0,15–0,4 meter, det undre något större stenar, från

Figur 31.
Skärvestenshögens uppbyggnad
med infälld matris. Skala 1:200.

0,15 till 0,5 meter stora. Bottenskiktet var lagt med stenarna i täta kedjor. Framför allt framträdde kedjorna i väster och norr.

Efter att de inre kantkedjorna lagts har fortsatt eldning skett i högen ett flertal gånger (A35025) och i vissa delar har kantkedjorna A41436, A41458 och A41661 förstärks, främst i norr.

Efter att de som bebodde platsen under bronsålder lämnat den öde återvänder människor först under romersk järnålder. Slänten runt skärvtenshögen brukas som åker, men förmodligen görs ingen större åverkan på högen i det skedet. Ännu långt senare, från 1700-tal in i modern tid, har åter igen jordbruk skett invid – och nu också på – högen. Den har därmed planats ut och matjord blandat med skärvsten har klätt sidorna (A35692).

Eld och sten

Den enda konstruktion som till största delen bestod av skärvsten var brättet A41661. Övriga stenkonstruktioner var lagda av natursten som ställvis visade tecken på upphettning i det att vissa stenar hade spruckit och delarna låg kvar intill varandra. Även i den yttre kantkedjan fanns enstaka spruckna stenar. Det spruckna fanns främst på utsidan av stenarna vilket gör det möjligt att de legat exponerade och spruckit av frost snarare än av upphettning.

De in situ upphettade stenarna i de inre konstruktionsdetaljerna, liksom de kolkoncentrationer som fanns i lagren talar sammantaget för att eldning har skett på plats vid flera tillfällen. Den primära elden i A41800 har varit stor och sannolikt uppbyggd, medan senare eldar varit av mindre karaktär.

Har då skärvstenarna i lagren varit del av eldarna eller har de tillförts separat? I lagren fanns enstaka stenar som spruckit in situ, men de flesta var omrörda. Om stenarna upphettats på plats bör eldarna ha rakats ut inom högen vilket medfört att stenarnas olika delar separerats. Alternativt har de skärviga stenarna deponerats i högen mellan eller i samband med eldandet varvid enskilda stenar spruckit i efterhand på grund av inneboende spänningar och påbörjad sprickbildning.

Stenmaterialet var blandat. Det som stack ut var de skärviga, röda sandstenar vars brottytor lyste upp den i övrigt mörka högen. Flera av skärvstenarna innehöll guldkimrande glimmer, sannolikt biotit. Biotit oxideras vid 400–600°C vilket ger upphov till en guldgul färg. Temperaturen i en ”vanlig” hård kan nå 500–700°C (Andersson 2008).

Analys

Vid utredningen syntes inte skärvstenshögen i markytan. Anläggningstypen är förhållandevis ovanlig i Närke och den mörka, skärvstensrika ytan tolkades initialt som ett skärvstenslager. Därför grävdes ett skoptag genom anläggningen för att fastställa lagrets tjocklek. I det schaktet togs ett kolprov mot botten av den västra schaktväggen. Dateringen blev 1418–1264 f. Kr. (2σ).

Den dateringen har nu kompletterats med en datering från botten och en från toppen. En av dateringarna blev mycket samstämmig med utredningsdateringen. Bottenkolet daterades till 1404–1220 f. Kr. medan toppkolet – förvånansvärt nog – till 1504–1399 f. Kr. med 2σ (se bilaga 13). Sammantaget visar dateringarna att skärvstenshögen har konstruerats någon gång 1504–1220 f. Kr. men hur lång brukningstid som högen har haft går inte att se. Alla vedartsanalyser som gjorts har visat på enbart ek som virke och att det i samtliga fall rör sig om kärnved med minst 30 års egenålder (se bilaga 12). Ekar kan bli mycket gamla varför kolets egenålder kan ha betydelse. Kolet från toppen kan mycket väl ha en egenålder som överstiger de övriga med hundra år eller mer. Det skulle då kunna betyda att de tre dateringarna ligger närmare i tid än vad de först kan ha verkat som. En viktad datering ger därmed en datering runt 1300 f. Kr., det vill säga övergången till bronsålderns period III.

Under förundersökningen togs skärvstenshögen fram i sin helhet. Tre makrofossilprover togs i ytan. PM 2936 och PM 2938 innehöll endast träkol och lite förkolnat ris, men i PM 2937 som togs direkt väster om blocket fanns även bränt speltvete – både sädeskärnor och de delar axet som normalt separeras från spannmålet i samband med tröskning. Sammansättningen tolkades som att hela sädesax har bränts. själva processen att bränna säd torde vara något avvikande för behandling av mat, att dessutom bränna hela ax förefaller handla om en hantering som ligger utanför en direkt konsumtionssituation. Liknande förekomster har ibland tolkats som resultat av rituellt bränning. Skärvstenshögar har också kunnat visa sig ha fyndsammansättningar som tyder på detta. Under senare bronsålder förekommer till och med människoben i högarna och inte sällan har begravningar skett i dem (Karlenby 1999; Nøge 2008; Karlenby 2011; Artursson m. fl. 2011; Larsson 2014).

Figur 32. Skärvestenshögen sedd från västsydväst. Sigrid Hagefalk kontemplerar.

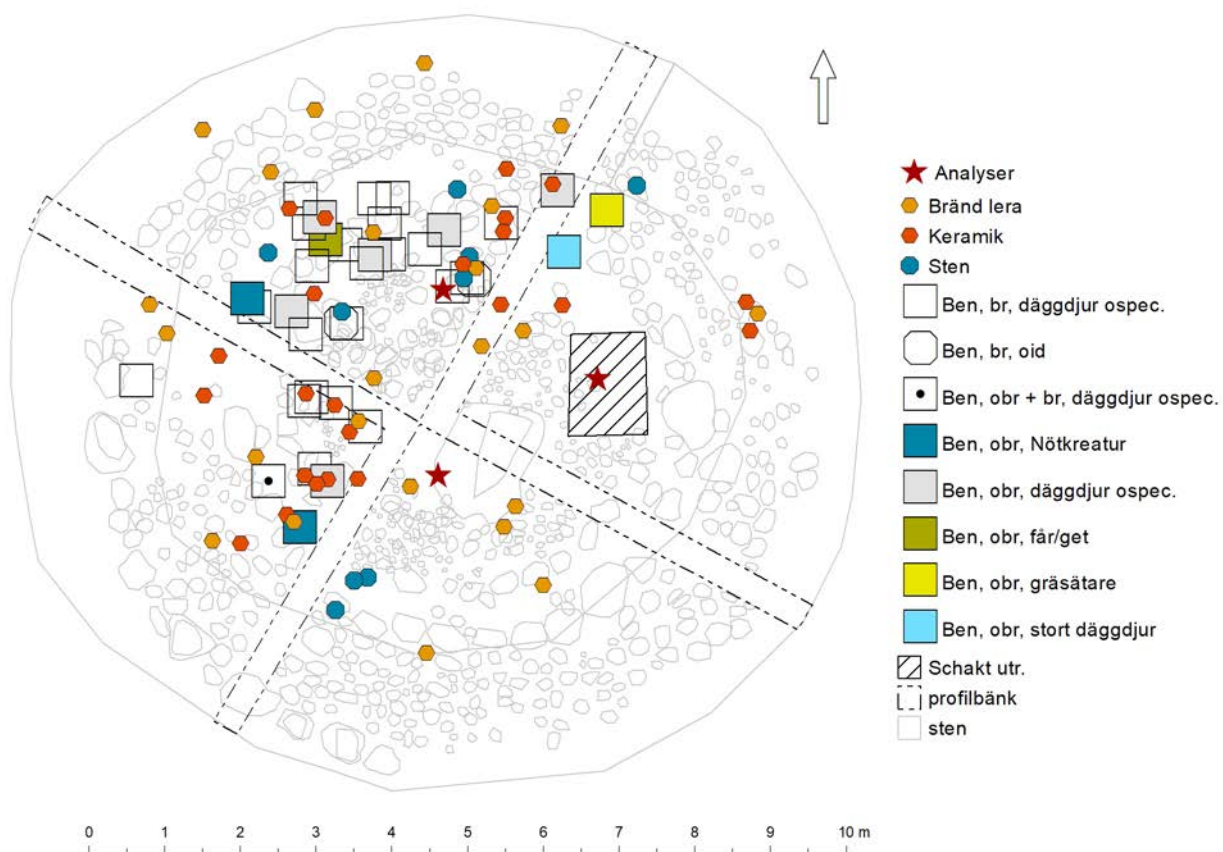

Figur 33. Detalj över kantkedjan A41436. Foto från nordöst.

Fynden

En stor majoritet av fynden fanns i den norra delen av skärvestenshögen. Hela högen undersöktes med samma metodik och de grävande arkeologerna varvade var de grävde vilket innebär att fyndfördelningen bör spegla förhållandena vid deponeringstillfället. Fynden bestod till största delen av brända ben och keramik. Utöver det gjordes fynd av bergart och en lerpärla.

Keramiken bestod av 150 skärvor och kom från olika delar av kärl. Tekniskt och genom sin sammansättning överensstämmer de med keramik från tidig äldre bronsålder. Dateringarna av kol från högen (se ovan under ¹⁴C-analys) visar på liknande dateringar. Torbjörn Brorson hade även en tolkning att det skulle röra sig om vikingatida keramik (se bilaga 9), men detta motsägs av de tydliga stratigrafiska förhållandena i högen, som inte visar på några störningar.

Figur 34. Fyndspridning i KG 32. Skala 1:100.

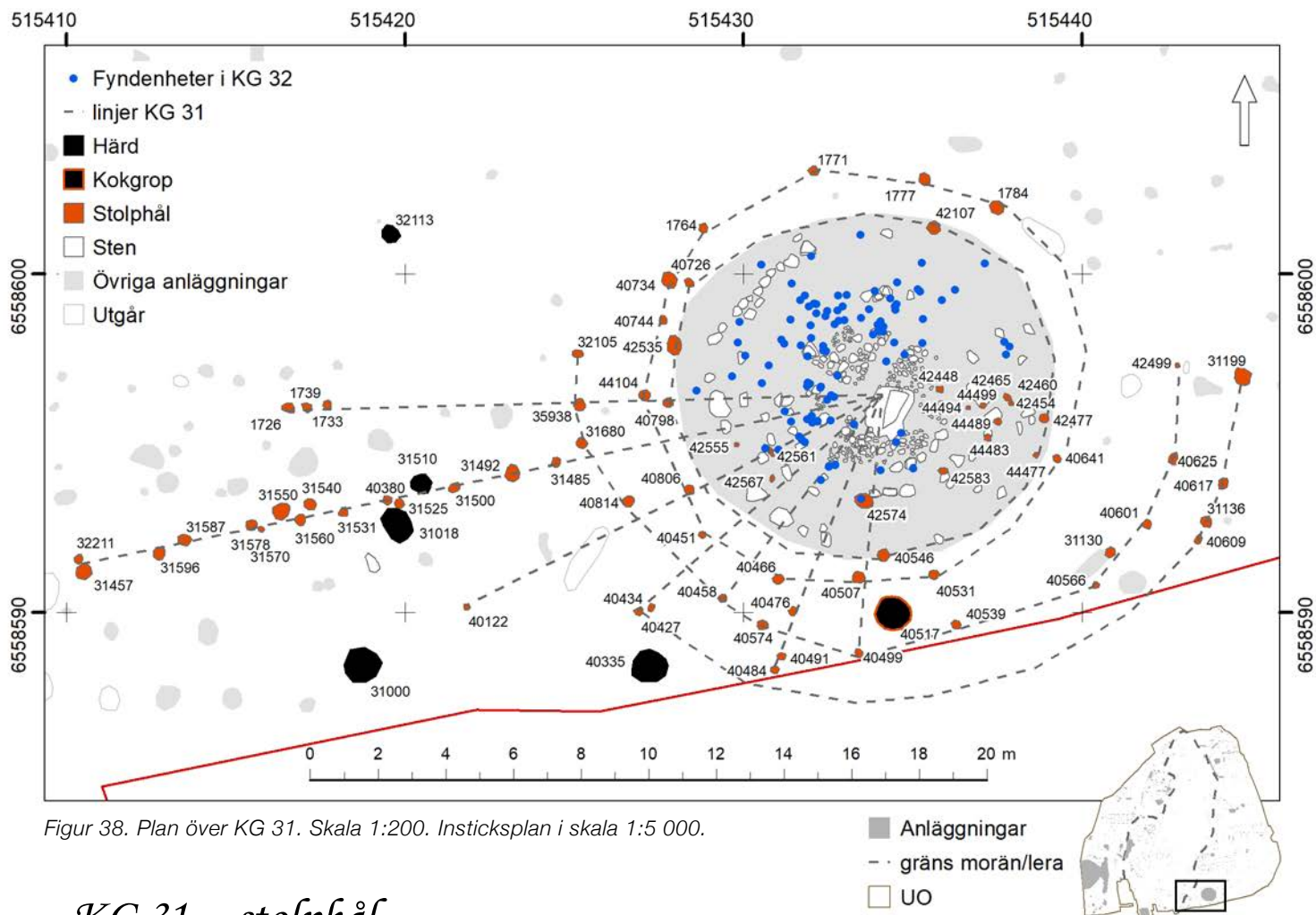
Figur 36. Keramik F565 från lager A35025.

Figur 35. Lerpärla F1230 från lager A41800.

Figur 37. Slipsten F1058 från lager A35025.

Figur 38. Plan över KG 31. Skala 1:200. Insticksplan i skala 1:5 000.

KG 31 – stolphål runt skärvstenshögen

Runt skärvstenshögen fanns ett stort antal stolphål dessutom fyra härdar och en del andra gropar. I utsnittet i figur 38 finns 96 stolphål. Troligen har anläggningarna bevarats på grund av att jord under historien plöjts ned från högre partier och därmed åstadkommit ett tjockare odlingssskikt i anslutning till skärvstenshögen. Även den kan ha bidragit till att plöjningen inte har skadat anläggningarna i så stor skala. Det är troligt att dessa stolpar i ett okänt antal har ingått i konstruktionen av skärvstenshögen, att de har ingått i en slags fortsättning av skärvstenshögen som rituell anläggning utanför själva stenkonstruktionen. Under skärvstenshögen finns också stolphål. Kan de ha ingått i tidigare stolpcirklar då skärvstenshögen inte varit lika stor? Eller snarare lika utfylld. Den yttre stencirkeln har ju utifrån stratigrafien kunnat visas vara en del av den första konstruktionen.

Ett förslag på hur det kan ha fungerat finns i figur 38. Ett antal cirkelsegment formar sig runt skärvstenshögen med allt större radie. De är inte kompletta, men detta kan bero på större bortplöjning i de norra och östra delarna. Det kan också bero på att de rituella verksamheterna har skett i väster till söder och det är främst där som cirklarna finns markerade med stolphål. Ett försök att involvera stolphål i radiella rader har också gjorts i figuren, men kanske skall tas med en nypa salt. De förstärker i alla fall tendensen att ett aktivitetsområde bör finnas i sydväst. Där fanns även härdarna. Då det fanns stolpar längs med stenraderna inne i skärvstenshögen kan cirklarna först ha markerats med stolpar för att med tiden markeras med stenrader, förmodligen i samband med en påfyllning av skärvstensjorden. Ingen av anläggningarna i KG 31 har daterats.

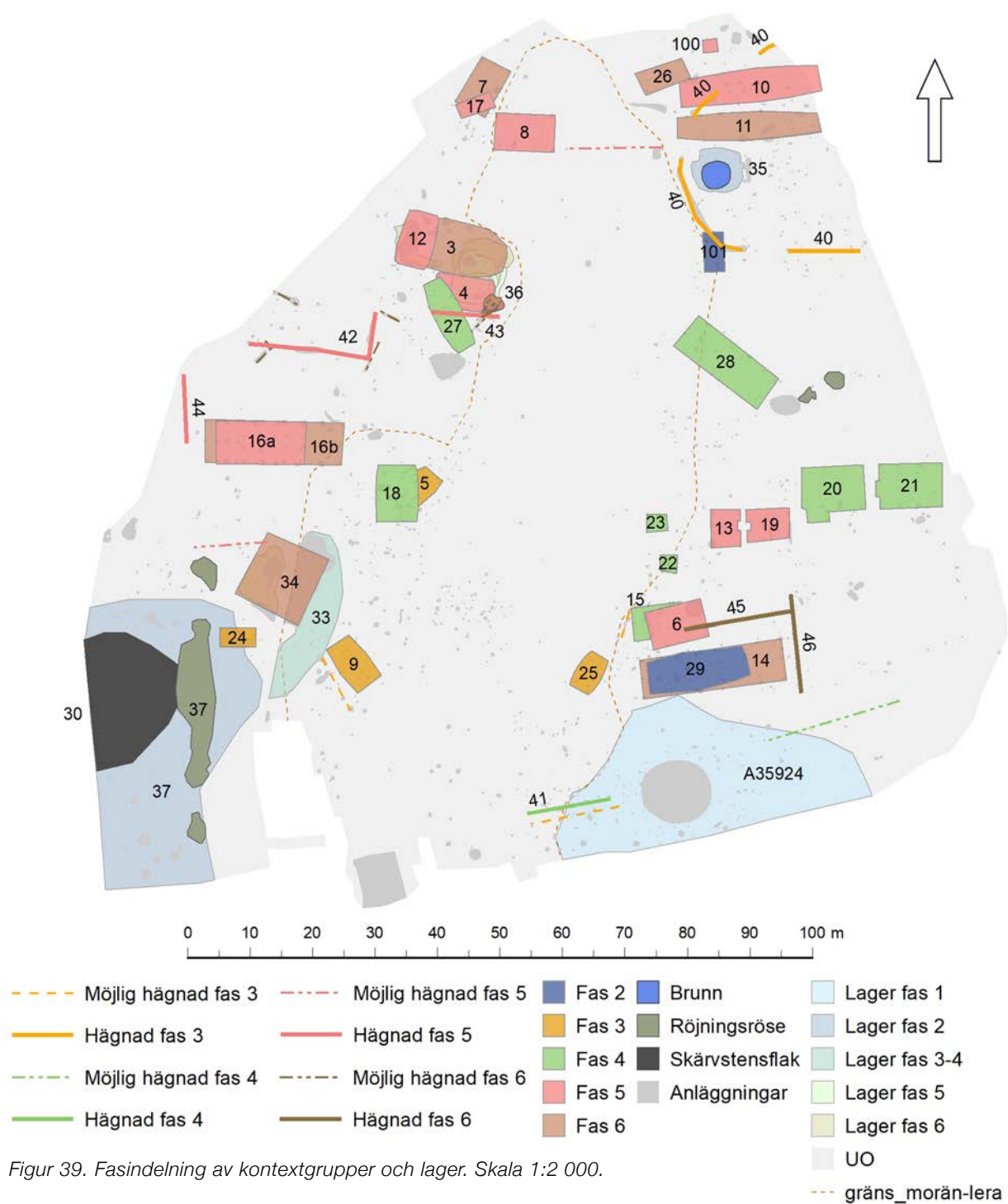
JÄRNÅLDER OCH MEDELTID

Här presenteras alla kontextgrupper från järnålder och medeltid uppdelade i sex faser. Presentationen är översiktlig. För detaljerade husbeskrivningar hänvisar vi till bilaga 5. Resultaten presenteras i kronologisk

ordning. Som syns i tabell 9 är gränserna mellan faserna flytande. Byggnader och andra kontextgrupper kan finnas i flera faser.

Typ	KG/Hus	600-tal			700-tal			800-tal			900-tal			1000-tal			1100-tal			1200-tal		
		Fas 1	Fas 2	Fas 3	Fas 4	Fas 5	Fas 6	Fas 1	Fas 2	Fas 3	Fas 4	Fas 5	Fas 6	Fas 1	Fas 2	Fas 3	Fas 4	Fas 5	Fas 6	Fas 1	Fas 2	Fas 3
Fossil åker	37																					
Hus	29																					
Hus	101																					
Brunn	35																					
Hägnad	40																					
Hus	9																					
Hus	5																					
Hus	18																					
Hus	24																					
Hus	25																					
Skärvstensflak	30																					
Aktivitetsyta	33																					
Hus	15																					
Hus	19																					
Hus	13																					
Hus	22																					
Hus	23																					
Hus	28																					
Hus	27																					
Hägnad	41																					
Hus	20																					
Hus	21																					
Hus	8																					
Hus	17																					
Hus	10																					
Hus	100																					
Hus	4																					
Hus	12																					
Hägnad	42																					
Hägnad	43																					
Hägnad	44																					
Hus	6																					
Hus	16a																					
Hus	7																					
Hus	11																					
Hus	28																					
Hus	16b																					
Kupolugn	36																					
Hus	14																					
Hägnad	45																					
Hägnad	46																					
Hus	3																					
Stenkonstruktion	34																					

Tabell 9. Fasindelning av kontextgrupper. Grå färg utgör ¹⁴C-dateringar med 2σ, där mörkgrå färg visar på störst sannolikhet. Ljusgul färg är dateringar baserade på typologi, stratigrafi och/eller fynd.

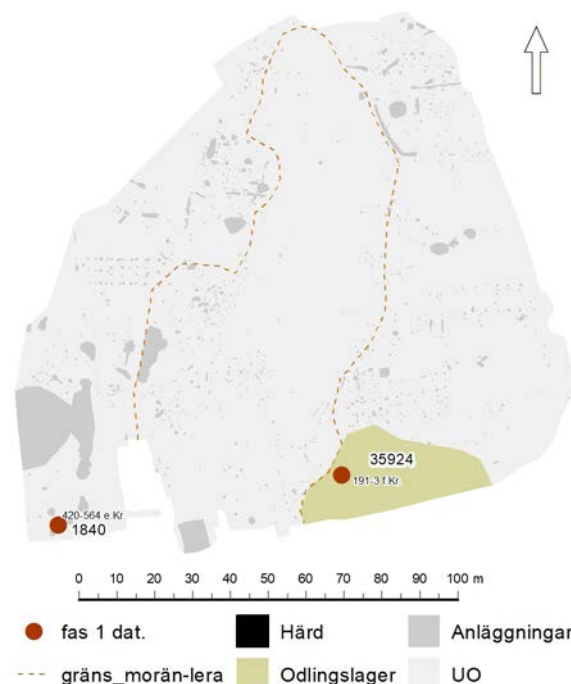

FAS 1 – 100 F.KR. TILL 550 E.KR.

Från slutet av förromersk järnålder ser vi tecken på hushållsnära odling i den sydöstra delen av undersökningsområdet. Ingen bebyggelse har identifierats inom ytan, men innehåll av gödsel i form av sopor i odlingslagret innebär att det funnits bofasta på en gård i direkt närhet (Heimdahl, bilaga 14; Petersson 2006). Ett intressant område att spekulera i för gårdens placering är den höjd som kyrkan idag ligger på. Nästa nedslag i tid är 500 år yngre. En kokgrop från folkvandringstid har tillsammans med spridda stolphål och gropar utgjort en yta för aktiviteter i den sydvästra delen av undersökningsområdet. I nordvästra delen har åtta keramikskärvor daterats till äldre järnålder (F246, F248, F250, F251). Deras kontexter kan i övrigt dateras till slutet av vikingatiden varför skärvorna får anses vara omdeponerade. Dock antyder de en närvaro under perioden.

De sammantagna spåren från äldre järnålder är vaga och någon direkt platskontinuitet från förromersk järnålder fram till folkvandringstid går inte att belägga. Ortnamnet Ekeby tillhör ett namnskikt som uppstår under förromersk järnålder och som i folkvandringstid utvecklas till bebyggelsenamn för nybyggen på äldre ängsmark (Vikstrand 2013). Det är sannolikt att aktiviteterna i sydväst härrör från utkanten av en sådan bebyggelse.

Runt år 550 e. Kr. syns ödeläggelse över stor delar av Europa. Fenomenet med övergivna gårdslägen är känt sedan länge. Det har förklarats med ändrade ekonomiska strategier, nya typer av redskap, förändringar av makt och samhällelig socioekonomisk struktur samt allmän oro, men också med återkommande missväxt åren 536–550 e. Kr. För Närkes del talar en sammanställning av kända boplatstdateringar för en kraftig nedgång i antalet bebyggelseenheter under samma tid (Balknäs 2020). En stor andel ortnamn från äldre järnålder överlever dock och runt Ekeby finns en stor mängd av namntyper från äldre järnålder, främst -by och -stanamn. Att namnet Ekeby lever kvar bör innebära att den namnkrets som brukat namnet överlevt missväxt och olyckor. Det går däremot inte att belägga att bebyggelse funnits kontinuerligt i Ekeby från folkvandringstid in i yngre järnålder.

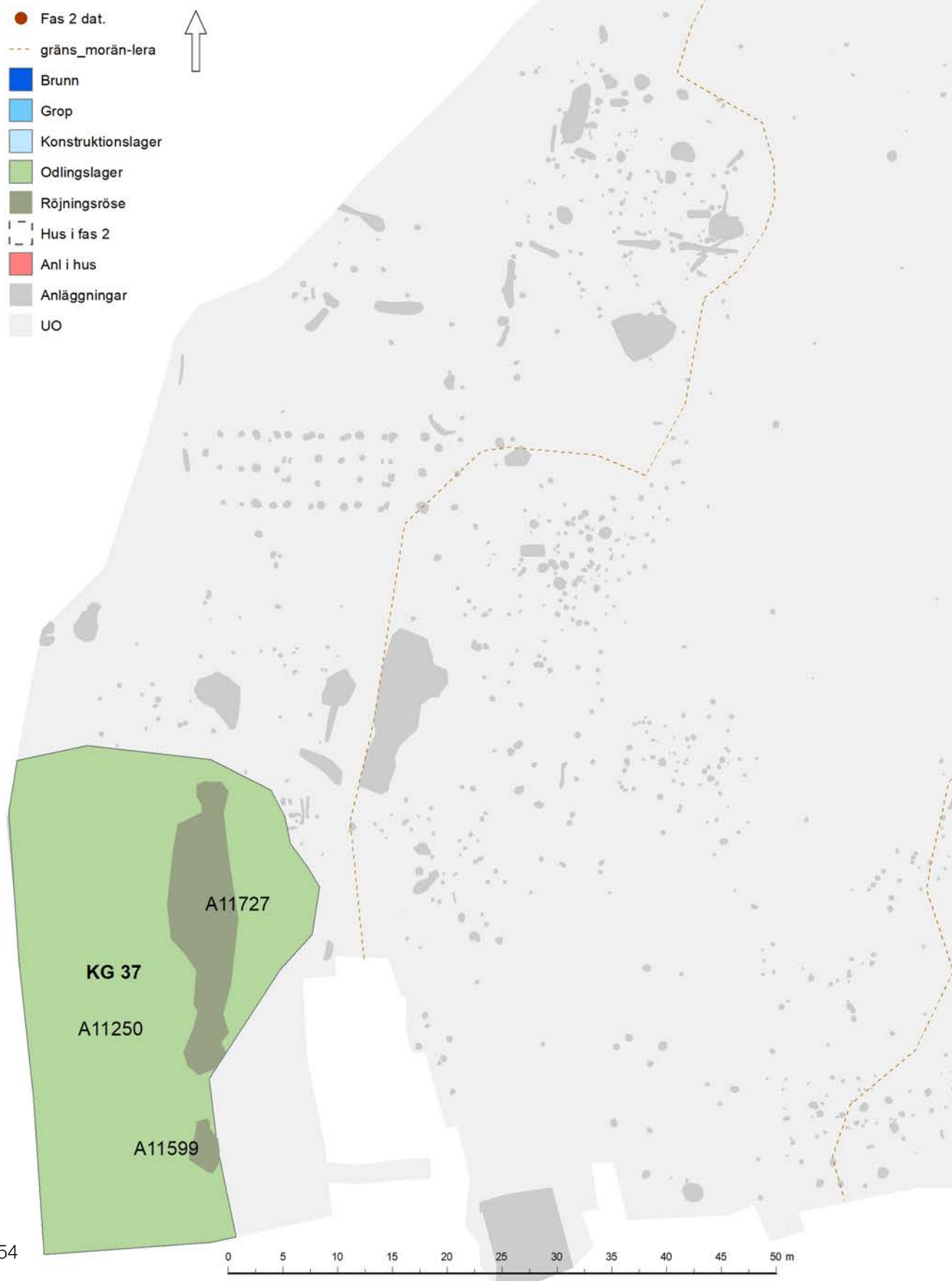
Figur 40. Plan över anläggningar och lager från fas 1. Skala 1:2 000.

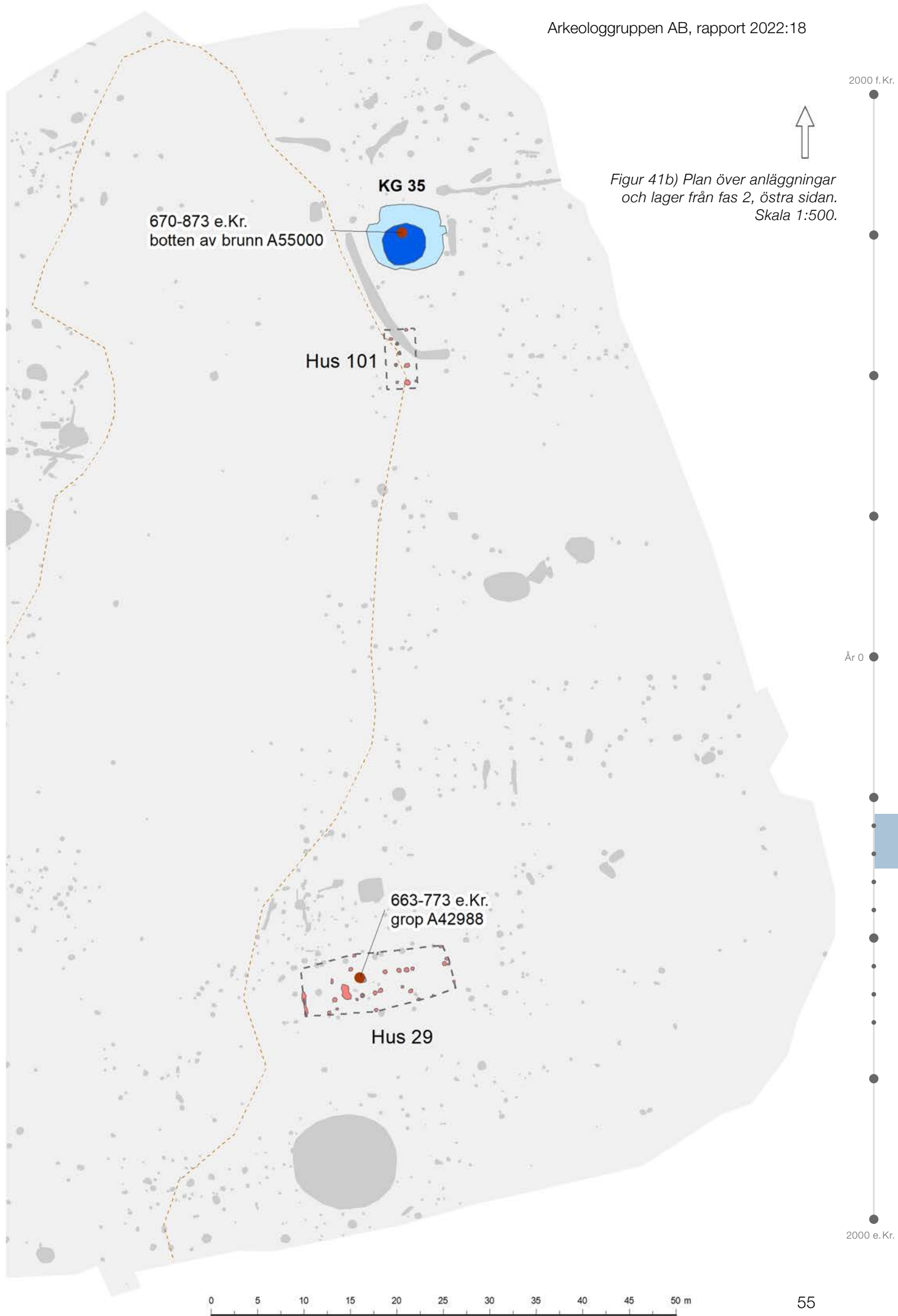
Frånvaro eller odling?

Inga anläggningar eller strukturer kan knytas till tidig vendeltid. Att ortnamnet Ekeby lever kvar kan dock tas som ett tecken på att människor fortsatt hade en relation till platsen, förmodligen på grund av att marken brukats i någon form.

FAS 2 – 675 E.KR. TILL 775 E.KR.

Figur 41a) Plan över anläggningar och lager från fas 2, västra sidan. Skala 1:500.

Från fas 2, 700-tal har vi belägg för bebyggelse inom undersökningsområdet. Det rör sig om en bostad i form av en treskeppig stolpbyggnad (Hus 29) i den östra slänten. Samtidig med bostadshuset är en brunn (KG 35), belägen 70 meter norrut och en mindre ekonomibyggnad (Hus 101). Väster om kullen ligger åkermark och långsmala röjningsrösen som täcker de äldre spåren av aktivitet. De fåtaliga lämningarna är spridda och upptar en stor yta.

Hus 29

Hus 29 var ett treskeppigt stolphus som låg i den östra slänten. Huset har haft minst tre bockpar. Bockbredden var bredare i väster där en stenklädd grop (A42988) som i botten var klädd med vällagda flata stenar. I den nordöstra kanten var en flat sten ställd på högkant längs nedgrävningskanten. Över stenarna fanns obränt ben. Benen var så smuliga att ingen osteologisk analys kunde göras. I den mörka fyllningen fanns stråk av kol. Överst, i mitten av anläggningen låg fem stenar, 0,05–0,17 meter stora. Den nordvästra delen av gropen har sannolikt varit ett stolphål till en takbärande stolpe.

Väster om den stenklädda gropen fanns en grop (A42838) som möjligen kan relateras till en eldpall.

Datering av naketkorn daterar huset till vendeltid. Det korta avståndet mellan stolphålen i sydväst och nordöst kan innebära omstolpning och omstrukturering av ytan, men inga dubbla stolphål från omstolpning finns i huset.

Hus 29 tolkas utifrån storlek, stolpsättning och grop för förvaring av mat som ett flerfunktionellt hus med bostadsdel i väster och ekonomidel i öster. Den täta stolpsättningen i östra delen i kombination med släntning ned mot öster kan möjligen innebära att stallning av djur funnits i den delen.

Hus 101

Hus 101 kan antingen ha utgjort ett treskeppigt hus med tre bockpar där ett stolphål skurits av en senare anläggning eller ett hybridhus med tre skepp i söder och två skepp i norr. Det upp till 7 meter långa huset identifierades i rapportfasen och tolkas som en ekonomibyggnad. Inga fynd eller analyser finns från huset.

Figur 42. Den stenklädda gropen A42988 sedd från söder. Utvidgningen i nordväst har sannolikt utgjort ett takbärande stolphål i Hus 29.

KG 35, brunn

I det nordöstra hörnet av undersökningsytan noterades redan under hösten en brunn (A55000). Brunnen undersöktes under våren 2020 genom att snittas med maskin. Brunnen har två faser:

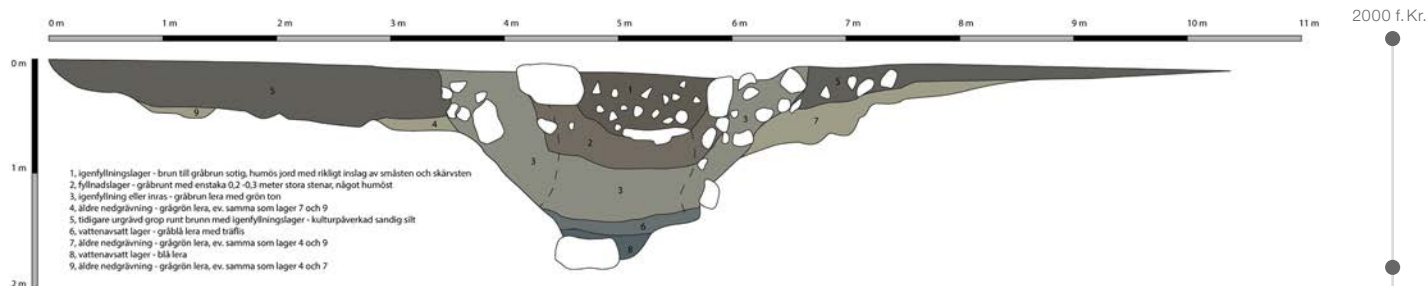
- **Brunnsfas 1) 3,0 meter Ø, 1,7 meter djup**

Först har en 8,0×7,2 meter bred och 0,6 meter djup, oregelbunden grop grävts. Centralt har sedan själva brunnen grävts ned till 1,7 meters djup där en stor sten stoppade vidare grävning. Därefter har den yttre gropen fyllts med grågrön, kompakt lera i botten och gråbrun sandig silt med inslag av kol och skärvsten (A54211) överst. Det sistnämnda lagret är ett avsatt brukslager.

- **Brunnsfas 2) 1,8 meter Ø, 1,7 meter djup**

Vid något tillfälle har brunnen grävts om och väggar-na klätts med kallmurad sten. Från den fasen fanns två lager i botten. Längst ned vattenavsatt, blå lera och däröver en gråblå lera med trärester från en ris-flätad brunnskorg. Trots den stenskodda väggen har väggarna kalvat in varpå en gråbrun lera har avsatts. Därefter har brunnen fyllts igen. Först med gråbrun silt med och 0,2–0,3 meter stora stenar, därefter – när lagret sjunkit ihop – med gråbrun, sotig silt tillsammans med småsten och skärvsten.

Från bottenlagret (lager 8 i sektionen) analyserades ett makrofossilprov. Lagret var mycket rikt på organiskt material med stora mängder fröer, främst från ogräs, men också från växter från fuktig ängsmiljö. Även vilda bär och säd finns representerade i

Figur 43. Sektionsritning av brunnen, KG 35. Ej i skala.

Figur 44. Brunnen snittad. Foto från söder.

materialet liksom kulturväxter så som hampa, lin och humle. Förekomsten av lin speglar linrepling, detta eftersom även kapselfragment av lin fanns i provet. Förekomsten av lin, hampa och humle tillsammans är värd att notera då de alla brukats som fiberväxter. Humle är ovanligt från vendeltid och har tidigare hittats i miljöer så som Järrestad, Birka och Ströja. Humlen kan ha använts till öl, i medicin eller som textilfiber. Sammansättningen i brunnen speglar en småskalig odlingsmiljö med trampade ytor (Heimdahl, bilaga 14). Från det makrofossila provet valdes ett frö av brödvete för datering (Ua-67995). ¹⁴C-analysen gav 670–873 e. Kr. (2σ) med störst sannolikhet till 700-tal (se bilaga 13).

KG 37, fossil åker

Röjningsrösen A11559 och A11727 låg utsträckta på rad i nord-sydlig riktning nedanför slänten i sydväst. De bildade tillsammans en 36 meter lång avgränsning för odlingslagret A11250 mot öster. Lagret utgör ett äldre odlingslager bestående av grå, siltig lera med inslag av kol och bränd lera. I lagret fanns runt 15–20 procent sten i storleken 0,03–0,1 meter. De flesta

stenarna var naturliga; enstaka var skärviga. Lagret med tillhörande röjningsrösen kan tidsmässigt placeras i vendeltid baserat på dateringar av över- och underliggande kontexter vid förundersökningen. I lagret påträffades en bröd- eller klubbvetekärna (PM11254). När förkolnade sädeskärnor påträffas i fossil åkerjord, kommer oftast dessa från sönderärad äldre anläggningar på platsen (Heimdahl, bilaga 14).

Det största röset (A11727) mätte 27×6 meter och bestod av 0,1–0,4 meter stora naturstenar, oregelbundet uppslängda i ett till två skikt på dåvarande markyta. A11559 var 5×3 meter stort, även det i nord-sydlig riktning. Stenarna var 0,1–0,45 meter stora; de flesta var naturligt rundade, men även vissa skärviga stenar fanns uppkastade. Inga tecken fanns på att stenarna varit staplade i kallmur. Mellan rösen fanns en stenfri yta som var 4 meter bred, troligen på grund av ett sentida ingrepp i form av ett maskingrävt dräneringsdike.

I förlängningen norrut fanns ytterligare ett röse (A13020). Röset låg dock utanför utbredningen för lager A11250 och hade en gles stenpackning av 0,2–0,6 meter stora stenar. A13020 har sannolikt tillkommit i ett senare skede.

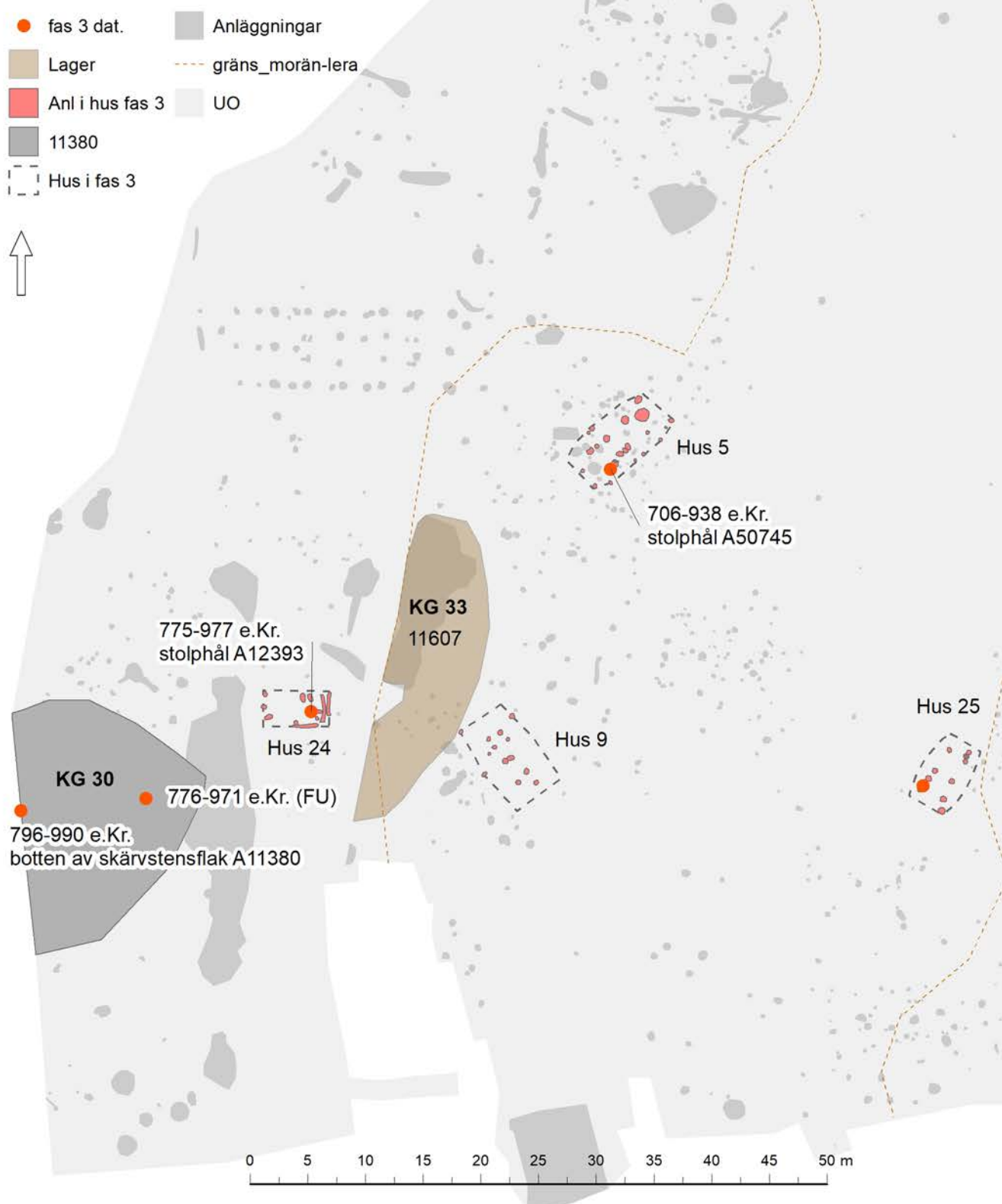
2000 f. Kr.

År 0

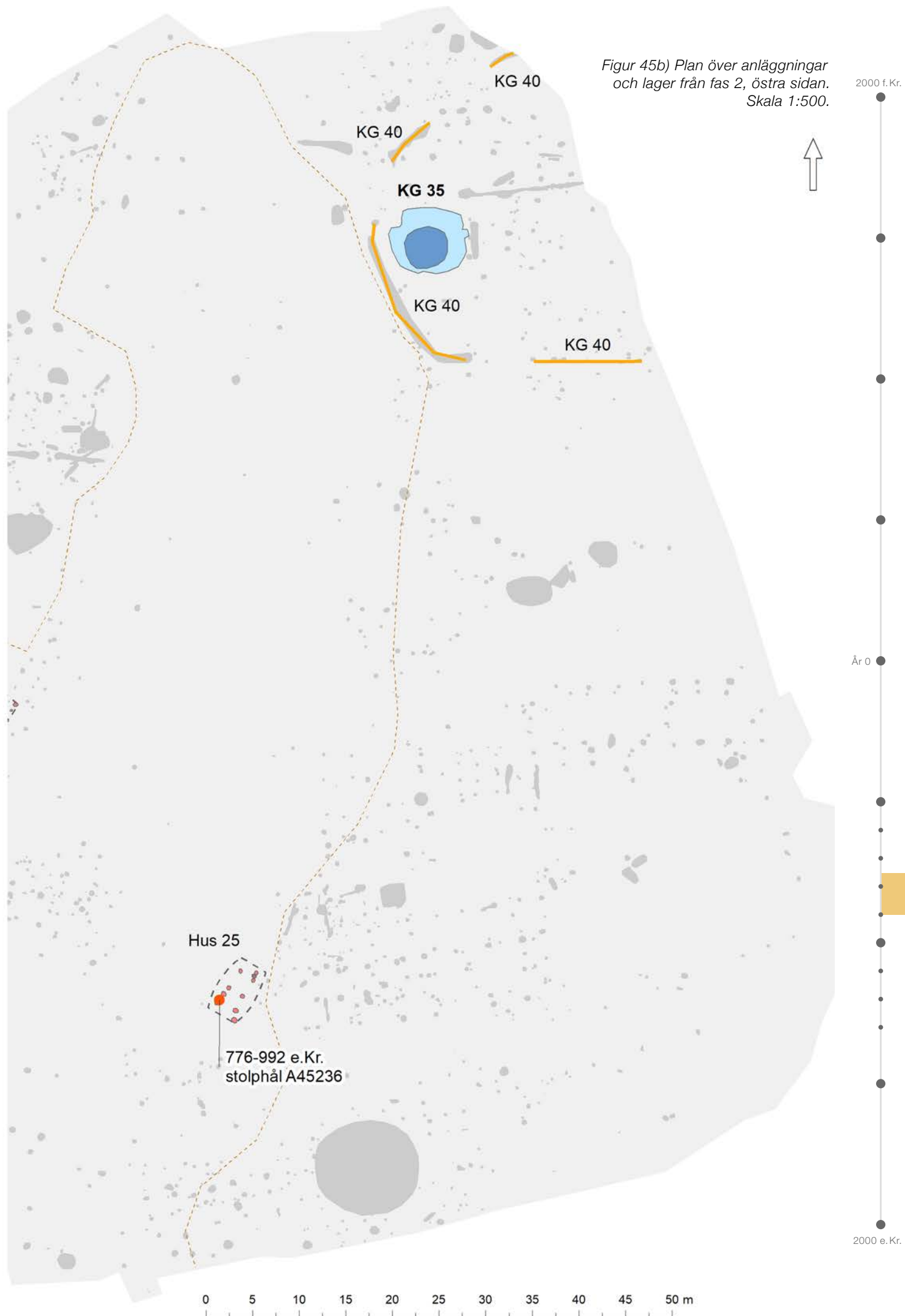
2000 e. Kr.

FAS 3 – 775 TILL 850 E.KR.

Figur 45a) Plan över anläggningar och lager från fas 2, västra sidan. Skala 1:500.

Figur 45b) Plan över anläggningar
och lager från fas 2, östra sidan.
Skala 1:500.

Under 800-talet (fas 3) har bebyggelsen utökats till fyra hus. Hus 25 är en efterföljare till det första huset (Hus 29) och fortsatt beläget i östra slänten, men högre upp. Två andra hus ligger på kanten av krönet, men i väster (Hus 9 och Hus 5). Hus 24 var en mindre ekonomibyggnad nedanför slänten i sydväst. Samtidigt med den intensifierade bebyggelsen börjar ett skärvstensflak bildas i sydväst, över den vendeltida odlingsmarken. I lagret fanns fragmenterade djurben och vegetabiliskt matavfall. Fem av 18 sädeskorn kunde bestämmas; ett var bröd-/kubbevete och övriga var skalkorn. Sammansättningen tyder på ölbryggning, där rostad säd använts (se Heimdahl, bilaga 14). Aktiviteter i den västra slänten leder till att ett tramplager (KG 33) bildas vid samma tid. Sannolikt fortsätter brunnen (KG 35) att brukas även i fas 3. Runt ytan med brunnen finns ett system med rännor och stolpar (KG 40).

KG 40, hägnad

Brunnen (KG 35) fortsätter sannolikt brukas in i fas 3. Runt brunnen löper ett system med rännor och staket (KG 40). Rännorna (54,35, 54502 och 57719) var grunda och fyllda med småstenig sandig silt. Stolphålen varierade i storlek från 0,3 till 0,55 meter i diameter.

I området finns flera geologiska, vattenavsatta lager. Gropen 44041 var grävd genom en naturlig sänka och har förmodligen varit klädd med upp till 0,15 meter stora stenar. Kanske har rännorna fungerat som dräneringsdiken och gropen som uppsamling för regnvatten.

Hus 5

Hus 5 låg högst upp på kanten av kullen, i den nordöstra delen av undersökningsområdet. Huset mätte 9×5 meter. Det har haft tre bockpar och de två bockparen i sydväst har stolpats om två gånger. Keramik fanns i stolphålen A56211 (F242) och A50763 (F241). F241 är Östersjökeramik (Brorsson, bilaga 9). I övrigt fanns bränd lera i flera stolphål. Hus 5 tolkas utifrån storlek och hårdhet som bostad. Huset har varit risflätat och lerklinat. Naketkorn från stolphål A50745 har daterats till 706–938 e. Kr. 2σ.

Hus 9

Ett 20-tal meter söder om Hus 5 fanns Hus 9, ett 7 meter långt treskeppigt hus där endast stolphålen från de takbärande stolparna bevarats. Två stolphål kan ingå i en tänkt vägglinje. Ytterligare ett stolphål kan ha varit del av en innervägg. Bränd lera hittades i A627 under förundersökningen. I matjorden över Hus 9 gjordes fynd av slagg (F1133), bleck i kopparlegering (F1095), kniv (F1107) och brodd (F1109). Baserat på husets ringa storlek, placering i en slänt och frånvaro av hårdhet görs tolkningen att det rör sig om en ekonomibyggnad, möjligen relaterad till metallhantverk.

Hus 24

Hus 24 låg nedanför slänten i sydväst. Lämningarna var fragmentariska varför det är något oklart hur huset har sett ut. Anläggningarna hade dock tydlig karaktär. I det sydöstra hörnet fanns väggrännor som var dubbla i öster. Innanför rännorna fanns en stolphålsrad i nord-sydlig riktning. Den västra väggen utgjordes även den av en stolphålsrad. Mot norr fanns två stolphål som kanske ingår i huset. En variant är att huset endast sträcker sig norrut till stolphålen A11873 och A11891. Det har då endast varit 3 meter brett. Längden uppgår till 5,5 meter.

Även husets funktion är oklar. Beaktat den lilla storleken bör det ha varit en ekonomibyggnad. Möjligen rör det sig om ett kök eller malthus i anslutning till skärvstensflaket KG 30. Dock identifierades inget korn. Däremot påträffades vete, djurben och slagg vid makrofossilanalys av jord från stolphål A12393 (Heimdahl, bilaga 14). En datering av ett vetekorn från samma stolphål placerar Hus 24 från 775–977 e. Kr. med 2σ.

Figur 46. Stolphålet A12393 sett från öster.

Figur 47. AIV-keramik F553 från botten av stolphål A32282 i Hus 25.

Hus 25

Hus 25 låg högst upp i den östra slänten. Endast de takbärande stolparna hade bevarats. Utifrån stolpsättningen görs bedömningen att det handlar om ett litet konvext hus med risflätade väggar. Ytermåtten uppgår till 6x4 meter. Flera omstolpningar vittnar om renoveringsarbeten. Då flera av stolphålen hade bevarade stolpfyllningar kan huset ha stått kvar och förfallit. Från stolphål A45236 finns en makrofossil (PM45315) analys som visade på vete och oidentifierade sädeskorn. Datering av ett vetekorn gav 776–992 e. Kr. (2σ).

Ett bryne hittades i stolphål A45236. Flera av stolphålen innehöll slaktavfall från häst, nöt, fisk och fågel. Ett keramikfragment (F553) av typen AIV med datering till vikingatid fanns i stolphål A32282 (Brorsson, bilaga 9) och tolkas som ett husoffer. Tolkningen av Hus 25 som ett bostadshus baseras på läge, fynd och makrofossil.

KG 30, skärvestensflak

Skärvestensflaket låg nedanför slänten i sydväst på 28,5–28,8 m. ö. h. Lagret är inmätt som A11380, ett 21x14,5 meter stort flak av svart, lerig silt med skärvesten, skörbränd sten, sot och kol. I botten hade en sotlins bildats. Lagret var 0,20 meter som tjockast och välvt. Flakets centrala del, där det var som allra mörkast och tjockast har mätts in som A11715. De båda lagren A11380 och A11715 hade samma innehåll. Två rutor (G11364 och G11509) grävdes i flaket och materialet vattensällades. I lagret fanns djurben i form av bränt och obränt slaktavfall från svin och oidentifierade däggdjur (F1240–1242). På grund av de utslag som skärvesten ger i metallsökare var det svårt att göra en pålitlig metallsökning. Ytan gick ändå över och resulterade i ett järnfragment (F1162).

Det noterades i den centralt placerade rutan G11364 att lagret hade ett varierande innehåll. I nordväst var lagret svart och fett och där togs ett makroprov (PM11753). Det analyserade provet innehöll 18 hårt brända sädeskärnor. Däribland fanns ett brödkubbevete och fyra skalkorn. Övriga gick inte att identifiera (se bilaga 13). Vid förundersökningen gjordes en makrofossil analys (PM2935). I det fanns kråkvicker och djurben. I sydöst fanns en lins av ljus sand mellan skärvestenarna. Under sandlinsen noterades en flack nedgrävning med skärvesten, sot och kol genom det underliggande odlingslagret A11250.

Figur 48. Drönarfoto över skärvestensflaket KG 30 och odlingsrösen KG 37. Norr uppåt i bild.

En datering från förundersökningen hade tidigare daterat flaket till 776–971 e. Kr. För att få bättre grepp om hur länge flaket varit i bruk togs ett kolprov i botten och ett på toppen av flaket. Spannet löper mellan 776–990 e. Kr. och 1023–1157 e. Kr. med 2σ. Det rör sig alltså om en period på ± 300 år. Totalt beräknas den framtagna delen av flaket innehållit 40 kubikmeter jord. Gissningsvis finns närmre hälften av flaket kvar utanför undersökningsytan. Det innebär att runt 70 kubikmeter jord deponerats under brukningstiden motsvarande en fjärdedels kubikmeter per år.

KG 33 – aktivitetsyta

I den västra slänten fanns ett 27x8 meter stort tramp-lager (A41141) av mörkt gråbrun sandig silt med småsten. Lagret var runt 0,1 meter tjockt och innehöll kol och sot samt spridda små skärvestenar och bränd lera. Tre grävnheter undersöktes: G42512, G42516, G11694. I lagret fanns tänder av häst och svin, kranium från ett stort däggdjur och ett lårben från ett mellanstort däggdjur (Flood, bilaga 8). Ett prov (PM42634) från grävnheter G42516 skickades för makrofossilanalys och datering. I provet fanns oidentifierade sädeskorn, skalkorn och bröd-/klubbvete (Heimdahl, bilaga 14). Skalkornet daterades till 891–1016 e. Kr. med 2σ. Fynden från lagret bestod av en brodd (F1018) och två beslag (F1075 och F1161). Baserat på närheten till skärvestensflaket och deras samstämmiga dateringar kan de båda kontextgrupperna med någorlunda stor säkerhet förstås inom en gemensam övergripande aktivitet.

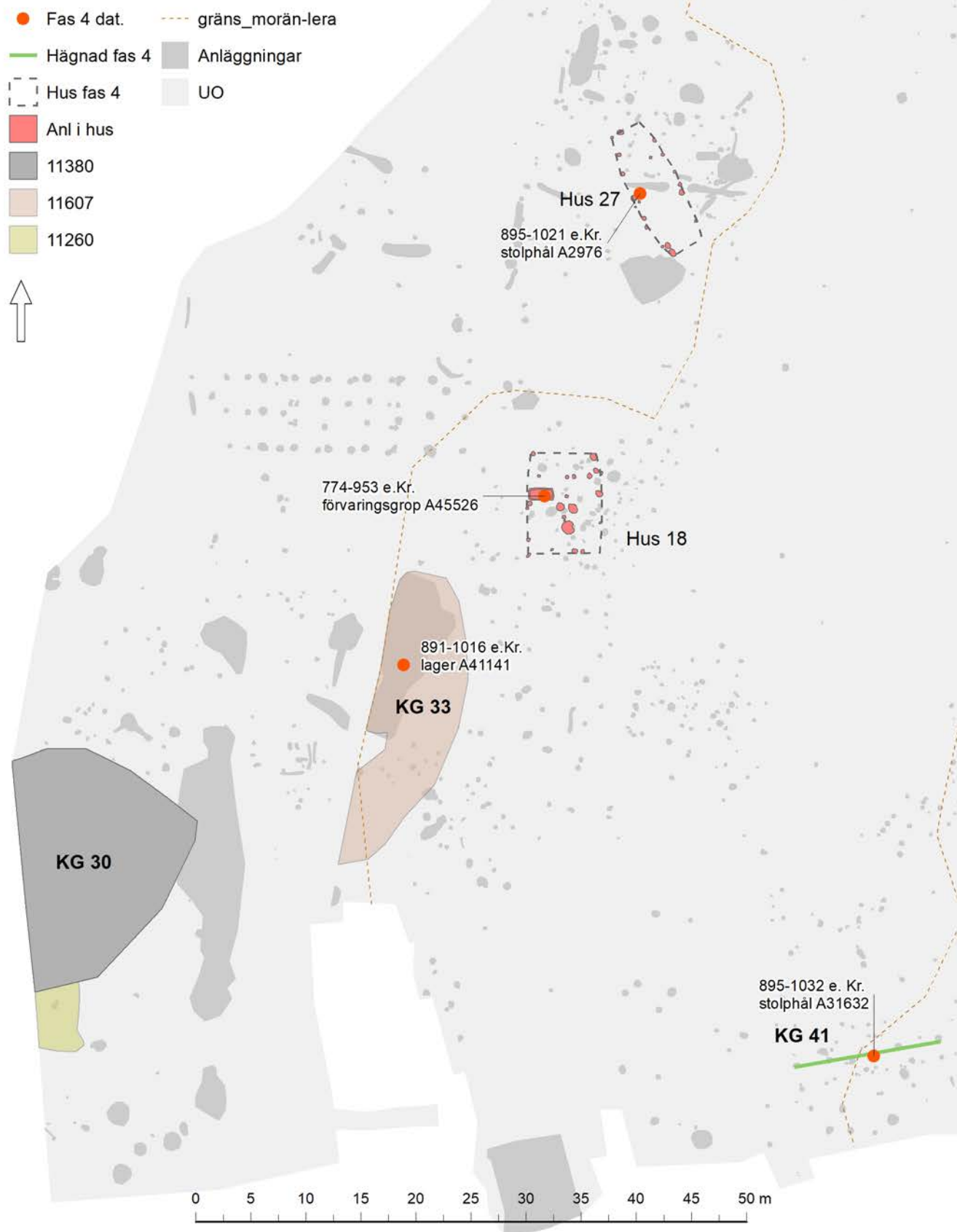
2000 f. Kr.

År 0

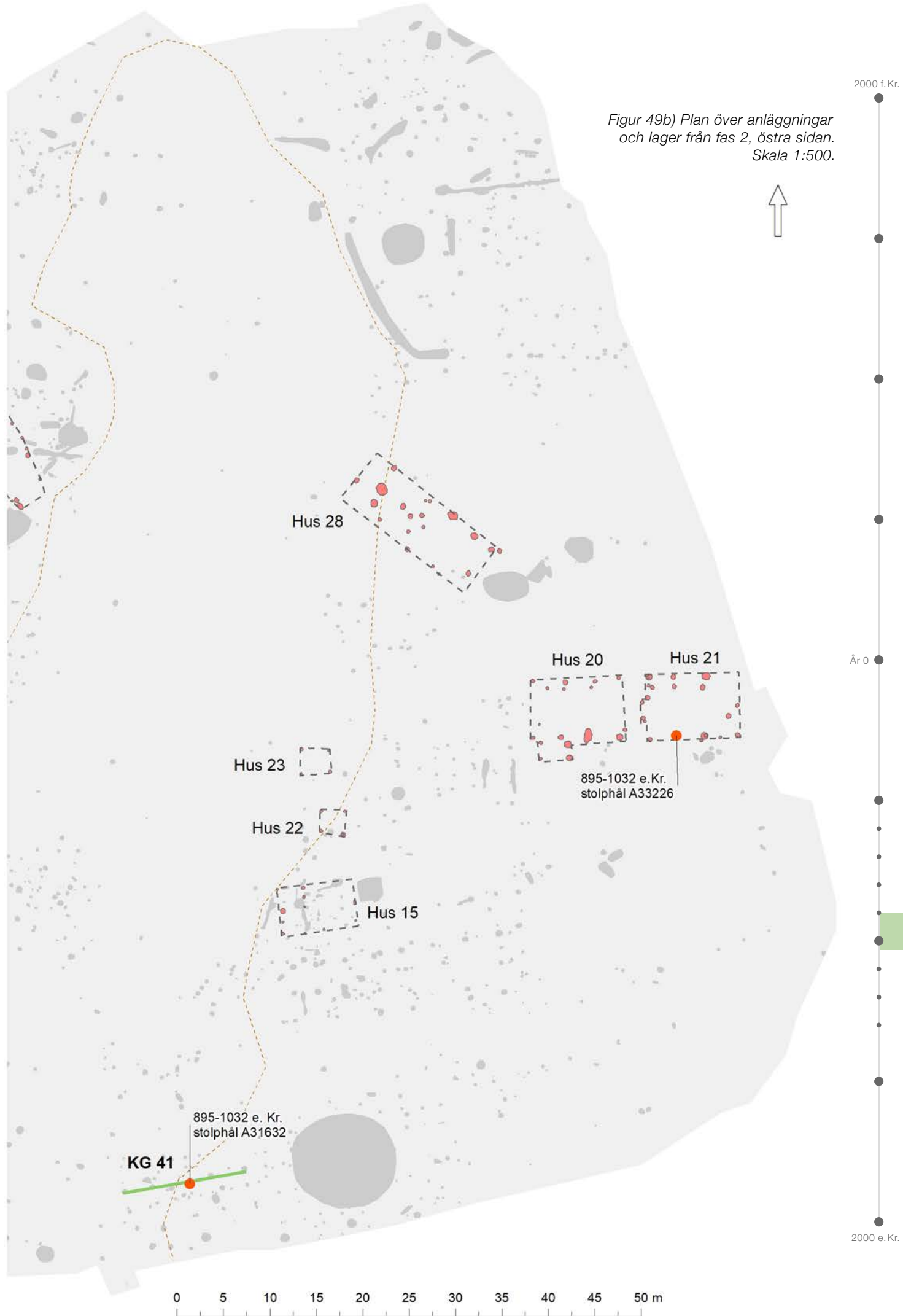
2000 e. Kr.

FAS 4 – 900 TILL 1025 E.KR.

Figur 49a) Plan över anläggningar och lager från fas 2, västra sidan. Skala 1:500.

Figur 49b) Plan över anläggningar
och lager från fas 2, östra sidan.
Skala 1:500.

Figur 50. Gropen A45526 i Hus 18 efter avslutad undersökning. Foto från väster.

Sju hus (Hus 15, 20 och 21, 22, 23, 27 och 28) har identifierats. I öster, nedanför slänten anläggs en smedja. Den metallurgiska analysen av material från ässjan A33024 talar för att både primär- och sekundärsmide har skett på platsen. Det fanns också spår av koppar- och/eller mässingstöpning. Kopparlegeringar kan visa på bronssmide eller att kopparlegeringar brukats till ytbeläggningar av järnföremål och/eller som lödmateriel exempelvis vid tillverkning av lås (Jouttijärvi, bilaga 10). Ölbryggnings och matlagning fortsätter nere i sydväst där skärvstensflaket växer till. Till 900-talet dateras även det sfäriska viktlo (F580) som påträffades högst upp i östra slänten. Samtidigt fortsatte aktiviteterna vid skärvstensflaket KG 30 och i västra slänten (KG 33).

Fyra mindre hägnader i form av stolprader (KG 41, 43, 44 och 47) har dokumenterats. Endast KG 47 kan med säkerhet föras till fasen utifrån en datering. Övriga har placerats i fas 4 baserat på bebyggelselägen.

Hus 15

Hus 15 var en 8×5 meter stor, enskeppig byggnad av ramverkskonstruktion. Endast ett litet fnyk av bränd lera hittades i stolphålen. Det är därför sannolikt att huset varit av skiftesverk. En innervägg markeras av två stolphål i den norra delen. Fler stolphål som hört till väggen kan ha försvunnit då Hus 6 byggdes på samma plats.

Figur 51. Gropen A45526 i Hus 18 efter avslutad undersökning. Foto från söder.

Inga fynd kan knytas till Hus 15. Hus 15 tolkas som en bostad. Huset ligger stratigrafiskt under Hus 6 som har daterats till 1000-talet med ¹⁴C-analys.

Hus 18

Hus 18 låg stratigrafiskt över Hus 5, högst upp i den västra slänten. Huset var ett 9×7 meter stort enskeppigt hus, förmodligen uppbyggt i skiftesverk eftersom endast sporadiska inslag av bränd lera påträffades. I norr fanns en förstuga som var 1,5 meter bred. Stolpsättningen talar för att ytterdörr till huset har funnits i förstugans östra del.

I storstugan fanns en nedgrävd kistformad förvaring. Gropen (A45526) var rektangulär med måtten 2,2×1,1 meter i rakt öst-västlig riktning. Sidorna var

närmast lodräta och botten plan. Djupet uppgick till 0,4 meter. Utmed gropens väggar fanns 0,1–0,15 meter stora stenar i ljus, gråbrun, sandig silt. Innanför var fyllningen något mörkare och stenarna större, men färre. De var upp till 0,3 meter stora och fanns främst centralt och i den västra halvan. Under flera av de stora stenarna fanns bränd lera. I fyllningen fanns även spridda trärester. Troligtvis har en träkista funnits i nedgrävningen. Kistan var mycket fyndrik. Främst hittades djurben, bränd lera och vävtyngdsfragment, men även metallföremål. En kniv (F605) fanns i den västra delen, invid en bit trä. Även de tydligaste vävtyngdsfragmenten fanns i den västra halvan. I övrigt noterades att den brända leran var spridd i lagret, medan djurbenen påträffades mot botten. Ben från samma extremiteter eller delar av kroppen låg samlat. Djurarterna som fanns i gropen var tamdjur så som nöt, svin, får/get och höns men även vilt så som fisk (däribland gös och gädda), fågel, ekorre och råtta (se bilaga 8). Centralt i gropen låg en islägg eller ett glättben (F1316). Den makrofossila analysen visade på bröd-/klubbvete, sädeskorn och råg (PM45858). Ett vetekorn daterades till 774–953 e.Kr. med 2σ .

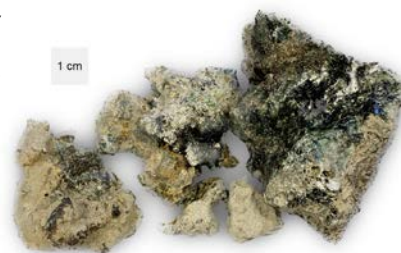
I storstugan fanns även en härd (A12571). En grop (A50840) med sönderbrända vävtyngder (F229–F231, F233–F237, F253–F254) fanns direkt norr om härdens. Gropen hade grävts genom ett äldre stolphål som tillhört Hus 5. Hus 18 tolkas som en bostad där även textil verksamhet funnits.

Hus 20 och Hus 21

Hus 20 låg i den östra delen av undersökningsområdet där slänten planade ut mot öster. Det var ett enskeppigt stolphus, 15 meter långt och 6 meter brett. Huset har legat i länga med Hus 21 med farstu i sydväst. Eventuellt har Hus 20 och 21 suttit ihop med ett portluder emellan. Den norra väggen i huset har dubbla stolprader där den inre raden tolkas som en väggfast möbel, troligen en bänk. Vid den södra väggen fanns en härd (A33364) som kan varit i bruk i Hus 20; dock ligger den väl nära väggen för att säkert kunna sägas ingå. Inga fynd gjordes i anläggningar relaterade till Hus 20. Inte heller har några analyser gjorts.

Hus 21 var ett enskeppigt stolphus som mätte 10×7 meter. Stolphålen i Hus 21 var generellt större, med välsatta stenskoningar jämfört med Hus 20. I det

Figur 52. Lite av slaggen F1056 från ässjebotten A33024.

Figur 53. Ässjebotten A33024 sedd från söder.

Figur 54. Stolphål A33788, i norra väggen av Hus 21.

nordvästra hörnet fanns två stolphål som var indragna 1 meter från ytterväggen, möjligen del av en väggfast bänk eller hylla. Den västra gaveln hade tre utdragna stolphål som kan markera en ingång.

I den östra delen av huset fanns två koliga anläggningar med skärvsten och slaggtolkade som ässjebottnar. Direkt väster om byggnaden fanns en stor grop med slaggtolkad som ässja. Ett kolprov från stolphål A33226 har daterats till 895–1032 e.Kr. (2σ). I samma stolphål fanns en liten slaggpärta (F627). I en anläggning tolkad som sprängstensgrop (A42526) framkom ett möjligt gjutformsfragment (F1230/fyndighet 45861). ICP-MA/ES-analyser kunde dock inte bekräfta förhöjda värden av metaller. Tolkningen baseras endast på form och lertyp (se Brorsson, bilaga 9).

Hus 21 har fungerat som smedja. Hus 20 är svårare att avgöra funktion för. De väggfasta bänkarna gör att en tolkning som bostad är troligast.

2000 f. Kr.

År 0

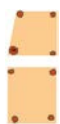
2000 e. Kr.

Figur 55. Morgonsamling, hösten 2019. Hus 27 låg hitom arkeologerna i bild med gaveln riktad ned mot schaktkanten där skottkärran syns. I bakgrunden syns Tolebacke (t.v.) och gravfältet på Odinslund L1981:1451 (t.h.).

Hus 22 och Hus 23

I den östra slänten fanns två fyrstolpshus, Hus 22 och 23. De mätte 2,5×2,5 och 3×2,5 meter. Inga fynd gjordes som kan relateras till husen. De är odaterade och har placerats i fas 4 endast baserat på gårdsstrukturen i östra slänten. De har fungerat som ekonomibyggnader.

Hus 27

Hus 27 låg i den nordvästra delen av undersökningsområdet, några meter nedanför gränsen mellan morän och lera. Huset, som var 9,5×5 meter stort med svagt konvexa väggar och raka gavlar låg i nordnordvästlig-sydsydöstlig riktning. I stolphålen fanns sot och kol, men ingen bränd lera eller skärvsten.

I stolphål A52271 fanns en tand av nöt (F1321). Huset är litet, men kan ha varit bostadshus även om spår av en eldpall saknades. Ett kolprov från stolphål A52271 gav 1917–1698 f.Kr. (2σ). Sannolikt rör det sig om infiltration.

Figur 56. Skärvstensflaket KG 30 fortsatte att brukas i fas 4. Foto från söder med Tolebacke i bakgrunden.

Hus 28

Anläggningar tillhörande Hus 28 undersöktes i slutet av våren 2020. Endast ett fåtal stolphål är undersökta. Bränd lera fanns i stor mängd och det framstod tydligt i fält att det stått ett hus på platsen, men någon konstruktion var svår att rekonstruera under fältarbetsfasen. Hus 28 har i rapportarbetet tolkats som ett hybridhus, enskeppigt i sydöst och tváskeppigt i nordväst med yttermåten 16,5×6 meter. I nordväst fanns en hård (A43696). I matjorden över Hus 28 gjordes fynd av diverse järnföremål. De fynd som går att knyta till huset med säkerhet är den brända leran och lårben av däggdjur (F1309) i härden. Hus 28 tolkas som en flerfunktionell byggnad med bostad i nordväst. Inga analyser har gjorts på material från huset. Det placeras i fas 4 på typologisk grund.

KG 30 & KG 33

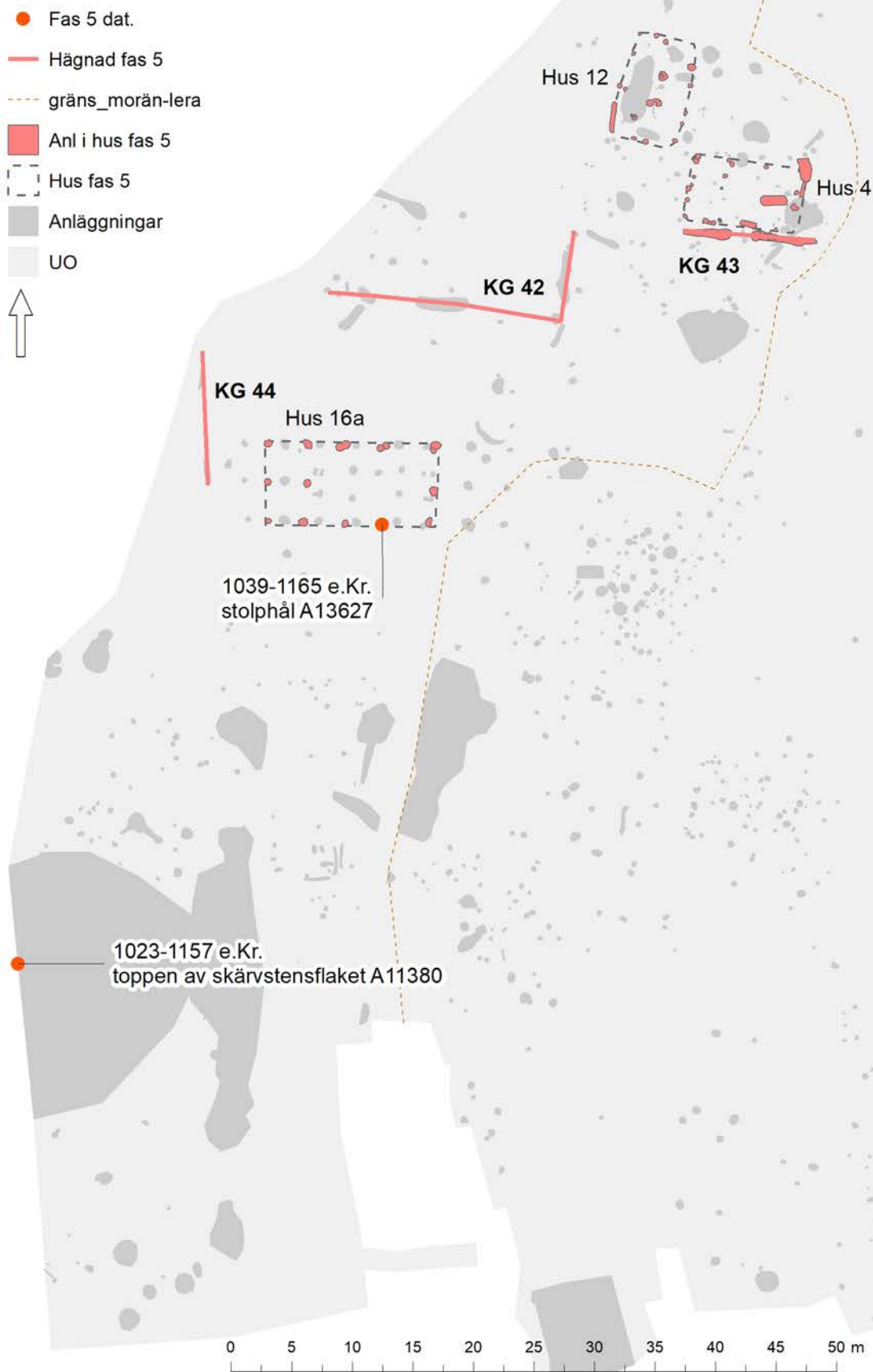
Skärvstensflaket KG 30 och aktivitetsytan KG 33 fortsatte att brukas även i fas 4.

KG 41, hägnad

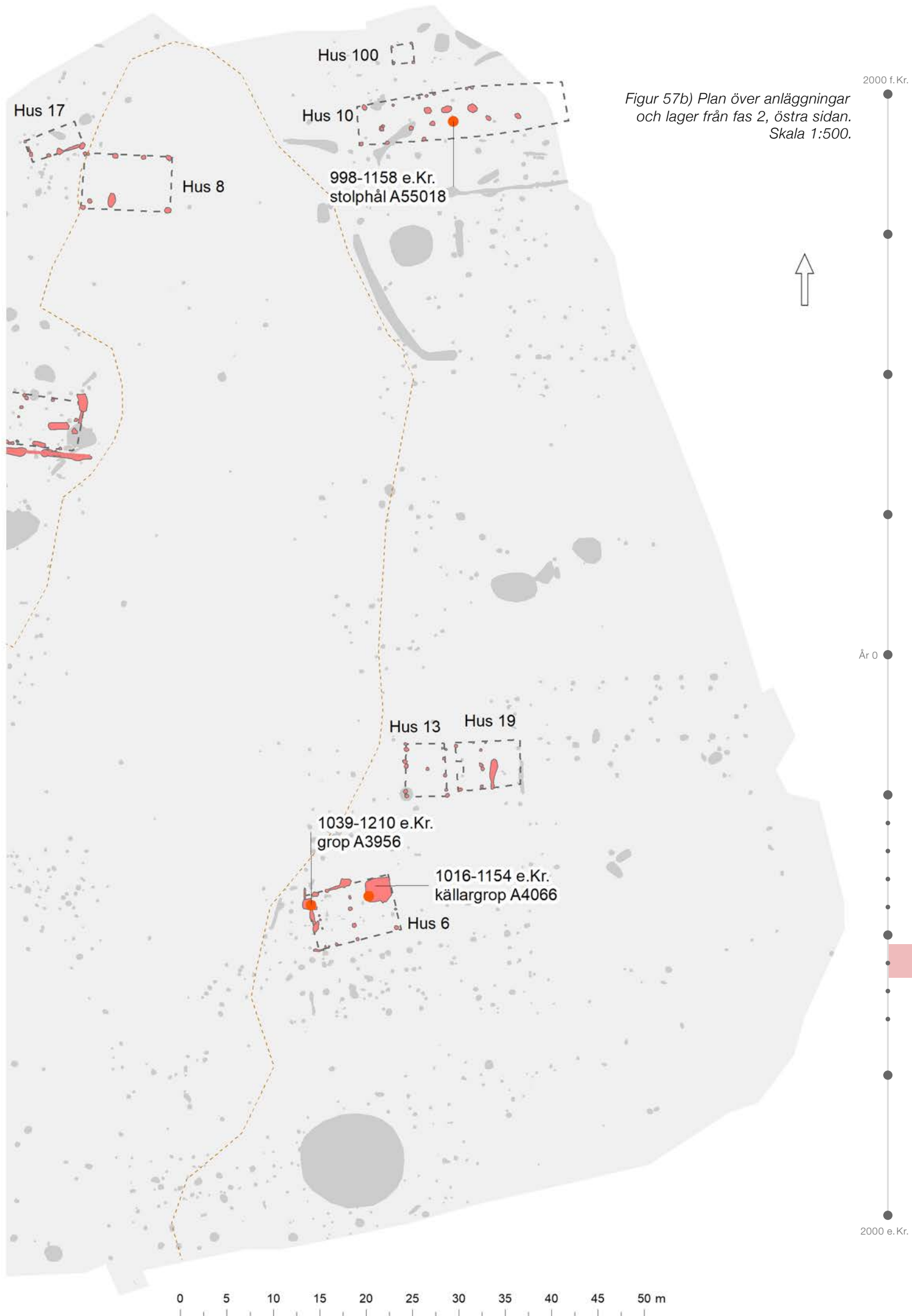
I sydöst fanns en rad med välgjorda stolphål. I fält tolkades raden som takbärande stolpar i ett tváskeppigt hus, samtida med den närliggande skärvstenshögen (KG32). Då stolphål A31632 daterades till slutet av vikingatid (895–1032 e. Kr. 2σ) gjordes en omtolkning av raden till en hägnad.

FAS 5 – 1025 TILL 1150 E.KR. Hus 17

Figur 57a) Plan över anläggningar och lager från fas 2, västra sidan. Skala 1:500.

Figur 57b) Plan över anläggningar
och lager från fas 2, östra sidan.
Skala 1:500.

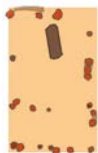

Figur 58. Sabina Larsson undersöker väggrännan A10510 i Hus 4. Rännan var fylld med bränd lera.

I fas 5 sker en omstrukturering av bebyggelsen. Flera nya typer av byggnader tillkommer. Tolv byggnader finns från fas 5 (Hus 4, 6, 8, 10, 16a, 17, 18, 22 och 23, de sammanbyggda husen 13 och 19 och Hus 100). Av husen är tre fyrstolpshus. Bebyggelsen utökas mot norr där ett enskeppigt långhus med buktande väggar (Hus 10) byggs. Aktiviteterna vid skärvstensflaket upphör. Istället finns tecken på svinslakt nedanför den västra slänten. I nordväst finns tecken på textil- och pälsbantverk, medan smedjan i öster försvinner. Fas 5 och efterföljande fas 6 är i mångt och mycket samma bebyggelse där hus byts ut vart efter. För tydlighets skull har vi delat upp bebyggelsen i två faser.

Hus 4

Hus 4 låg i nordvästra delen av undersökningsområdet. Det utgjordes av ett 9,5×5,5 meter stort enskeppigt hus. Huset har haft en innervägg som delar upp ytan i två rum där det västra närmast utgörs av en 2,5 meter bred svale. Det stora rummet i öster har varit nästan kvadratisk med en längd i öst-västlig riktning på 6–7 meter. I dess östra del fanns en avlång, kvadratisk grop (A55275) med raka väggar och plan botten. Gropen var igenfylld med gråmelerad lera, helt utan fynd. En till formen liknande grop

6 varför keramiken troligen hör till ett tidigare skede och har hamnat i stolphålet när det fylldes igen. Inte heller ¹⁴C-dateringen placerar Hus 4 i fas 5. Skalkorn från stolphålet A56399 daterades till 1740–1542 f. Kr. (2σ). Det handlar sannolikt om infiltration från en äldre, oidentifierad kontext.

I samband med metalledetektering påträffades fragment av en mindre nyckel (F11) i matjorden nära Hus 4. Stammen är avbruten och axet saknas. Kopparlodet är synligt under järnet vid öglans fäste. Öglans triangulära form daterar nyckeln till 900-tal (Stjernquist 1998). Det är dock oklart vilken kontextgrupp som nyckeln hör till.

Området där Hus 4 låg var mycket anläggningstätt, med flera lager och kontextgrupper som skar varandra vilket komplicerar tolkningen och förklarar den disparata dateringen. Hus 4 tolkas som bostad och har placerats i fas 5 baserat på stratigrafi och hustypologi.

Hus 12

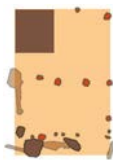
I vinkel till Hus 4 låg Hus 12, en 9×6 meter stor, tvåskeppig stolpburen byggnad. I sydväst bestod långväggen av en ränna (A56787). Den södra takbärande stolpen (A555404) var omstolpad. I ett fåtal stolphål fanns bränd lera. Inga analyser har gjorts.

Hus 12 tolkas som ekonomibyggnad och är den enda tvåskeppiga byggnaden från yngre järnålder. Beaktat dess likhet med Hus 1 från bronsålder och bronsåldersdateringar i närområdet finns en möjlighet att Hus 12 hör hemma i bronsålder. Dock talar relationen till Hus 4 för en datering till 1000-talet.

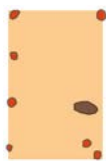
Hus 6

Hus 6 utgjorde ett 9×6 meter stort, enskeppigt stolphus i den östra slänten. En innervägg delade byggnaden i två jämnstora rum där det östra har haft en halvkällare i nordost. Den västra och norra väggen bestod ytterst av rännor med större gropar. Innanför fanns i väster en rad med mindre stolphål som markerar svale, loftgång eller väggfast möbel. Ingång har funnits i den södra delen av den västra väggen. Inga fynd kan kopplas till Hus 6. Större delen av huset togs fram redan under förundersökningen. Då antogs halvkällaren A4066 ha varit ett grophus. Två dateringar togs, ett i fyllningen till A4066 och ett i en grop (A3956). Dateringarna var samstämmiga och landar sammantaget från 1016–1210 e.Kr. med 2σ. Kolet i gropen A3956 bedömdes ha en hög egenålder varför resultatet bör korrigeras med cirka 25–75 år. Troligtvis är huset från första halvan av 1100-talet. Två makrofossilanalyser gjordes (FU: PM 4459, FU: PM 4560) utan att några vegetabilier påträffades. Hus 6 tolkas, trots brist på makrofossilt material som bostad.

Hus 8

Hus 8 var beläget längst i nordväst. Det var ett enskeppigt stolphus med måtten 14×5–6 meter. I det sydvästra hörnet finns fyra stolphål på 1,1 meters avstånd från väggarna – tre i väster och ett i söder. Stolparna kan ha hört till en loftgång eller en fast inredning, exempelvis en bänk. Tolkningen av Hus 8 är osäker. De tre stolphålen i nordöstra väggen är dokumenterade som "matjordiga" och stolphålet i sydöst kan ha ingått i en öst-västlig hägnadsrad. I så fall är huset endast 6×5 meter stort. Det är även möjligt att delar av huset vilat på träsyllar i markplan. Inga fynd finns från huset. Hus 8 tolkas som en ekonomibyggnad.

Hus 17

Hus 17 låg längst bort i nordväst. Det var ett mindre, enskeppigt hus med måtten 6×3 meter. Den nordöstra gaveln och nordvästra långväggen saknas. Den delen kan ha haft stensyll. I sydöst fanns en ränna för träsyll som i väster kantats av en stadig D-formad stolpe och i öster fanns ett stenlyft som indikerar att huset haft stensyll i vissa delar. Inga fynd kan knytas till Hus 17. Huset är odaterat och har placerats i fas 5 baserat på typologi. Hus 17 tolkas som en mindre ekonomibyggnad.

Hus 10

Hus 10 låg i den nordöstra delen av undersökningsområdet, i svag slänt mot öster. Huset har varit ett treskeppigt underbaserat stolphus. Det var minst 21 meter långt och 5 meter brett. Två omstolpningar fanns av en takbärande stolpe i väster. Centralt har en större öppen yta funnits.

Hus 10 hade endast två kompletta bockpar centralt. Då bevarat djup på stolphålen var upp till en halv meter så väcks frågan om övriga bockpar. En förklaring kan finnas i att endast de stolpar som behövdes för stadga grävdes ned djupt och att övriga stolphål uppförts med de tidigare som stöd. De senare har då antingen haft grundare nedgrävningar eller stått direkt på golvet. Tänder från nöt och häst hittades i stolphål A55202. Björkkol från stolphål A55018 daterar huset till 998–1158 e.Kr. (2σ). Storlek och konstruktion antyder att huset varit flerkonfessionellt och fungerat både som bostad och förråd.

År 0

Hus 100

Längst i nordöst fanns ytterligare ett fyrstolps-hus med måtten 2×2 meter. Inga fynd gjordes som kan relateras till Hus 100. Huset har fungerat som ekonomibyggnad till Hus 10.

Hus 13 och Hus 19

Hus 13 är samtida med Hus 19. De har troligen varit sammanbundna med ett portli-der men kan även ha varit ett och samma hus. Långväggarna har varit uppbyggda av parställda stolpar i ramverkskonstruktion. Ingen bränd lera fanns i stolphålen

varför väggarna antas varit skiftesverk. I öster finns två indragna stolphål som tolkas som ingång. Mitt i huset finns ett stolphål efter en stolpe som hjälpt väggstolparna att bära takets tyngd. Taket kan ha varit ett tälttak eller valmat.

Även Hus 19 har varit byggt i skiftesverk. I den västra väggen fanns två indragna stolpar som kan markera en ingång. Där innanför fanns en innervägg markerad av stolphål. Förstugan var 2,6 meter bred. Den östra delen av huset är mer svårtolkad. Öster om innerväggen finns en ränna med stolphål som hör samman med en ombyggnation. Även i den östra väggen finns en ränna med stolphål på insidan. I sydöst, i förlängningen av den östra rännan finns två stolphål utanför den egentliga huskroppen som kan markera en farstu eller liknande. Det skulle innebära att huset haft två dörrar. Rimligen har det med ombyggnation att göra och endast en dörr har varit i bruk i taget.

Inga fynd gjordes i anläggningar relaterade till Hus 13, men i stolphål relaterade till Hus 19 fanns djurben som inte gått att specificera närmare än däggdjur. En tand kom från en gräsätare. Inga analyser finns från husen. De tolkas som en bostad där Hus 13 kan ha varit en sal för umgänge och måltider.

KG 42–44, hägnader

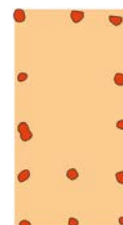
Mellan Hus 4 och Hus 16b fanns ett system med rännor och stolphål (KG 42, 43 och 44). Anläggningarna har tolkats som delar av en avgränsning. Det finns även korta, något snedställda rännor i samma område som kan varit del av en senare hägnad, relaterad till Hus 3 och ugn KG 36. De har inte fått några kontextnummer, men syns i figur 57a ovan.

Figur 59. Lodfoto av stolphål A13786i Hus 16a.

Hus 16a

Hus 16a låg precis nedanför slänten i väster där undergrunden endast slutar svagt. Huset mätte 14×7 meter och var byggt med ramverkskonstruktion. Det har haft väggar av skiftesverk eller stavar. Stolparna var mycket regelbundet placerade. Endast gavelstolpen A13661 i öster är något förskjuten mot söder där en ingång kan ha funnits. Ett i längdriktningen centralt placerat stolphål fanns 3,3 meter in från väster. Stolpen kan ha varit del av en innervägg. Det västra gavelhålet A14006 innehöll lite bränd lera. I övrigt gjordes inga fynd. Förkolnad tallved från stolphål A13627 daterar Hus 16a till 1039–1165 e.Kr. (2σ). Huset har i fas 6 byggt om till Hus 16b. Hus 16a tolkas tveksamt som bostadshus.

Figur 60. Drönarfoto över Hus 16a-b. Norr uppåt i bild.

Figur 61. undersökning pågår av Hus 16a-b. Foto från sydsydväst.

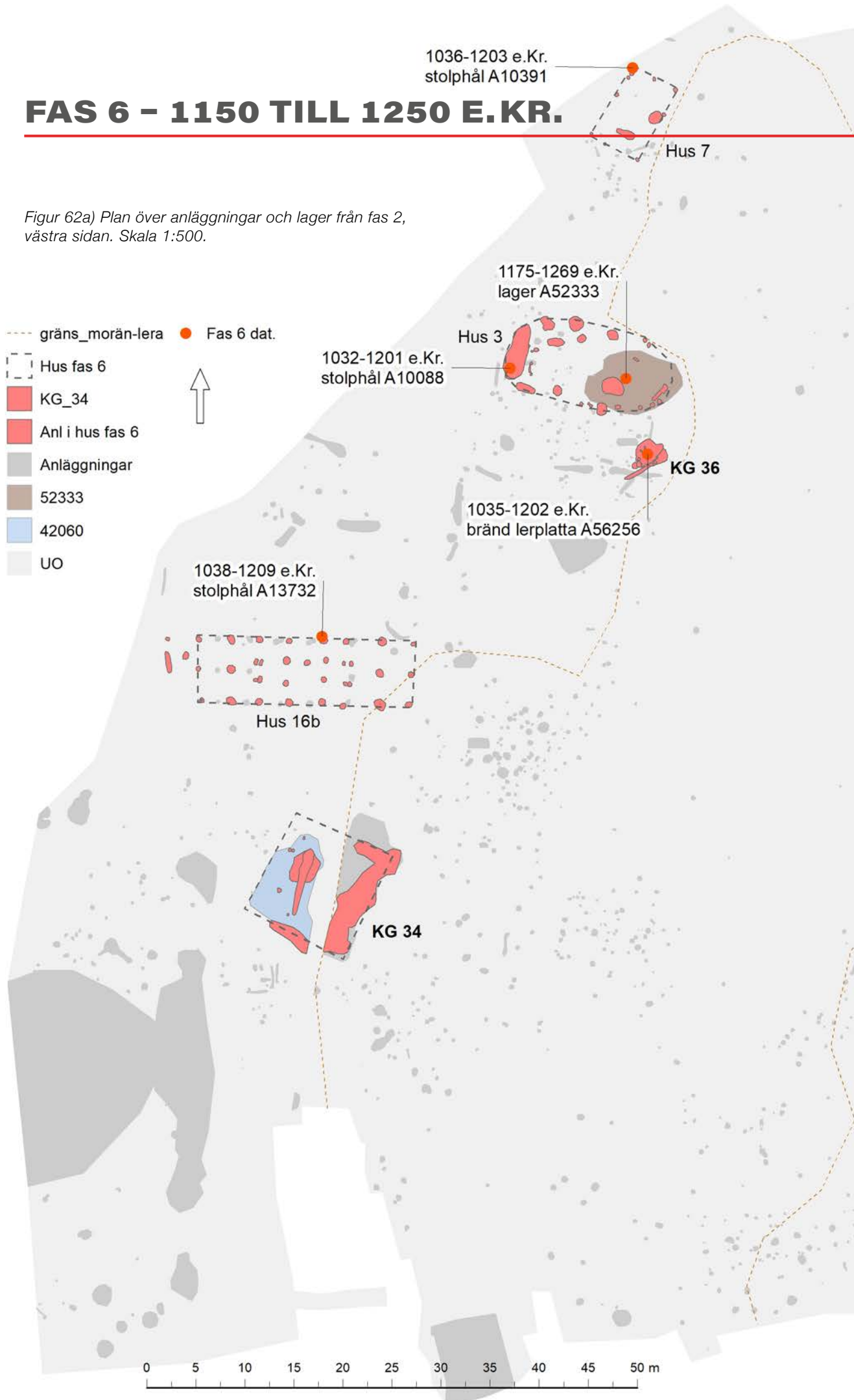
2000 f.Kr.

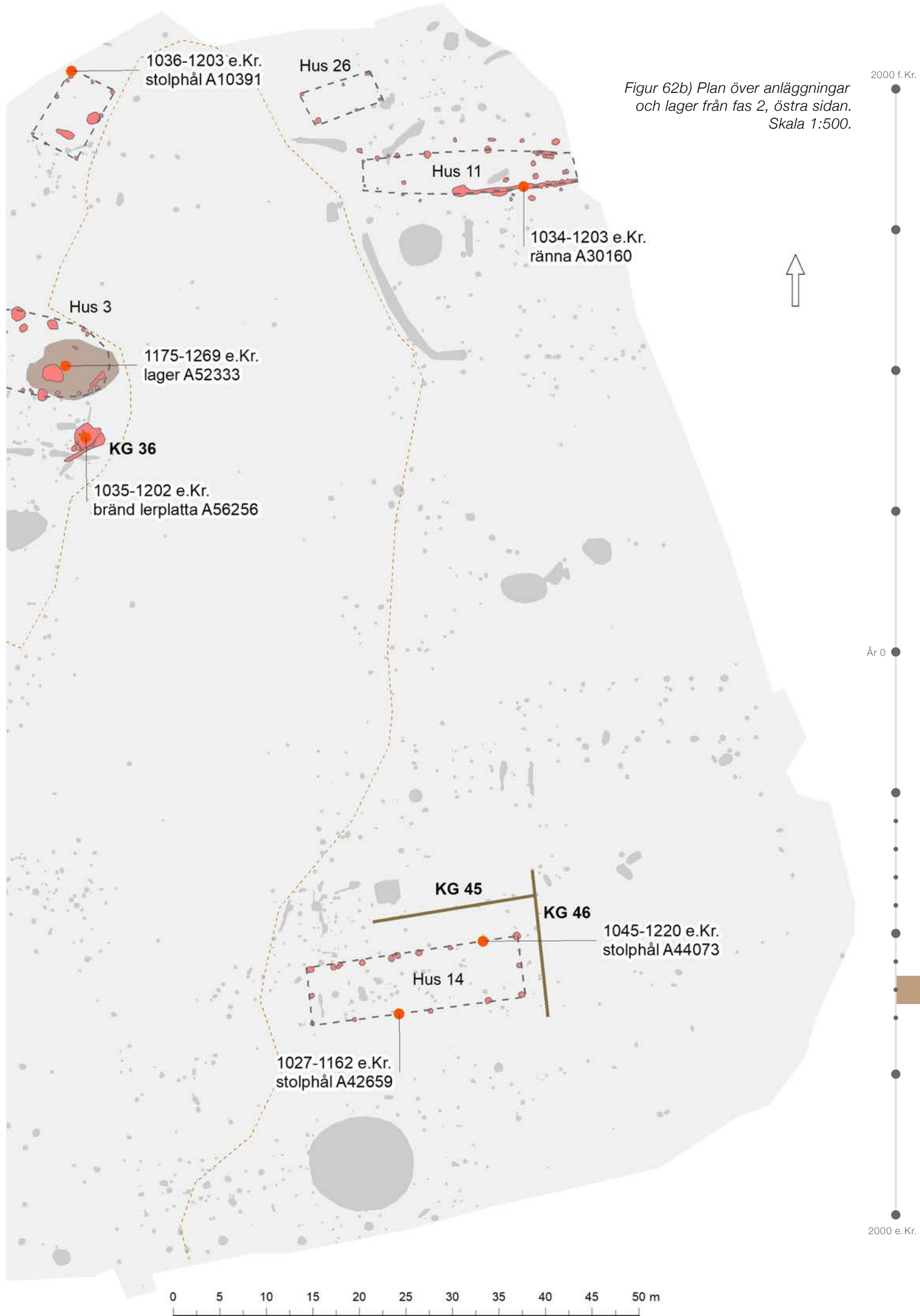
År 0

2000 e.Kr.

FAS 6 – 1150 TILL 1250 E.KR.

Figur 62a) Plan över anläggningar och lager från fas 2, västra sidan. Skala 1:500.

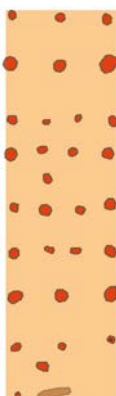
Fas 6 utgör i stort en fortsättning av fas 5, men de nya husen blir större och färre hus från fasen har tolkats som bostadshus. Under 1100-talet byggs ett nytt långhus (Hus 11) i norr, även det i arkaisk stil. Ett enskeppigt hus i skiftesverk som byggdes nedanför västra slänten under 1000-talet byggs nu om. Det blir större och får möjligen ett höjt tak centralt. I slänten i sydväst finns diffusa spår av en träbyggnad på stensyll, troligen ett magasin.

I slutet av århundradet byggs även ett hus i nordväst (Hus 3) där en smälta av silver (F14) tillsammans med brynen visar på möjligt silversmide. Likaså kan de tre viktloten (F1, F2 och F3) ha använts vid vägning av ädelmetaller. Bränd lera visade på koppar och zink vilket antyder stöpning av mässing. Ett fynd av en blysmälta med spår av tenn och guld (F310) fanns en bit söder ut i matjord. Bly har använts till att rena guld, men om det är spår av en sådan behandling går inte att säkerställa. Det kan också handla om smältning av ett förgyllt blyföremål (Jouttijärvi, e-post 2021-09-16). Invid Hus 3 stod en kupolugn (KG 36), troligen använd för brödbak. I fas 6 byggs även någon form av konstruktion på stenfoot i västra slänten (KG 34). Husen som ingår i fas 6 är Hus 3, 7, 11, 14, 16b och 26.

Runt sekelskiftet 1200 upphör bebyggelsen på Källarbacken. Från 1100-talet finns bebyggelse (L1979:2152) belagd nära den historiska bytomten för Ekeby by (Holm muntligen 2021; Emanuelsson 2018). Sannolikt sker en förflyttning västerut vid denna tidpunkt.

Hus 16b

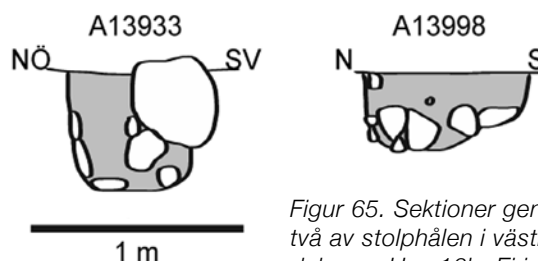
Hus 16b låg i väster, nedanför slänten och var en ombyggnation av Hus 16a från fas 5. Det var en 22×7 meter stor, rektangulär byggnad med raka gavlar. Konstruktionen har varit en hybrid med tvåskeppiga gavlar och treskeppigt inre. Båda gavlarna hade tre stolpar. Innanför gavlarna har det stått en rad av tre grövre stolpar som utgjort bärande element och troligen fungerat som innerväggar. I stolphålen i de tvåskeppiga gavelrummen påträffades sparsamt med lerklining vilket kan vara rester av tätning eller strukna innerväggar. Centralt fanns fyra bockpar som ligger i linje med väggstolparna. I husets längdriktning delar de inre stolpraderna rummet i tre skepp. Hus 16b har varit en

Figur 63. Sabina Larsson dokumenterar ett av stolphålen i södra väggen av Hus 16a-b. Foto från nordöst.

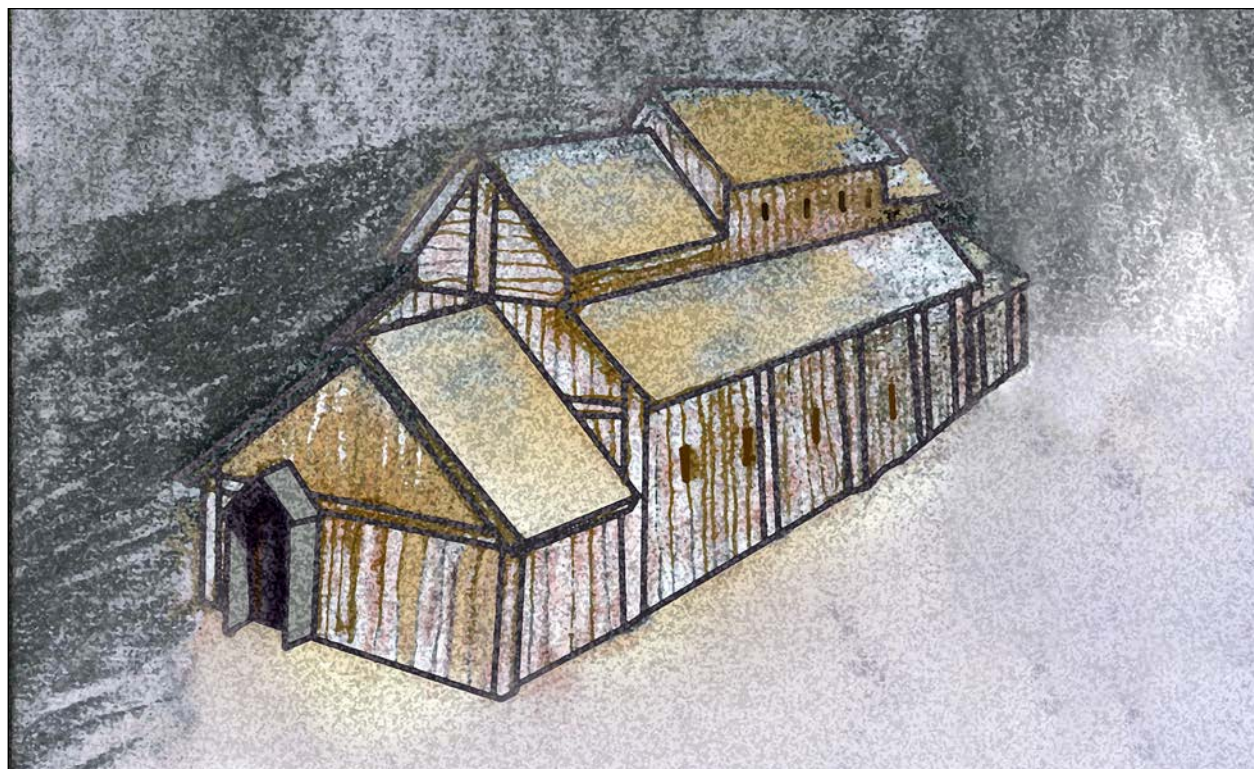

Figur 64. Lodfoto av stolphål A13933 i Hus 16b.

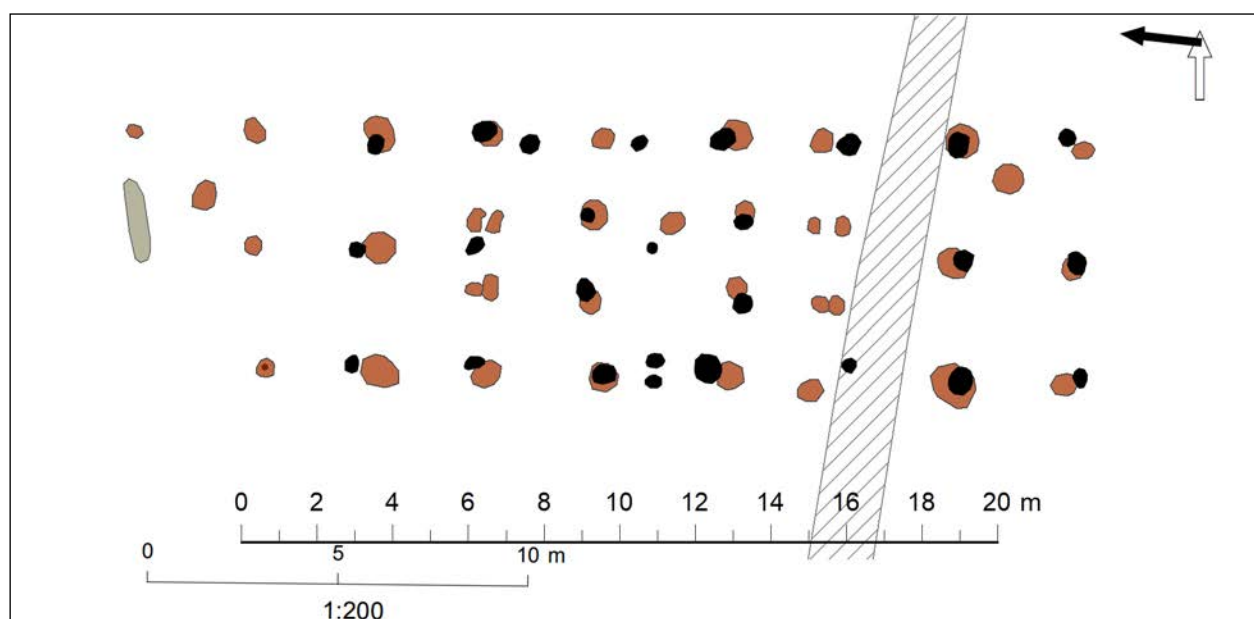

Figur 65. Sektioner genom två av stolphålen i västra delen av Hus 16b. Ej i skala.

ramverkskonstruktion med mycket kraftiga stolpar. Det kan ha haft två våningar eller högre tak centralt. Gavelstolphålen var något klenare. Väster om byggnaden fanns två stolphål och en ränna som kan utgöra en tillbyggnad. Kol från den övre fyllningen i stolphål A13732 har ¹⁴C-daterats till 1038–1209 e. Kr. (2σ).

Figur 66. Tolkning av Hus 16b. Rekonstruktionen bygger på de norska stavkyrkorna och särskilt har en äldre teckning, förmodligen från 1600- eller 1700-talet, av kyrkan i Gol använts (avbildad i Bugge & Norberg-Schulz 1969:155). Idag är kyrkan kraftigt ombyggd och utsmyckad enligt det sena 1800-talets ideal. Från början var det en kyrka med raka gavlar och relativt hög takvinkel och utbyggnader åt båda ändarna som var lägre än mittdelen av kyrkan. Inuti den delen hade kyrkan åtta kraftiga "master" (stolpar) som bar upp det höga taket. I hus 16b fanns på motsvarande sätt fyra stora stolphål som kan vara en något mindre, men liknande, mastkonstruktion. De finns två tätt ställda stolppar åt väster och öster som också kan ha varit del av den höga delen av konstruktionen. Gavelrummen (i öst och väst) har en mindre konstruktion med tre stolpar på rad, något som tolkats som att taken här har varit lägre. Längst i väster finns en mindre utbyggnad, som markerats som en ingång i rekonstruktionen. Illustration: Leif Karlenby.

Figur 67. Hus 16b i rött och Hus 4, Källaslöt i svart. Skala 1:200.

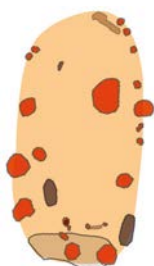
Figur 68. Drönarfoto över Hus 3 och KG 36. Norr uppåt i bild.

En makrofossil analys (PM 41031) gjordes av jord från stolphål A14006. Det innehöll inga makrofossil. Tand och rörben från nöt fanns sparsamt. Det enda fyndet var en järnnål (F1032) som hittades i botten av stolphål A13575. Storlek, konstruktion och frånvaro av makrofossilt material talar mot att huset brukats som bostad, för lagring av mat eller som fähus.

En parallell till Hus 16b finns i Hus 4, Källaslöt (Andersson 2015). Husen är i det närmaste kopior avseende proportioner, vilket talar för en standardisering av byggnadstypen och möjligen även av funktionen. Fyra makrofossilanalyser i Hus 4 i Källaslöt gav ett nollresultat avseende förkolnade fröer. Inte heller kunde någon ¹⁴C-analys ge svar på datering. I Källaslöt har tolkningen gjorts att Hus 4 är samtida med smidesverksamheten under sen vikingatid och/eller tidig vikingatid (Andersson 2015).

Hus 3

Hus 3 låg i svag västslänt i den nordvästra delen av undersökningsområdet. Huset var delvis anlagt på ett konstruktionslager i öster. Huset var 12×9 meter stort, enskeppigt och mycket stadigt uppbyggt med rejäla

stolphål. Den östra gaveln har varit uppbyggd med en stenpackning (A52213). Inne i huset fanns tecken på en innervägg i nord-sydlig riktning. Utmed den norra långväggen fanns dubbla rader stolphål. Inne i huset fanns en stor sprängstensgrop från ett borttaget block. Det går inte att säga om blocket har varit synligt inne i huset eller om det legat under dåvarande golvnivå.

Öster om huset fanns ett tramplager (A52333). Lagrets utbredning följer en stolprad som förmodligen hör till en anslutande hägnad som format en mindre, halvcirkelformad gårdsplan. I lager A52333 hittades två sfäriska viktod med platta poler (F1, F3). Loden är och tillverkade i kopparlegering med kärna av järn eller annan tyngre metall. De tillhör typ B2 (Steuer 1997) och dateras till 1000-1100-tal. I lagret fanns även en torderad järnten (F466), ett skifferbryne (F275) och flera dåligt bevarade järnföremål, förmodligen beslag (F266, F267, F270, F277, F282, F421, F490, F493) liksom en lerplatta (F239) och keramik (F283, F420) där F283 är AIV-keramik.

Den makrofossila analysen (PM53552) från lagret A52333 visade på ett fåtal hårt slitna sädeskärnor. Djurbenen bestod av slaktavfall från nöt och svin. Fynd av tidigmedeltida viktod talar för att huset kan ha använts för någon form av metallhantverk. I anslutning till Hus 3 fanns en kupolugn (KG 36) som

använts för matlagning. Huset tolkas som en bostad med hantverksfunktioner. Två dateringar finns från Hus 3. Lagret A52333 har daterats till 1175–1269 e. Kr. (2σ) och ett gavelstolphål (A10088) i stenpackningen A52213 till 1032–1201 e. Kr. (2σ).

KG 36, ugn

Ugnen KG 36 låg i den nordvästra delen av undersökningsområdet med öppningen mot norr, i riktning mot ingången till Hus 3. Den var 2,6×2,3 meter stor och 0,48 meter djup. Överst, utmed den västra kanten fanns ett gråbrunt kompakt lerlager (A56036) med stort inslag av bränd lera. Därunder låg ett lager som täckte större delen av anläggningen centralt. Det var ett kraftigt, mörkgrått lager (A55936) med stort inslag av bränd lera, kol och djurben. Identifierade arter utgjordes av får/get, nöt, svin och häst. Endast två ben av nöt kan klassas som matavfall. Övriga ben utgjordes huvudsakligen av käkar och tänder.

Under lagret framträdde en platta av bränd lera (A56256) över en U-formad stenpackning (A56316). Plattan innehöll mycket kol och enstaka små, brända ben. Leran var hårdast bränd i den södra delen. Den makrofossila analysen av lerplattan (PM56271) visade på sädeskorn, lin och kråkvicker. ¹⁴C-analys (Ua-67998) av ett sädeskorn daterar ugnen till 1035–1202 e. Kr. (2σ). Stenpackningen som lerplattan var lagd på var hästskoformad med en vällagd släntning inåt, mot norr. Stenarna var 0,1–0,4 meter stora; flera var platta, andra orangebruna lerstenar. Stenarna var satta i ett konstruktionslager av grå sandig lera (A56529a). I botten fanns beige och grå, något grusig, sandig lera (A56529b). Båda lagren hade inslag av kol och djurben. Genom det undre lagret (A56529b) hade tre stolphål grävts. Av dem var A56520 kraftigast. I botten av stolphålet, under en skonsten fanns dåligt bevarade djurben.

I lagret A55936 fanns keramik och två fragmenterade brynen (F268, F276). Keramiken kom från kärl (F245, F246, F248) och en kopp (F246). De har av Brorsson daterats till äldre järnålder (se bilaga 9). Lagret tillhör raseringen och det äldre materialet kan möjligen förklaras av att äldre lämningar blivit omgrävda.

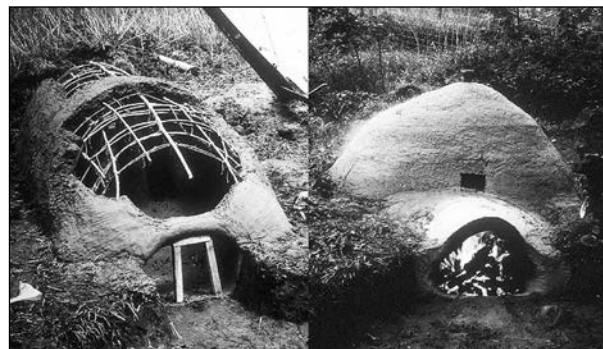
Ugnen tolkas som en kupolugn för matlagning. Specifika funktioner kan ha varit brödbakning, stekning, rökning och rostning eller torkning av säd (Stilborg 1995). Tids- och konstruktionsmässigt liknande ugnar har tidigare undersökts på platser av centralortskaraktär, handelsplatser, köpingeorter

Figur 69. Ugnen KG 36 med stenpackning A56316 och lerplatta A56256 sedd från norr.

Figur 70. Ugnen KG 36 med stenpackning A56316 framrensad, sedd från norr.

Figur 71. Rekonstruktion av kupolugn. Källa: Lindahl m. fl. 2002.

eller kungalev (Lindeblad & Nielsen 1997 med där anf. litt). De är vanligast förekommande i Skåne, men har även påträffats i Borg och Herrebro, Östergötland och på Helgö. Oftast har ugnstypen påträffats i grop-hus, men i Lund har de stått inne i resvirkeshus och i hus på syll. Ugnen i Borg tolkades utifrån fyndbild ha legat i ett mindre stekhus byggt på syll, även om inga spår av huset fanns bevarade (ibid.). Möjligen gäller det även för KG 36, Ekeby, men inga belägg för någon byggnad kan spåras arkeologiskt.

Hus 7

Hus 7 var beläget i den norra delen av undersökningsområdet. Det var ett 8×5,5 meter stort, enskeppigt hus där kortsidorna markeras av tre stolphål vardera. Utmed långsidorna fanns två stolphål i väster och ett i öster. På 2,7/3,0 meters avstånd från den norra väggen fanns två väggstolpar som kan markera en innervägg.

I husets södra del fanns en avlång härd (A53461) med raka sidor och plan botten. Fyllningen var strimig med linser av steril lera i väster. I östra delen fanns upp till 0,3 meter stora stenar. I fyllningen fanns också kol samt brända och obrända djurben från får/get och rörben av oidentifierat däggdjur. Utmed den östra väggen fanns en grop (A53599) som kan ha fungerat som förrådgrop. Den var 0,3 meter djup och hade en ljus fyllning med ett fåtal skärviga stenar och lite bränd lera.

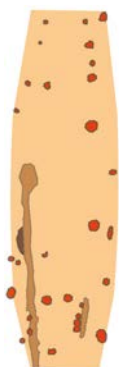
Makrofossil analys (PM10538) av jord från stolphål A10391 visade på oidentifierade sädeskorn. Ett korn har ¹⁴C-daterats till 1036–1203 e.Kr. (2σ). Hus 7 har utifrån storlek och härd tolkats som ett kokhus eller liknande.

Hus 11

Hus 11 låg i den nordöstra delen av undersökningsområdet, i svag slänt mot öster. Det var ett konvext hybridhus som har varit minst 24 meter långt och 3–5 meter brett. Två omstolpningar finns av takbärande stolpar i sydöst. Ett stolphål (A30315) kan ha varit del av den takbärande konstruktionen i väster. I övrigt har den västra halvan av Hus 11 burit taket med väggstolparna. I den östra delen fanns bockpar och väggrännor. Den norra rännan var endast delvis bevarad medan den södra fanns kvar fram till mittskepps där rännan buktade ut i ett större stolphål. Utanför vägglinjen finns ytterligare stolphål som sannolikt har hållit strävor, likt ett Trelleborgshus. Det är möjligt att Hus 11 haft ett loft i den östra delen.

Vete (PM30808) från väggrännan A30160 har ¹⁴C-daterats till 1034–1203 e.Kr. (2σ). I stolphålen fanns även djurben från oidentifierade däggdjur. Inga fynd kan knytas till Hus 11. Storlek och konstruktion antyder att huset varit flerfunktionellt och fungerat som både bostad och förråd.

Hus 26

Hus 26 utgjordes av ett 8×4 meter stort, enskeppigt hus med sex parvis ställda väggstolpar. Huset låg i anslutning till Hus 11 i nordöst och tolkas som en ekonomibyggnad. Inga fynd finns som kan knytas till Hus 26.

Hus 14

Hus 14 undersöktes först som två långhus från bronsålder där långväggarna tolkades som takbärande mittrader. Baserat på ¹⁴C-dateringar från de båda stolphålsraderna som båda visade på 1100-tal (1045–1220 e.Kr. (2σ) för stolphål A44073 och 1027–1162 e.Kr. (2σ) för stolphål A42659) gjordes en omtolkning till en enskeppig byggnad som varit 23 meter lång. Huset låg i den östra slänten, precis nedanför morängränsen och saknade inre konstruktioner. Möjligen kan en mittstolpe ha stått i den västra delen av huset. Inga fynd kan knytas till Hus 14. Det tolkas med viss tvekan som ett ekonomibyggnad.

KG 45–46, hägnader

Norr och öster om Hus 14 fanns två stolphålsrader (KG 45, 46) som rimligen utgjort en hägnad runt delar av huset. Det som knyter hägnaderna till fas 6 är relationen till Hus 14, då dateringar saknas.

KG 34, stenkonstruktion

I den västra slänten fanns ett stenigt parti som stämmer mycket väl överens med den rektifierade storskifteskartan från år 1843 (S11-5:5). Överst fanns en stor mängd 0,2–0,6 meter stora stenar (A41304) som låg i ett historiskt odlingslager (A12431) av mörk gråbrun, siltig sand med litet inslag av bränd lera, djurben och enstaka yngre rödgodsskärvor. Det var bland de stenarna som en underliggare till en vridkvarn hittades vid förundersökningen (FU: F2884). När stenarna och lagret tagits bort fanns en gles stenpackning med stenar som var 0,3–0,6 meter stora (A42282); de flesta var naturligt kantiga. Stenpackningen var 11,6×2,6 meter stor och hade raka avslut i söder och öster. Även i norr fanns en stenrad, men där fanns också en oregelbunden stenighet på ömse sidor om stenraden. Enstaka stenar i stenpackningen var markfasta, men de flesta var lagda på lager A41141

Figur 72. Drönerfoto över stenkonstruktionen KG 34. Den runda ringen är en cementbrunn. A12909 beläget upptill i bild har vid fototillfället snittats. Norr till höger i bild.

(KG 33) från fas 3–4. Södra delen av den östra radens stenar låg i en nedgrävning genom lager A41141. Mellan stenarna hittades ett prydnadsbeslag (F1075, se figur 86). Liknande beslag har i Nyköping daterats till 1100–1200-tal (Wachtmeister & Wachtmeister 1986).

I väster var stenpackning och lager skurna av ett sentida dräneringsschakt. Väster om dräneringen fanns en 4,3 meter lång stenrad i öst-västlig riktning (A12880) som låg i förlängningen av stenpackningen A42282:s södra avgränsning. Stenarna var 0,8–1,1 meter stora förutom stenen längst i väster som mätte 0,4 meter. De låg i södra kanten av en 9,5×7,2 meter stor nedgrävning med raka nedgrävningskanter mot väster och söder. I botten av nedgrävningen fanns ljusgrå, något grusig silt med smul av bränd lera och kolfnyk (A42060). Över lagret, i nedgrävningen och mellan stenarna A12880 fanns odlingslager A13006. I det lagret hittades en avlång malsten med fasetter (F1073) vid framrensning av stenraden A12880. I nedgrävningens lager (A42060) låg en 3 meter stor stenpackning (A12909) som var nedgrävd genom undergrunden. Stenmaterialet bestod av runda och kantiga naturstenar som var 0,2–0,55 meter stora. Stenarna var lagda i två skikt och enstaka stenar i det undre skiktet var markfasta. När stenpackningen togs bort framträdde en ränna (A44732) som löpte i

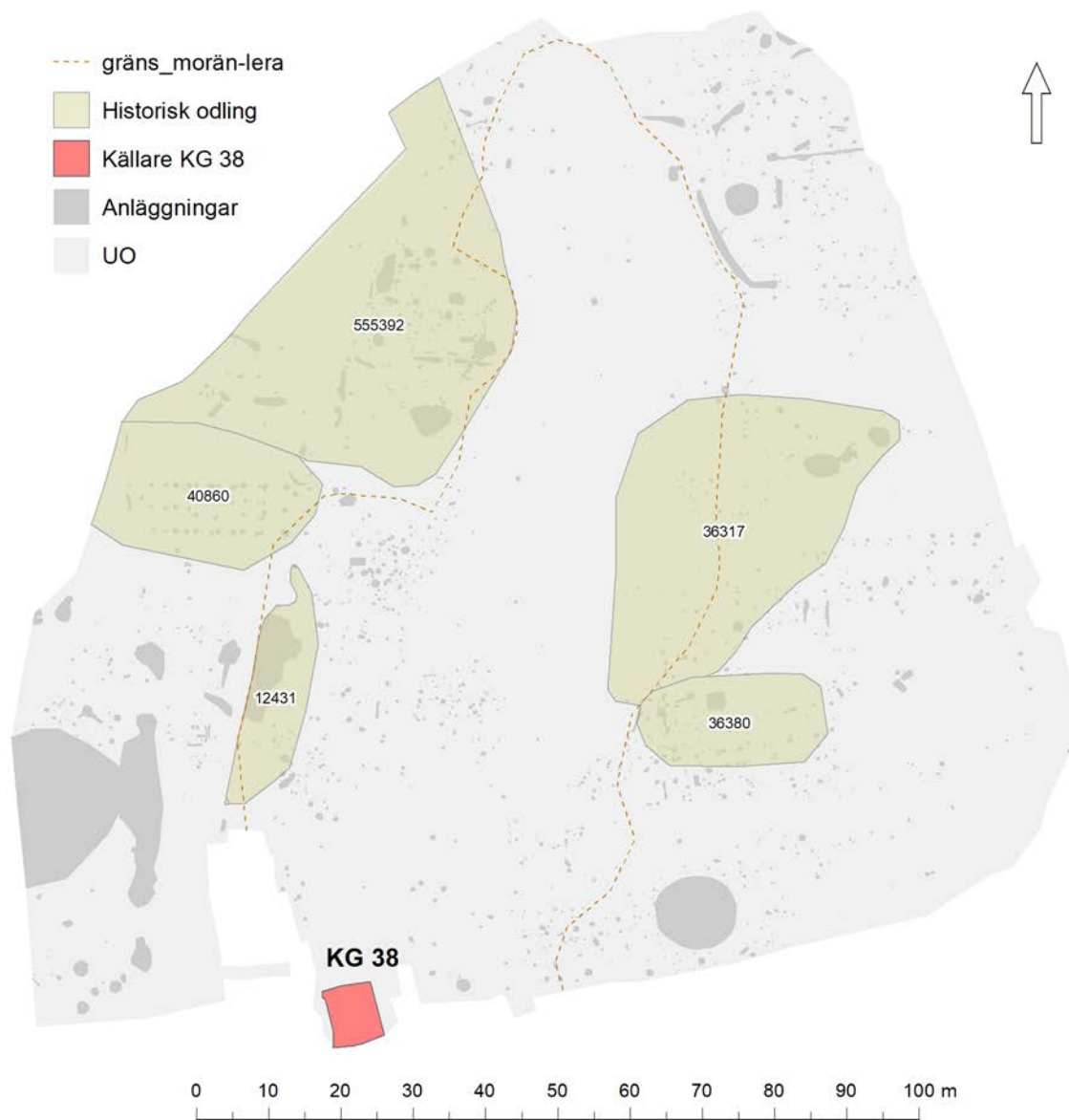

Figur 73. Schaktning pågår i västra slänten. I förgrunden syns det förmodade fundamentet A12909. Foto från väster.

nord-sydlig riktning från stenpackningens norra ände mot stenraden A12880 i söder. Rännan var 7 meter lång, 0,7 meter bred och 0,07 meter djup. Fyllningen bestod av grå siltig lera med ett litet inslag av grus.

Mycket talar för att KG 34 har varit någon form av stensyllskonstruktion. Det är dock väldigt oklart hur den har sett ut och vad den haft för funktion. Stora delar av den västra slänten, både vid KG 34 och söder därom innehöll stora mängder, i sen tid påförd sten. Stenmaterialet var blandat med röjningssten och ett mindre inslag av kantiga, bearbetade stenar. Konstruktionen tillhör den sista fasen på platsen.

MEDELTIDA OCH HISTORISK ODLING

Figur 74. Plan över anläggningar och lager från historisk tid Skala 1:1 000.

De yngsta boplatslämningarna dateras till 1200-tal. Därefter finns spår av hägnader och odlingslager, röjningsrösen samt flera bortsprängda stenblock. Som beskrivs i bakgrundsdelen av rapporten (se figur 20, 21) har stenigheten varit ett ständigt bekymmer för odling av marken på Källarbacken. I kartorna från åren 1784 och 1843 syns rester av ett odlings- och hägnadssystem som sannolikt är från medeltid. Stenraderna syns även på Sam Lindsjogs foto från 1930-talet. I nordvästra delen av undersökningsområdet,

över Hus 3, 4 och 27 fanns ett äldre odlingslager (A57024) med ett odlingsröse (A53728). Även de äldre odlingslagren A13006 och A40860 i väster och A36317 och A36380 som låg i den östra slänten kan vara medeltida. Till lager A36317 kan röjningsröset A3722 från förundersökningen knytas. I matjorden gjordes flera fynd av hästskor med dateringar från 800–1200-tal (fliksko F16, F416 och F843) till nyare tid. Först runt sekelskiftet 1800 anläggs en källare i den södra slänten (KG 38).

Figur 75. Ekeby prästgårds potatiskällare. Konstnär: Ulla-Britt Lennqvist.

KG 38, källare

Längst i söder, med öppningen vänd ut mot Ekebygatan fanns en källargrund. Källaren har varit potatiskällare och tillhört Prästgården. Inga skriftliga belägg påträffades i de digitala arkiven, men Ulla-Britt Lennqvist har berättat om hur hon som liten var med och skördade potatis åt Prästgården. Hon har också målat tavlan som föreställer källaren (figur 75) (muntligen Britt-Marie Gustafson, 2020-06-17).

Innermåttarna var 5,6×5,3 meter. Väggarna bestod av kvaderhuggna stenar i upp till sex skift. Bevarad höjd var 1,7–2,0 meter. I botten var stenarna 0,5–1,0 meter; högre upp var de endast 0,3–0,5 meter. Stenarna var satta med ett gult kalkbruk med ett litet inslag av tegel. Mellanrummet mellan nedgrävningen för källaren och stenväggarna var runt 0,3 meter brett och uppfyllt med 0,1–0,3 meter stora runda stenar i sand (A10559). Rester av 0,1 meter breda träbalkar (A10619) fanns bevarade på golvet och på samma stratigrafiska nivå låg ett avsatt lager mörkbeige sandig silt (A10596).

Ingången mätte 1,9×1,3 meter (N-S). I den fanns en golvläggning av upp till 0,5 meter stora flata kalkstenar. In mot källaren var 0,2–0,3 meter stora stenar lagda som en tröskel. Invid hörnet av ingången och den sydvästra väggen inne i källaren, låg en 0,43×0,22 meter stor sten med ett borrarat hål för dörrpost.

Figur 76. Källaren KG 38 sedd från väster.

Flera lagningar i olika typer av cement noterades. Källaren har varit i bruk långt fram i tid och var fylld med recent skräp (A10692). Den syns fortfarande på den ekonomiska kartan från år 1981 (J133-10f2d82). Utifrån kartmaterial kan dess anläggande dateras till tiden mellan 1784 och 1843 års kartor (S11-5:3; S11-5:5).

SAMMANSTÄLLNING AV BEBYGGELSEN – YNGRE JÄRNÅLDER OCH TIDIG MEDELTID

Bebyggelseutveckling

Bebyggelsen i Ekeby karaktäriseras av mindre, enskeppiga och enfunktionella hus. Endast sex av 29 hus är treskeppiga, medan tre har klassificerats som hybridhus. Ett hus är tvåskeppigt. Tre fyrstolpshus har identifierats, men inga grophus. Avseende storlek så överstiger fyra hus 20 meter, där det längsta uppskattas till 25 meter. Fem hus är 14–16,5 meter och resterande 21 hus är som längst 12 meter. Däribland finns en grupp likartade byggnader som är 8–10 meter långa, enskeppiga med förstuga.

Bebyggelsen är en typ av bebyggelsestruktur som i Mälardalen börjar synas under sen vendeltid och som är storskaligt genomförd under tidig vikingatid (Hed Jacobsson m. fl. 2013). I Ekeby syns denna förändring först under 900-talet, men då slår det igenom med kraft. Före dess finns endast treskeppiga byggnader.

Fas 2 och 3

De treskeppiga byggnaderna i fas 3 var mellan 6,4 och 12 meter långa, medan den första byggnaden i fas 2 var 16 meter lång. Det vi ser är sannolikt en förändring från ett flerfunktionellt bostadshus till en uppdelning av funktioner i flera, mindre byggnader. Till fas 3 har även det 16,5 mter långa hybridhuset Hus 28 förts.

Fas 4

De enskeppiga husen som introduceras i fas 4 är mellan 9 och 15 meter långa och rektangulära till formen. Nedanför östra slänten, nära vägen, byggs en enskeppig smedja som ligger i länga med ett hus av likartad storlek. Båda hus har en inre stolprad utmed långväggarna i norr, troligen från väggfasta bänkar.

Under 1000-talet fanns tre enskeppiga hus som var runt 9 meter långa och 5 meter breda med en 2–2,5 meter bred förstuga (Hus 4, 5 och 18). Vid undersökningar i Mälardalen har typen tolkats som bostadshus. Där har väggfasta bänkar kunnat beläggas och i Herresta finns belägg för vitkalkade väggar och vasstak. Ingången till huset har gått genom förstugan. Ytterdörren har – åtminstone i Birka – varit placerad

utmed långsidan (Hed Jacobsson, Runer och Svensson 2013; Thomasson 2005). Fler enskeppiga hus fanns i Ekeby under samma tid, men de tillhörde inte denna typiska "Birkatyp". Sammantaget var de enskeppiga husen 6–14 meter långa.

Fas 5

I slutet av 1000-talet byggs ett 23 meter långt treskeppigt (Hus 10) med konvexa väggar. Huset låg i nordöst, nära den brunn som var i bruk under fas 2 och 3. Huset var placerat på ett tidigare obebyggt område, lågt i terrängen men nära gravfältet. De sena treskeppiga långhusen med konvexa långväggar tolkas i Mälardalen som ett arkaiskt ideal för överklassen (Hed Jacobsson, Runer och Svensson 2013), medan de söderut, i Skåne och Danmark, är dominerande (Thomasson 2005). Den låglänta topografin i Ekeby talar emot en tolkning av Hus 10 som högsta status. Samtidigt är placeringen nära gravfältet intressant.

Både i nordväst (Hus 4, 12) och i öster (Hus 6, 13+19) ligger mindre en- och tvåskeppiga hus placerade så att en gårdsplan framträder. Söder om Hus 4 fanns rännor som avgränsning. Rännor kring gårdslägen dateras ofta till 1100-tal och hör samman med landskapslagarnas juridiska rum (Thomasson 2005).

Fas 6

I den sista bebyggelsen, under 1100–1200-tal, fanns endast två enskeppiga hus av den ovan beskrivna Mälardalska typen. I nordöst byggdes ett nytt långhus som ersatte det äldre långhuset från fas 5. Även detta hus var arkaiskt med konvexa väggar. Huset var ett hybridhus med yttre strävor. I den östra slänten – på det ursprungliga gårdsläget i fas 2 – byggs ett enskeppigt, rektangulärt långhus. Huset är 23 meter långt och saknar inre takbärande stolpar. I väster byggs ett av de större enskeppiga husen från fas 5 om till ett 22 meter långt, rektangulärt hybridhus. De rejäla, sten-skodda stolphålen i kombination med tre centrala skepp talar för en högre överbyggnad i mitten, kanske

Fas	KG	Form	Konstruktion	Funktion	Orientering	Längd/m (max)	Bredd/m (max)	Yta/m²
2	29	konvex	Treskepp	Bostad/flerfunktion	Ö-V	16	6,2	99
2	101	konvex	Treskepp	Ekonomi	N-S	6,4	3,3	21
3	5	konvex	Treskepp	Bostad	SV-NÖ	9	5	45
3	25	konvex	Treskepp	Bostad	SV-NÖ	6,5	4,2	27
3	9	konvex	Treskepp	Ekonomi?	NNV-SSÖ	7	4,5	31
3	24	rektangulär	Enskepp	Ekonomi	Ö-V	5,7	5,3	30
4	15	rektangulär	Enskepp	Bostad	Ö-V	8	5	40
4	27	konvex	Enskepp	Bostad (flerfunktion?)	NV-SÖ	12	4,6	55
4	28	rektangulär	Hybrid	Bostad?/flerfunktion	NV-SÖ	16,5	6,3	104
4	20	rektangulär	Enskepp	Ekonomi	Ö-V	10	7	70
4	21	rektangulär	Enskepp	Ekonomi/smedja	Ö-V	10	7	70
4	22	kvadrat	Fyrstolp	Ekonomi	Ö-V	2,8	2,8	5,6
4	23	kvadrat	Fyrstolp	Ekonomi	Ö-V	3,2	2,5	8
5	4	rektangulär	Enskepp	Bostad	Ö-V	9	6	54
5	6	rektangulär	Enskepp	Bostad	Ö-V	9	6	54
5	19	rektangulär	Enskepp	Bostad	Ö-V	7	5	35
5	18	rektangulär	Enskepp	Bostad	N-S	9,1	6,7	61
5	8	rektangulär	Enskepp	Bostad/flerfunktion	Ö-V	14	5,5	77
5	10	konvex	Treskepp	Bostad/flerfunktion	Ö-V	23	5	105
5	13	rektangulär	Enskepp	Bostad (representation)	N-S	6	4,8	29
5	12	rektangulär	Tvåskepp	Ekonomi	N-S	9	6	54
5	17	rektangulär	Enskepp	Ekonomi	Ö-V	5,8	2,5	14,5
5	100	kvadrat	Fyrstolp	Ekonomi	Ö-V	2,3	2	4,6
5	16a	rektangulär	Hybrid	Ekonomi? (representation)	Ö-V	14	7	98
6	11	konvex	Hybrid	Bostad/flerfunktion	Ö-V	25	5	100
6	26	rektangulär	Enskepp	Ekonomi	VSV-ÖNÖ	7,7	3,7	29
6	7	rektangulär	Enskepp	Ekonomi/kokhus	SSV-NNÖ	8	5,5	43
6	3	rektangulär	Enskepp	Ekonomi?	Ö-V	12	9	108
6	16b	rektangulär	Hybrid	Ekonomi? (representation)	Ö-V	22	7	154
6	14	rektangulär	Enskepp	Ekonomi?	Ö-V	23	6,5	150
								1775,7

Tabell 10. Tabell över byggnader från fas 2–6.

Figur 77. Diagram över byggnadsyta fördelad i faser och funktioner. Siffrorna i diagrammet anger antal kvadratmeter/funktion/fas.

med en övre våning eller med högre inre takhöjd. Huset har en tvilling i ett samtida hus från Källaslöt i Södermanland (Andersson 2015). Likheten mellan husen talar för en standardisering av byggnadstypen och möjligen även av deras funktion. I Källaslöt fanns inget material i de analyserade makrofossila proverna. I Ekeby fanns glaserade mineralsmältor från bränd lerklining och ett benfragment. Sammantaget är det mycket osäkert om matlagning skett i huset. Möjligen har det inte haft någon eldstad, något som omöjliggör byggnaden för bostadsändamål. En likhet kan även ses i skånska trerumshus som har bostad i mitten och gavelrum för ekonomi. De liknar vikingatida salsbyggnader, men det mellersta rummet är för litet för representativa funktioner (Thomasson 2005).

Norr om hybridhuset i väster ersattes Hus 4 och 12 av Hus 3, en byggnad med stora stolphål och en västgavel uppbyggd på stenpackning. I direkt anslutning fanns en kupolugn, sannolikt för matlagning. Paralleller till ugnen finns i Kalvshälla och Sanda (Hed Jacobsson, Runer och Svensson 2013) och i Borg (Lindeblad & Nielsen 1997).

Från tidig medeltid är även den stenkonstruktion (KG 34) som det fanns spår av i den västra slänten. Det kan röra sig om enstensatt terrassering av slänten eller en byggnad på stenfot. Denna typ av bygge var en form av prestigearkitektur som krävde specialistkunskap för att byggas och som signalerade makt (Hansson 2014). Till skillnad mot tidigare då verksamheten på Källarbacken vände sig österut vände sig KG 34 västerut och blickade bort mot den medeltida bebyggelsen i väster. Thomasson (2005) påpekar att gårdar under slutet av 1100-talet och början av 1200-talet blev hierarkiskt strukturerade på så sätt att

huvudgårdens läge användes för att övervaka rörelse inom bosättningen och tillträde till väsentliga funktioner, exempelvis vägar till kvarnar, betesmarker och/eller vångar.

De yngsta dateringarna visar att bebyggelsen försvinner från Källarbacken runt 1200 e. Kr. Men Källarbacken – särskilt den södra delen – har genomgått stora förändringar. Stenar har flyttats, block sprängts och slänter skurits. Det gör att det är omöjligt att rekonstruera eventuell bebyggelse på stenfot. Frågan om det funnits hus på stensyll går därför varken att bekräfta eller dementera. Det går dock att föra ett resonemang utifrån fyndspridning. Fynd från medeltid fanns främst på krönet i söder och i den östra slänten. Likaså påträffades stora mängder handslagen spik. De flesta spik fanns uppe på krönet i söder liksom centralt i norr. De fanns alltså spridda på de platser där byggnader inte kunnat identifieras genom anläggningar. Det innebär att senare byggnader kan ha funnits där.

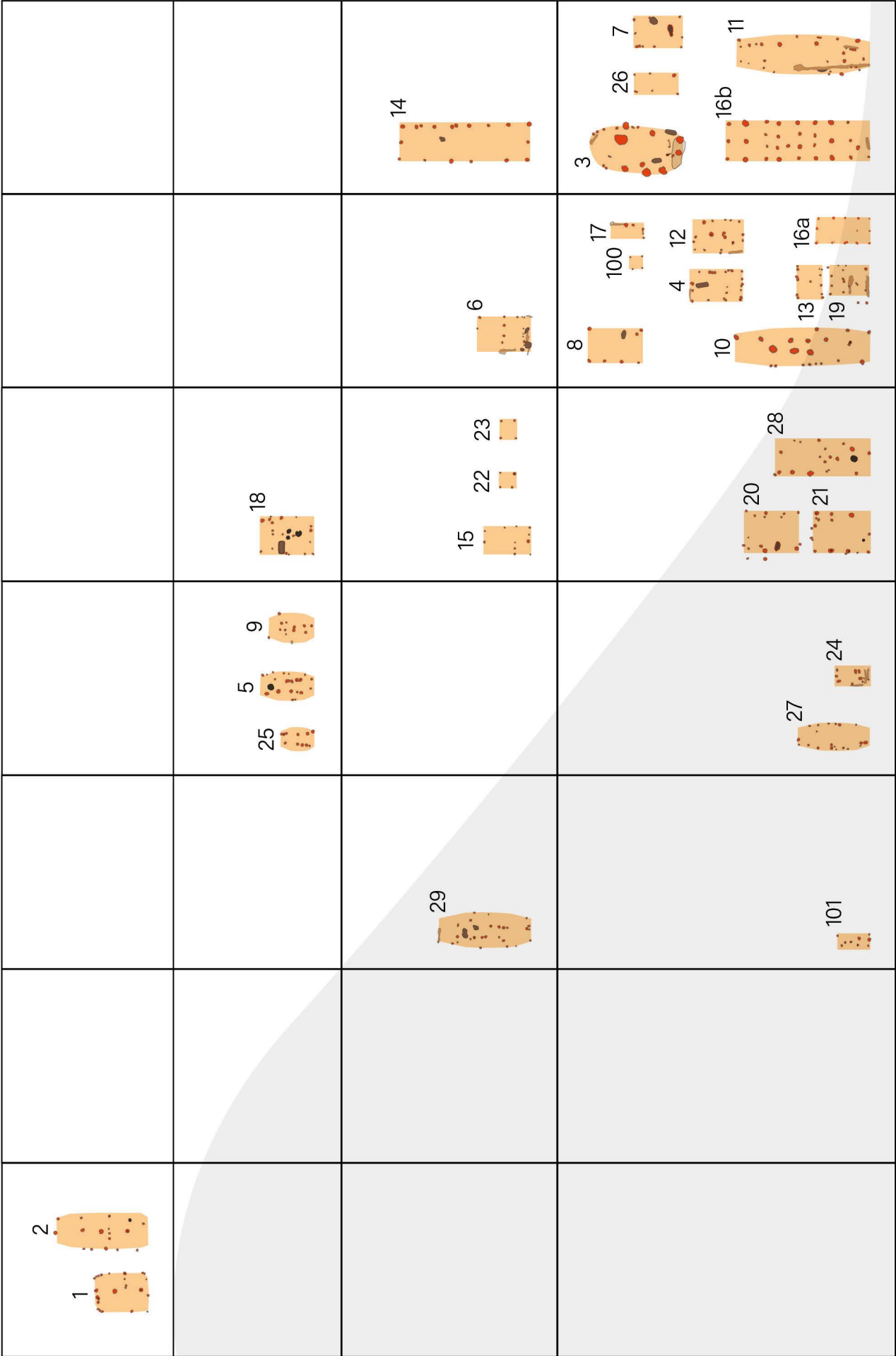
Bebyggelsestruktur

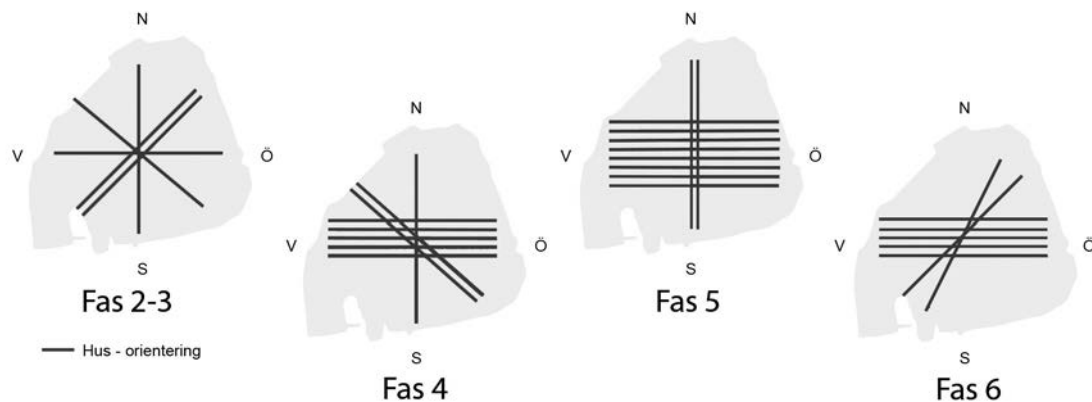
Husens antal och yta

Bebyggelsen på Källarbacken har bestått av flera samtida hus. Antalet byggnader ökar från två under fas 2 till tolv under fas 5. Därefter minskar antalet hus igen samtidigt som de blir större. Den totala byggnadsytan ökar konstant från 180 kvadratmeter i fas 2–3 till 589 kvadratmeter i fas 6.

En genomsnittlig gårdsbebyggelse under vikingatid och medeltid uppgick till 200–400 kvadratmeter byggnadsyta. Gårdar med över 500 kvadratmeters

Figur 78. Det topografiska läget för alla hus, inklusive de från bronsålder. Husens storlek är proportionerliga i förhållande till varandra, men ej i skala. Källarbackens topografi är symboliskt markerad med grått.

Figur 79. Byggnadernas orientering uppdelade i faser.

byggnadsyta är ovanligare och kan utifrån storlek betraktas som storgårdar. Fördelningen mellan bostadsyta och ekonomiymta varierar. På storgården Sanda uppgick boendeytan till 90%, i Lockarp till 66%. Skillnaden kan bero på om storgården hade en residentsfunktion eller enbart fungerade som en ekonomisk enhet, men även olika typer av ekonomi spelar in. De stora ytorna för boende speglar en stor andel arbetskraft (Hansson 2014).

I våra tolkningar har större byggnader med bostadsfunktion klassats som flerfunktionella. För att jämföra med Hanssons (2014) beräkningar ovan kan vi slå ihop bostäder och flerfunktionella hus. Bostadsyttorna landar då mellan 60 och 80% i Ekeby. Det är sannolikt en alltför hög siffra eftersom hela ytorna inte fungerat som bostäder, men fortfarande bör det tolkas som en relativt hög andel; det vill säga att det funnits en förhållandevis stor arbetsstyrka i Ekeby.

Att ligga lågt – husens läge i terrängen

Noterbart är att bebyggelsen ligger i eller nedanför slänterna med de största husen lägst i terrängen, alltså rakt motsatt den förkunskap som finns om yngre järnålderns bebyggelse. Terrängläget för byggnaderna från järnålder och medeltid har delats upp i fyra kategorier: övre slänt, slänt, nedre slänt, slätt. Av 29 hus ligger 18 neddragna på slätten, fem hus ligger i nedre slänt, två hus ligger i slänten och fyra hus ligger i övre slänt. Endast från husen i övre slänt finns sikt till andra sidan kullen. Dessa hus tillhör fas 3 med undantag för ett enskeppigt bostadshus med förstuga och förrådsgröpp från fas 4. I huset fanns flera fynd som kopplar huset till textil- och skinnhantverk. De två hus som ligger i slänten är ekonomibyggnader i form av fyrstolpshus.

Orientering

Byggnadernas orientering var övervägande rakt öst-västlig. I den första faserna syns en anpassning till terrängen för de bostäder som ligger överst i slänten. I och med att byggnaderna i fas 4 flyttar ned i terrängen blir det lättare att placera byggnaderna i valfri riktning. Enligt Thomasson (2005) var de nord-sydliga orienteringen närmast allena rådande under skånsk vendel- och vikingatid. I slutet av vikingatid ser man en mer varierad orientering och nord-sydlig orientering vinner mark i samband med framväxten av L- och U-formade gårdskomplex. Samma sak förefaller gälla även i Ekeby, även om det där sker först under 900-talet.

Fasta byggnadslägen

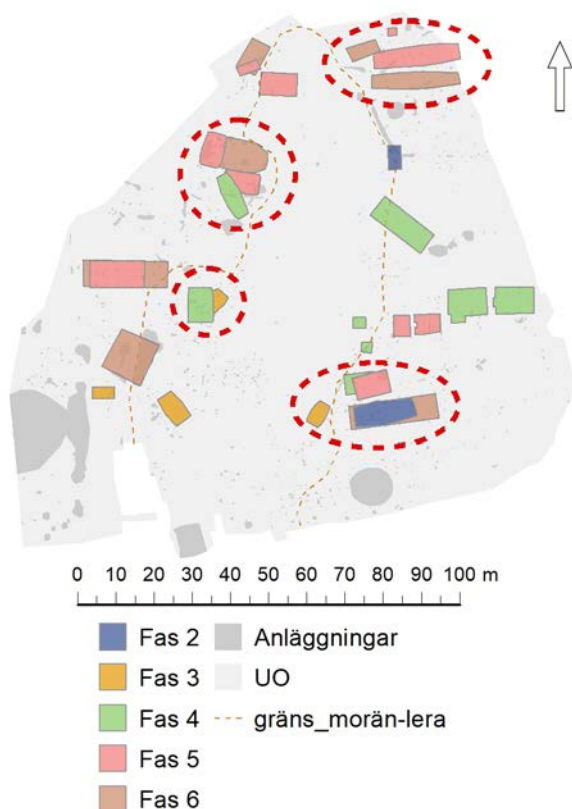
Läget för vikingatida gårdars huvudbyggnader har varit viktiga att vidmakthålla. I Mälardalen renoverades husen och nya bostäder anlades i samma läge. Övrig bebyggelse var däremot rörligare (Hed Jacobsson, Runer och Svensson 2013).

Endast ett fåtal hus i Ekeby visar tecken på renovering och utbyte av ruttna stolpar. Det är Hus 5 i väster, Hus 10 och Hus 11 i nordöst samt Hus 25 och Hus 29 i östra slänten. Hus 16, nedanför slänten i väster, har byggts om och ut.

I tre områden finns överlagrande hus. Det är Hus 29 och Hus 14 samt Hus 6 och Hus 13 i östra slänten, Hus 5 och Hus 18 på kanten av krönet i nordväst samt Hus 27 och Hus 4 nedanför slänten i nordväst. Kloss an till Hus 4 byggs sedan Hus 3. Hus 10 och Hus 11 i nordöst ligger lika nära. Längst bort i nordväst finns även en överlagring av två mindre byggnader, Hus 7 och Hus 17.

Figur 80. Källarbackens välvning sedd från nordväst. Fotot taget vid utredningen år 2017.

Figur 81. Plan över fasta byggnadslägen för bostäder, markerade inom streckad röd linje. Skala 1:2 000.

Vi kan därmed urskilja fyra lägen som varit viktiga att befästa med bostäder: öster, väster, nordväst och nordöst. Möjligen rör det sig om mindre förflyttningar av huvudbyggnaders lägen.

Krönet

Bebyggelsen på Källarbacken ligger centrerad runt den tomma, plana ytan högst upp på krönet. Den fynd- och anläggningsfria ytan är något av en gåta. Den enklaste förklaringen kan hittas i Sam Lindsdags foto över Källarbacken (se figur 20) där krönet är bemängt med stenblock. Lägg till en dunge med träd (ek?) så ser vi en helt naturlig förklaring till bebyggelselägena. Men på den södra delen av krönet talar fyndtyper och fyndspredning för att det funnits bebyggelse även om ingen byggnad har kunnat beläggas.

Delar av krönet kan ha varit inhägnat. För det talar fyndspredningen som för flera fyndkategorier uppvisar en rektulär U-form, öppen mot norr. Syftet med hägnaden kan tänkas ha varit en hage för hästar. Andra alternativ är att ytan varit avsedd för temporära aktiviteter, exempelvis marknader.

ALLA TIDERS FYND

Sammanlagt har 1228 fynd registrerats. De fördelar sig på 756 metallfynd, 52 keramikfynd, 86 fynd av bränd lera, 146 benfynd och 24 fynd i bergart.

Specialister har anlitats för registrering av keramik, bränd lera och ben. Keramiken och delar av den brända leran har specialregistrerats av Torbjörn Brorsson, Kontoret för Keramiska Studier och tio ICP-analyser har gjorts (bilaga 9). Den osteologiska analysen har gjorts av Agneta Flood på Arkeologikonsult (bilaga 8).

Arne Jouttijärvi, Heimdal-archaeometry har gjort en arkeometallurgisk analys på ett urval av metaller och slagg (bilaga 10). Metallfynd har konserverats av ACTA Konserveringscentrum.

Fynden redovisas här översiktligt efter material med fokus på fynd som kan dateras till berörda tidsperioder. I fyndbilagan finns en genomgång av alla fynd utifrån fyndkategorierna agrar verksamhet, dräkt och personlig utrustning, produktion och hantverk, byggnadsdetaljer, hushåll, handel och värdemätare, religion och kult, nöjen och vapen (se bilaga 7).

Material	Antal poster	Varav	Antal poster	Bilaga
Metall	1040	Spik, spik?	417	
		Hästskosöm, hästskosöm?	228	
		Bly	6	
		CU-leg	59	
		"Metall"	20	
		Järn	936	
		Koppar	15	
		Silver	4	
		Nyare tid	57	
		Utgår (recent)	14	
		Konserverat	90	6, 11
Slagg			28	
Keramik	50			6, 9
Bränd lera	86	Föremål	20	6, 9
		Övrig bränd lera	66	6, 9
Ben	146	Föremål	1	6, 8
		Övriga ben	145	6, 8
Bergart	25			6
Summa	1228			

Tabell 11. Sammanställning av fynd baserat på material.

Metall

Av de 754 metallfynden har 14 fynd utgått eftersom de var recent avfall från jordbruksverksamhet. Från historisk tid finns bland annat av 12 knappar, 17 mynt, åtta klackjärn och en sax. Flera fynd som plockats i matjorden är svåra att datera eftersom föremålens morfologi varit likartad under lång tid. Exempelvis hittades två fragmentariska fingerborgar (F591, F1031) i den sydöstra delen av undersökningsområdet.

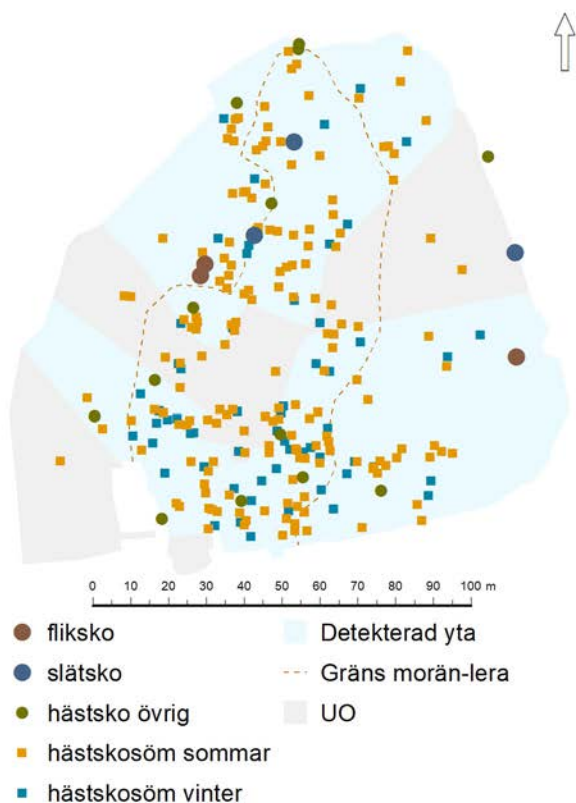
Figur 82. Registrering av hästskosöm efter Borg 1989, här typ C, sommarsöm.

En stor andel av metallfynden utgörs av spik (417 st.) och hästskosöm (228 st.). Vid registreringen av **hästskor och hästskosöm** har Ekman 2007 och Borg 1989 använts som underlag. Sammanlagt påträffades 19 hästskor vid detektering i matjord. Av dem är tre flikskor (F16, F416 och F843). Ett exemplar (F843) liknar formmässigt en toffelsko, men dess hake är gjord genom att skoarmsändan blivit nedböckad. Den typen av hake anger Ekman (2007) endast för flikskor. Möjligen utgör F843 en övergångstyp som därmed bör dateras till 1200–1300-tal. Generell datering för flikskor är 800–1200 e.Kr. Vanligast var de dock under 1000–1100-tal (ibid). Sju hästskor är medeltida och nio från nyare tid. Två flikskor och två slätskor finns i nordväst, medan övriga tidigmedeltida fynd ligger i den östra kanten av undersökningsområdet. Av de hög- eller senmedeltida fynden finns två inom samma område i nordväst som de tidigmedeltida och det tredje i norr. De yngre hästkorna hittades främst i den södra delen av undersökningsområdet.

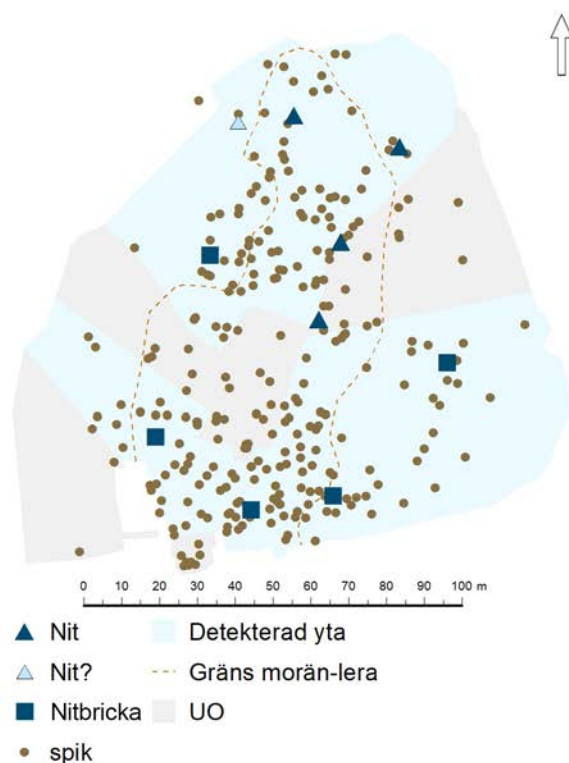
All **spik** hittades vid metalldetektering i matjord. Av 417 spik är 30 av en typ som kan vara tidigmedeltida. Typen är välsmidd och smäcker med symmetriskt huvud (Daniel Eriksson,

Figur 83. Spik av tidigmedeltida karaktär.

Figur 84. Spridning av hästskor och hästskosöm inom undersökningsområdet. Skala 1:2 000.

Figur 85. Spridning av spik, nitar och nitbrickor inom undersökningsområdet. Skala 1:2 000.

muntlig kommentar december 2020). De flesta spik återfinns inom två områden på krönet där identifierade byggnader saknas.

Sex **nitar** och sex **nitbrickor** i järn finns i materialet. De påträffades spritt över ytan. Noterbart är att nitarna, det vill säga använda föremål finns i den norra delen medan nitbrickorna finns i den södra delen. Nitbrickan F7171 hittades i förvaringsgropen A11341, invid Hus 9; övriga fynd kommer från matjorden.

Bland **beslagen** kan F1075 nämnas. Det är ett prydnadsbeslag från lager A11607 i västra slänten. Beslaget är en 87x63 mm stor, kvadratisk platta med två smala tenar som utgår från hörnen. Tenarna är rundade i ändarna; den ena är avbruten, den andra vriden till en spiral. I plattans andra ände finns en ögla. Beslaget dateras till 1100–1200-tal (Wachtmeister & Wachtmeister 1986) och hör till KG 34 (se figur 86).

Figur 86. Prydnadsbeslag F1075.

Ett låsbeslag (F307) hittades i gropen A50840. Beslaget består av en platta med två genombrutna skåror med rester av trä på båda sidor. En parallell finns i F359 från Norrtälje (Seiler & Beronius Jörpeland 2020).

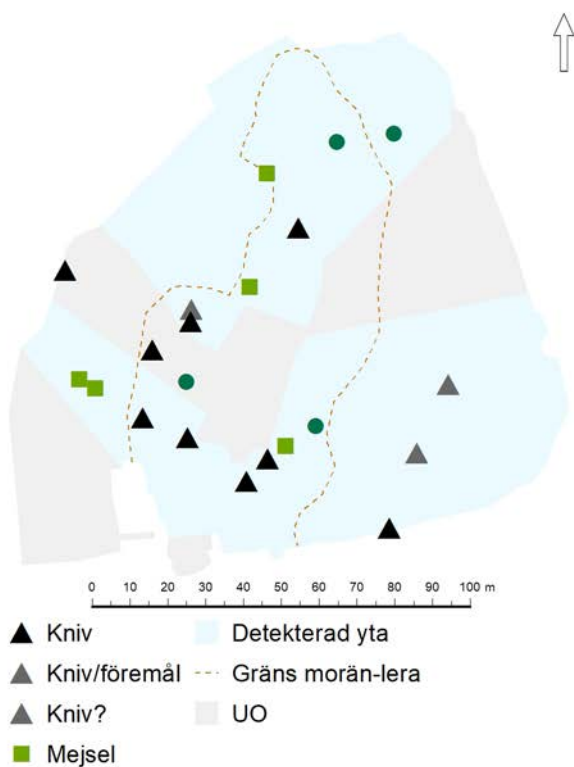
Figur 87. Nyckel F11, från matjord i nordväst.

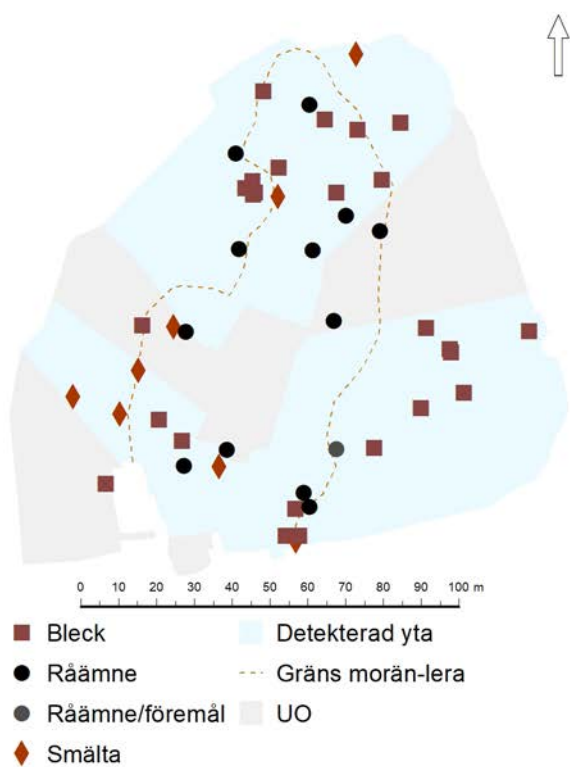
Två säkra fynd av **nycklar** har gjorts. F11 hittades i matjord i det anläggningstäta området i nordväst. Endast stam och ögla bevarade, axet saknas. Ögla är triangulär med kopparlod under järnet vid öglans fäste. Liknande nyckel har tidigare hittats i 900-talskontext (Stjernquist 1998). Fyra fynd består av en ögla med stam som kan vara del av nycklar (F437, F441, F513, F538). Föremålen är runt 3–5 centimeter stora. Öglorna varierar från spetsöval till runda eller böjda åt ena sidan.

F289 är ett mindre fragment i kopparlegering med långsgående ränder i relief och en 90-graders vinkel utmed ena långsidan. En trolig tolkning är att det är den del av ett **skjutlås** (jmf. Karlsson 2009; Tomtlund 1970).

Vid Hus 5 hittades i matjord ett föremål (F301) som kan ha fungerat som **blosshållare**. Det består av en 75 millimeter lång spets som vinkar av i närmare 90 grader. Den 32 millimeter långa vinkeln är klykad och

Figur 88. Spridning av knivar, mejslar och prylar inom undersökningsområdet. Skala 1:2 000.

Figur 89. Spridning av bleck, råämnen och smältor inom undersökningsområdet. Skala 1:2 000.

Figur 90. Blosshållare F301.

Figur 91. Eldstål F1043 från A54211.

den yttre armen är något välvd utåt. Föremålet har gått att sätta fast i en vägg. Linda Qviström (2020) har gått igenom olika former av belysningsredskap i Uppland och konkluderar att de på landsbygden fanns i enstaka exemplar på 65% av platserna. "Där ljushållare hittats i byggnader (...) utanför frälsemiljöer är det framför allt två fyndkontexter som återkommer – verkstäder och bostadshus." (Qviström 2020). Relaterat till belysning är även ett **eldstål** (F1043) hittades i lager A54211 som låg runt brunnen (KG 35) från fas 2. Spridningen av **knivar och mejslar** fördelar sig huvudsakligen i en U-form öppen mot norr som

Figur 92. Några av knivarna. F605 från A45526 är näst överst. Övriga knivar kommer från matjord. F1082 överst, F1107 näst nederst och F1122 nederst.

kringgårdar tre sidor av krönet (se figur 88). Av de tio knivar som registrerats hittades endast F605 i en anläggning (A45526). **Prylar** hittades på den södra

Figur 93. Överst två råämnen (F531 överst och F1048 därunder). I mitten ligger prylen F309, därunder mejslarna F608 t.v. och F1119 t.h. Alla fynd kommer från matjord.

delen av krönet, men också i den nordöstra delen av undersökningsområdet där F1100 hittades i brunnen KG 35.

Tolv fynd har registrerats som **råämnen**. Sammanlagt 509 gram järnhaltig **slagg** påträffades dels i söder och sydöst, dels vid smedjan, hus 21 i öster. Åtta **smältor** hittades. De ligger på en rak öst-västlig linje i söder, tvärs över krönet och viker sedan av mot norr utmed den västra slänten. Flera smältor är av en gulaktig blylegering (se bilaga 10). En silversmälta (F14) låg i matjord i nordväst.

Sammanlagt 26 **bleck** har registrerats. Blecken finns spridda över hela undersökningsytan förutom på den anläggnings- och fyndtomma ytan centralt. Blecket F584 har ett ristat kors tvärs över ytan. Ristningen kan ha markerat brytställen. De små kvadratiske delarna kan ha varit avsedda för hårdlödning av järn, exempelvis vid tillverkning av hänglås (jmf. Trotzig 2014:129).

Ett **nålhus** (F1097) hittades i matjord i den sydöstra slänten. Tre **synålar** har registrerats. Ytterligare fem fragmenterade fynd kan förmodas vara nålar, men nålsöga saknas på dem. Två tänder, sannolikt från **ullkammar**, är hittade i matjord på västra delen av krönet.

Figur 94. Nålhus F1097.

Dräktdetaljerna fördelar sig geografiskt i tre grupper: en i nordväst, en i öster och en på krönet i söder. Alla fynden kommer från matjord och de flesta är medeltida eller yngre. Föremål som är från nyare tid, exempelvis knappar, redovisas i fyndlistan. En **dräktnål** (F578) hittades i matjord på krönet i söder. Det är en polyedernål i järn. Nära nålen hittades ett **remändebeslag** (F579) som inte har gått att datera. På ena sidan finns ristningar, men det är omöjligt att säga om det är runor eller slitspår. Troligen är beslaget medeltida.

Viktlod påträffas både på centralplatser och reguljära boplatser samt i gravar och depåer. Vanligast och flest är de på hantverks- och handelsplatser. Sfäriska vikter med platta poler tillhör gruppen normerade vikter och de började brukas under andra halvan av 800-talet. De normerade viktlo

Figur 95. Remändebeslag F579.

Figur 96. Dräktnål F578.

handel, men också för uppvägning av (ädel-)metaller inom metallhantverk och vid betalning av tullavgifter. Viktlod anses ha varit personliga ägodelar och de påträffas ofta i gravar, dock sällan som hela set. Även om normerade viktlo

den har inte enbart använts vid handel och uppvägning av klippsilver. Det finns en stark koppling mellan metallhantverk och viktlo

d. I Ekeby har fem viktlo

Figur 98. F580, typ B1 frö (Steuer 1997). Typen finns främst under 800-900-tal.

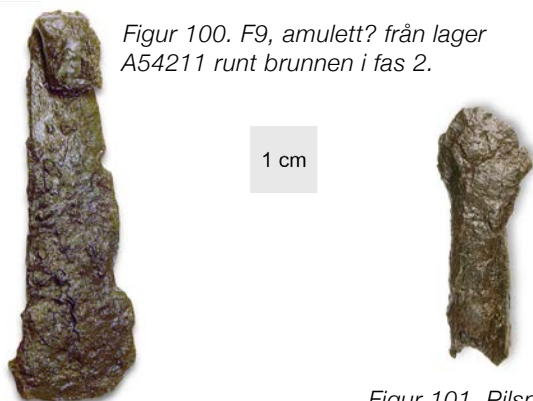
Viktskillnaden dem emellan kan inte förklaras med bevarandegrad utan bör ha att göra med metallernas egenskaper. Vikterna tillhör typ B2 (Steuer 1997) och dateras till 1000-1100-tal.

F580 hittades i matjord på sydöstra delen av krönet. Viktlodet väger 72 gram och tillhör en grupp av tyngre sfäriska viktlod med platta poler som har pseudo-islamisk skrift. Skrifterna är kopior av islamiska mynt från 700-talet med skriften "rasul Allah", det vill säga "Allahs profet" och "bakh", vilket betyder bra eller prima (ibid). Fyndet tillhör viktlodstyp B1 frü (Steuer 1997). Typen finns främst under 800-900-talen. Enligt Borg (1998) tillhör den typ 4 och faller därmed in i en grupp som finns representerad både i Birka och Sigtuna (ibid).

Det sista viktlodet (F1103) utgörs av en blyvikt med ögla i järn som hittades i matjord högst upp i den sydvästra slänten. Vikten, som väger endast 37 gram, har varit en löpvikt till en mindre pyndare.

Kopplat till handel är även en bit klippsilver (F1190) som hittades i matjord i den sydöstra slänten. Fyndet består av en vikt, slät silverplatta med klipp.

Endast ett föremål kan kopplas till religion och kult. Det rör sig om ett jämntjockt, triangulärt format hänge (F9) som hittades i det lager (A54211) som omgärdade brunnen KG 35. Spetsen på hängets är omvikt och bildar en ögla. Möjligen rör det sig om en **amulett**. Ett liknande föremål finns från svarta jorden i Birka (identitet 14563:28) där det benämns "yxliknande hängprydnad av järn" (Sörling 2018:92f).

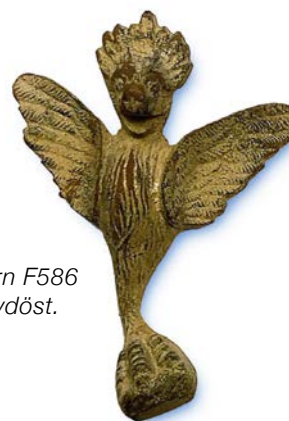
Figur 101. Pilspets F8.

En **pilspets** (F8) hittades i matjord uppe på krönet. Pilspetsar med holk var vanliga före vikingatid (Wegraeus 1973), men blev åter vanligare under medeltid (Borg 1998). Den funna pilspetsen är fragmenterad både i spetsen och holken. En parallell till typen finns i X28:18 från Eketorp (Borg 1998:195). Typen är en handbågspil som lämpar sig för både strid och jakt. Då F8 har en kortare spets lär jakt vara det troligaste

användningsområdet för F8. Ytterligare ett föremål har registrerats som pilspets. F630, även det hittat i matjord, är triangulärt format med tunn egg. Typen är typ E1, tvärpilspets (Wegraeus 1973) som enligt honom förekommer i norra halvan av Sverige med enstaka exemplar söderöver, exempelvis i Birka (Arbman 1940: tafel 11) och Norrtil (Seiler, & Beronius Jörpeland 2020). Typen är en utpräglad jaktpilspets som skär djupt och brett (ibid.).

Ett prydnadsbeslag i form av en **lejonörn** (F586) hittades i matjorden i den sydöstra delen av undersökningsområdet. Föremålet är gjutet i kopparlegering och mäter 52×47×20 millimeter. Det har vissa stilistiska likheter med broscher från tiden 1350-1450 (Egan & Pritchard 2002:264ff), men saknar nål och är heller inte platt. Fyndet är också något klumpigt i stilen. En gissning är att fyndet kommer från den närliggande kyrkan och har hamnat i jorden i samband med att kyrkan byggdes om under andra halvan av 1700-talet.

En lejonörn består av ett lejons överkropp med en örns underkropp och vingar. Den är i Sverige mest känd som Aspenäsättens vapenbild (Bäckmark och Wasling 2001:60). Filip Birgerssons (av Aspenäsätten) dotter var gift med Filip Törnesson (Hjorthorn), lagman i Närke's lagsaga åren 1272-1279. Ätten Hjorthorn dyker upp i Ekebys skriftliga källor under 1400-talet då väpnaren Anders Matsson (Hålbonsätten) med sin hustru Ingrid Larsdotters (Hjorthorn) byter bort en rad egendomar i Närke, bland andra "en gard i Ekeby i samma sokn" (se Lovén, bilaga 15).

Figur 102. Lejonörn F586 från matjorden i sydöst.

Keramik

Datering	Vikt (g)	Antal
SN/ÅBÅ	59	32
ÅJÅ	6	8
JÅ	62	6
YJÅ	472	122
Östersjökeramik	15	3
Förhistorisk	29	16
Summa	643	187

Tabell 12. Datering av analyserad keramik.

Keramikfynden har registrerats av Torbjörn Brorsson, Kontoret för Keramiska Studier (se bilaga 9). Totalt påträffades 187 skärvor med en vikt av 643 gram. Utöver keramiken har bränd lera från vävtyngder, en förmodad gjutform, en infodring och en lerpärla specialregistrerats. Materialet från Ekeby är förhållandevis fragmenterat. Inte heller fanns någon ornamentik. Keramiken dateras till senneolitikum och/eller äldre bronsålder, järnålder (huvudsakligen yngre järnålder) och tidig medeltid. Den största mängden keramik dateras till yngre järnålder. Utifrån skärvtjockleken på keramiken kan man konstatera att det helt saknas små kärl i form av miniatyrkärl och koppar. I den norra delen av undersökningsområdet, i lager A55202 hittades en skärva (F243) som kan ha tillhört ett hängkärl för matlagning.

Den dominerande keramiktypen är AIV-keramik som dateras från sen vendeltid till vikingatid eller något yngre. Tre skärvor (F544, F249, F569) har klassificerats som Östersjökeramik. En bukskärva från förundersökningen (FU F550) i Östersjökeramik har genomgått en IPC-analys. Det har tillhört ett kärl som sannolikt tillverkats i regionen mellan sjön Roxen och Vättern, cirka 70 km söder om Ekeby.

Figur 103. I botten av stolphål A32282 i Hus 25 fanns ett byggnadsoffer i form av AIV-keramik (F553).

Figur 104. Föremål F238 i bränd lera med oklar funktion, från stolphål A53921.

Huvuddelen av keramiken framkom i skärvstenshögen KG 32. Keramiken därifrån har okulärt främst daterats till vikingatid vilket motsägs av tre ¹⁴C-dateringar och anläggningstypologi. De 150 skärvorna i högen kom från cirka nio kärl. Beräkningar visar att endast 2,2% av kärlen påträffats, vilket visar på att keramikkärlen inte satts ned som offer eller gravkärl. Spridningen av skärvor från samma kärl var också stor vilket antas bero på att det antingen blivit omrört eller att keramik slängts på högen.

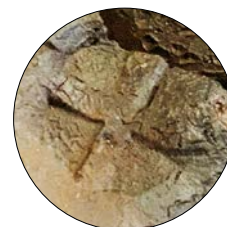
Bränd lera

Sammanlagt 6389 gram bränd lera samlades in från anläggningar och lager. Delar av materialet har registrerats av Torbjörn Brorsson, Kontoret för Keramiska Studier (se bilaga 9). Majoriteten av materialet utgör lerklining. 18 fyndposter är vävtyngder, 3 fyndposter utgör lerplatta eller ugnsvägg. Dessutom har en infodring, en gjutform och en lerpärla registrerats. Ett fragmenterat föremål (F238) låg ytligt i stolphål A53921. Den bevarade delen var rundad med tre hål på rad i brottytan. Det centrala hålet var 25 millimeter i diameter, de yttre 20 millimeter. Hålen var något konvergerande och bar spår från kletiga fingrar. Det är oklart vilken funktion som föremålet haft. Det liknar en vävtyngd, men inga vävtyngder med tre hål har vid eftersökning hittats från andra undersökningar. Det finns heller ingen anledning till fler än ett hål i en vävtyngd. Dessutom är tyngden på 750 gram ovanlig för vävtyngder (Brorsson i bilaga 9 med ref. till Andersson 1999). Experter inom forntida hantverk har konsulterats utan resultat.

Inom bopplatsen gjordes fynd av minst 17 **vävtyngder**. Sammanlagt hittades 142 fragment. I groppen A50840 påträffades minst elva fragmentariska

Figur 105a) Fem av vävtyngderna som hittades i gropan A50840.

Figur 105b) Ett av alla stämplade kors, 22 mm i diameter.

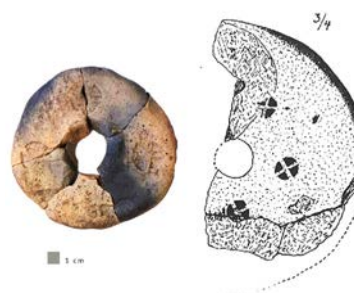
vävtungder. Till det kom fragment som inte har gått att sammanfoga till följd av deras stora fragmenteringsgrad och kraftiga bränning; flera av dem var närmst sintrade. Fragment från samma vävtungd är olika hårt brända vilket innebär att de gått sönder vid bränning eller att de är sekundärt brända. Åtta vävtungder är stämplade med cirkelkors. En vävtungd har ornamentik i form av gropar. Övriga två vävtungder saknar ornamentik. En liknande grop med brända vävtungder har tidigare hittats i Valla, Östergötland. De vävtungderna var ornerade med "cirkelinttryck". Varvat med vävtungderna fanns 20 liter säderskorn, främst skalkorn. Tvinnade linfibrer, troligtvis från solven, en nöttand och några brända ben fanns också i gropan (Sköld 2012). Tyvärr har ingen makrofossil analys gjorts på fyllningen i gropan A50840 i Ekeby.

Vävtungderna med kors (F234, F237, F230, F236, F254, F229, F231) väger mellan 331 och 555 gram. Diametern varierar mellan 110 och 135 millimeter och tjockleken mellan 30 och 50 millimeter. Hålens diameter är 22–34 millimeter. Två har avtryck från en torkställning med fyra korslagda pinnar eller metalltenar. Vävtungden med gropar (F253) beräknas ha en totalvikt på 500 gram. Bevarad tjocklek är 25 millimeter och hålets diameter 30 millimeter. De släta vävtungderna (F233, F235) beräknas ha en vikt på 442–548 gram. Bådas diameter är 120 millimeter medan tjockleken varierar mellan 32 och 42 millimeter. Hålens diameter är 22 respektive 30 millimeter.

Figur 106. Vävtungderna i A50840 låg tätt packade, några närmst intakta, men spruckna, andra i bitar.

Figur 107. Jämförelse mellan vävtungd med korsornamentik från Ekeby och dito från svarta jorden, Birka.

Vid en jämförelse av alla vävtyngderna i A50840 kan noteras att tjockleken varierar mer än diametern och att det inte finns någon samstämmighet mellan ornamentik och vikt. Om vävtyngderna delas upp efter beräknad vikt kan fyra grupper urskiljas:

- *Grupp 1 består av en vävtyngd vars totalvikt beräknas till 330 gram. (F234).*
- *Grupp 2 består av fyra vävtyngder med en tyngd på 440-460 gram. (F229, 235, 236, 237).*
- *Grupp 3 består av fem vävtyngder med en vikt på 500-550 gram. (F230, 23, 232, 233, 253).*
- *Grupp 4 består av en vävtyngd som väger 751 gram (F254).*

Tunga vävtyngder har använts för vävar med kraftig, gles varp medan täta, finare varpar krävt lättare vikter. En jämförelse med fynden från större handelsplatser med varierad textilproduktion visar att där finns en större variation. De hela vävtyngderna från Svarta jorden i Birka väger mellan 200 och 1900 gram. Hedeby har än större variation på vikterna: från 50 till 1900 gram. Däremot väger huvuddelen av vävtyngderna 400-800 gram i Svarta jorden och mellan 300 och 600 gram i Hedeby (Gräslund 2018; Andersson 2009). Värdena motsvarar väl vävtyngderna i Ekeby och kan sägas representera tillverkning av textilier för hushållet (ibid.).

Det är oklart om ornamentik på vävtyngder haft någon praktisk funktion och vad den i så fall skulle vara. De flesta vävtyngder som påträffas är inte ornerade. I katalogen från Birka finns exempelvis ett 70-tal ornerade vävtyngder av sammanlagt cirka 640 styck, motsvarande 11 procent. Det är därför förvånande att nio av elva vävtyngder i Ekeby var ornerade. Ornamentiken varierar stort bland fynden från Svarta jorden. Vanligast är olika typer av punkt- och streckornamentik, men även ristade mönster och stämplar förekommer (Gräslund 2018; Sörling 2018). Cirkelkors var vanligt på bland annat slavisk och saxisk keramik från 800- och 900-talen, men i Skandinavien är dekortypen främst förknippad med vikingatida vävtyngder (Brorsson, bilaga 9). Tre vävtyngder från Birka har liknande korsstämplar som vävtyngderna i Ekeby, men stämplarna i Birka har en något mindre diameter i jämförelse. Cirkelkors finns även på smycken, exempelvis fibulor av karolingisk-ottomansk typ (se ex. Arbman 1940, tafel 103). De är en del av ett förändrat dräktkick i samband med kristnandet på kontinenten. I skandinavisk kontext kan det likarmade korset

snarare ses som en flärdfull europeisk influens där den kristna betydelsen kan gått förlorad (Ulriksen 2003; Beronius Jörpeland (red.) 2017). Dock påträffades en bältesring/remdelare i form av ett hjulkors på den tidigkristna begravningsplatsen i Lännäs (Edlund 2011) där formen har en kristen konnotation. Platsen ligger endast 2 mil öster om Ekeby.

Bergart

De identifierade bergarterna är kvarts, granit, sandsten och skiffer. Bland de två sistnämnda finns flera brynen. En röd slipsten i sandsten (F1058) hittades i skärvtenshögen KG 32 och en mortelliknande löpare (F1073) påträffades i odlingslagret A13006, direkt ovanför stenraden A12880. Elva bitar kvarts hittades vid rensning spritt över undersökningsytan. Det är ett blandat material med avslag och avfall, men även en kärna (F265) och en skrapa (F540). Nämnas ska även två glättstenar (F274 och F1068) som var tillverkade i slät, troligen magmatisk bergart, båda från sydvästra delen av området.

Figur 108. Malsten F1073 från lager A11607, KG 33.

Figur 109. Glättsten F1068 från lager A11607, KG 33.

Ben

Endast ett föremål av ben hittades. Det rör sig om en islägg (F1510) av mellanfotsben av häst som hittades i den fyndrika gropen A45526.

Figur 110. Islägg F1510 från grop A45526 i Hus 18.

ALLA TIDERS ANALYSER

De analyser som genomförts är vedartsanalys, ¹⁴C-analys, makrofossil analys, osteologisk analys samt ICP-analys på keramik och metallurgisk analys.

Vedartsanalys

Tretton vedartsanalyser är gjorda av Ulf Strucke, Antraco HB. De analyserade kolproverna från äldre bronsålder bestod av al, ek och hassel. Endast ek fanns i skärvstenshögen.

Från yngre järnålder och tidig medeltid fanns björk, ek, gran, tall och lönn. Asp fanns i ett prov som daterades till efterreformatorisk tid.

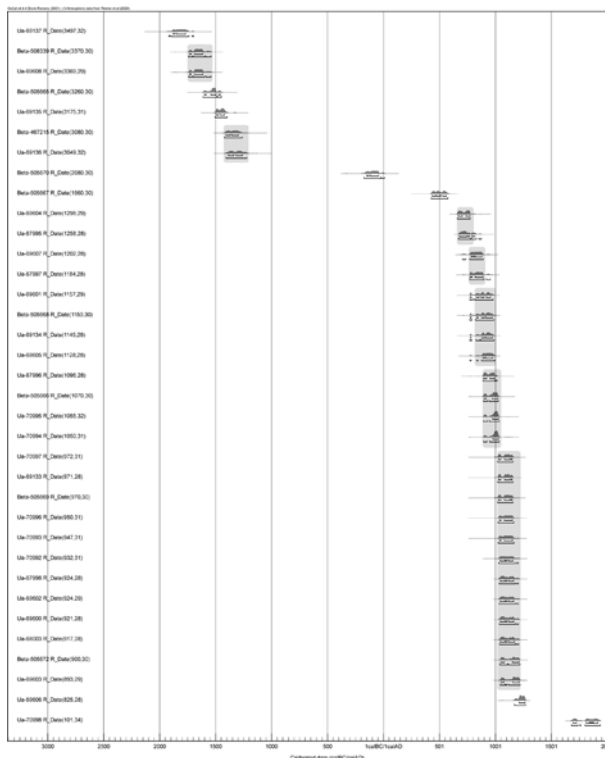
¹⁴C-analys

Ångströmlaboratoriet, Uppsala universitet har gjort 21 ^{14}C -analyser på åtta sädeskorn och tretton på kol (se bilaga 13). Tillsammans med tidigare analyser gjorda vid utredning och förundersökning finns 35 dateringar från platsen.

Resultaten visar sammantaget på två perioder av närvaro: senneolitikum till äldre bronsålder (1900–1250 f. Kr.) och yngre järnålder till medeltid (500–1200 e. Kr.). Däremellan finns en datering till förromersk järnålder från ett lager som tolkats som ett hushållsnära odlingslager.

Ett prov fick en efterreformatorisk datering. Dateringen kom från ett stolphål i Hus 1 som baserat på typologi och datering av hård dateras till senneolitikum eller äldsta bronsålder.

I det stora hela har dateringarna i övrigt stämt väl med typologisk datering. Två områden har dock visat problematiska dateringar. Hus 4 och Hus 27, båda belägna i nordväst, har fått dateringar till äldsta bronsålder. Vår tolkning av resultaten är att dateringarna i de fallen beror på infiltration av äldre material i anläggningarna. Förekomsten av två bronsåldersdateringar i området kan innebära att aktiviteter förekommit där under bronsålder men som dolts av de senare, omfattande händelserna.

Figur 111. Tabell över alla dateringar från utredning, förundersökning och undersökning. Tabellen presenteras här i syfte att visa på kontinuitet och diskontinuitet. Den finns även i större storlek i bilaga 13, där analys-id lättare kan utläsas.

Makrofossil analys

Sammanlagt 27 arkeobotaniska analyser har genomförts av Jens Heimdahl på Arkeologerna, Statens Historiska Museer. Analyserna gjordes för att urskilja funktion för byggnader och andra konstruktioner liksom för att få information om inriktning på odling, kost, avfallshantering och markutnyttjande.

Bronsålder

Två analyser gjordes på lagren i skärvstenshögen. PM 35037 i det övre lagret (A35025) gav två sädeskorn varav ett speltvete samt ett agnfragment av speltvete och en enbärskärna. PM 41967 togs i bottenlagret A41800. Där fanns sex kärnor från korn och råglosta.

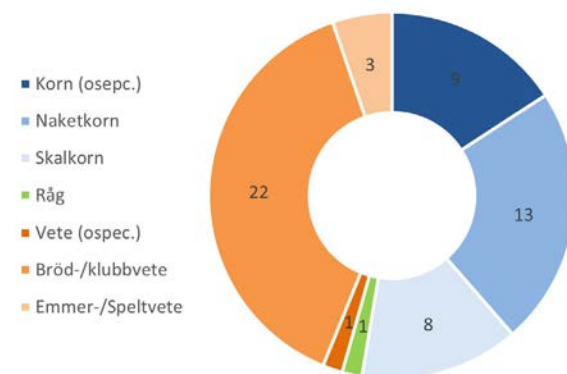
Material	Fas 1	Fas 2 o 3	Fas 4	Fas 5	Fas 6	Summa
Råglosta		1				1
Sädeskorn (ospec.) fragm		34	22	2	12	70
Korn (ospec.)		7			2	9
Naketkorn		13				13
Skalkorn		3	5			8
Råg				1		1
Vete (ospec.)		1				1
Bröd-/klubbvete	1	13	4	2	2	22
Emmer-/Speltvete		3				3
Hampa		1				1
Lin		3			9	11
Humle		4				4

Tabell 13. Odlade växter under järnålder och tidig medeltid.

Yngre järnålder och tidig medeltid

Den analyserade säden från yngre järnålder och medeltid bestod av 54% korn och 46% vete. Till det kom ett rågkorn. Vetet kom främst från brunnen (KG 35) och Hus 5, båda från fas 2–3, medan den största posten för korn kom från skärvstensflaket (KG 30) som var i bruk under fas 3 och 4. Kombinationen av skärvsten och skalkorn tolkas som spår av ölbryggning, där rostad säd/malt använts vid bryggningen.

Linfröer hittades i brunnen (KG 35) och i Hus 5 samt i kupolugnen (KG 36) i fas 6. Medan fynden från Hus 5 och kupolugnen sannolikt kan relateras till matlagning kan linfröerna från brunnen vara tecken på odling av fiberväxter för textil produktion. I samma prov fanns även fröer av hampa och humle. Noterbart i tabell 13 är den stora kvantiteten och artrikedomen i fas 2–3. Det ska ses som ett resultat av att anläggningstyperna från de faserna, främst brunn och förvaringsgrop för mat, var innehållsrika snarare än att bosättningen var rikare och mer diversifierad under de perioderna.

Figur 112. Procentuell fördelning av antal identifierade sädeslag från yngre järnålder och medeltid. Siffrorna anger antal fynd.

Osteologisk analys

Benmaterialet har registrerats av Agneta Flood, Arkeologikonsult (se bilaga 8). Det analyserade benmaterialet insamlades från 75 kontexter fördelade på 144 fyndenheter. Sammantaget uppgick vikten till 2844,4 gram fördelat på 1074 fragment. Generellt var materialet fragmenterat och bendelar som in situ varit hela, fragmenterade vid den arkeologiska undersökningen. De dåliga bevarandeförhållandena för det osteologiska materialet innebar att endast 194 fragment av totalt 1074 har varit möjliga att identifiera till en specifik art. De identifierade arterna är nöt, svin, får/get, häst, hönsfågel, råtta, gös, gädda, bäver, ekorre och räva. Utifrån antagandet att de ospecificerade däggdjuren utgör tamdjur kan noteras att endast runt 3% av benen kommer från vilt.

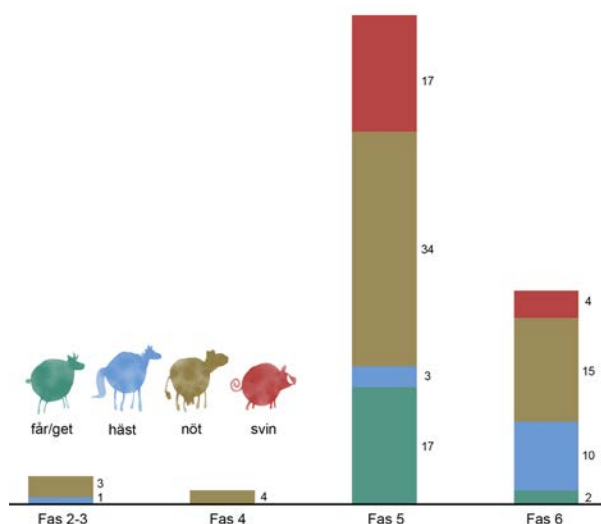
Slaktavfall utgjorde 68% och matavfall 32% av den totala mängden insamlade ben. Fördelningen av köttrika kontra köttfattiga delar på tamdjur är 60% köttfattiga delar och 40% köttrika delar. Totalt ser det därmed ut som att det finns en övervikt av slaktavfall. En källkritisk aspekt är att köttfattiga delar så som kranie och tänder bevaras lättare liksom att många fragmenterade delar av skaft från rörben inte kunnat bestämmas till art. Möjligen är representationen därmed närmre 60/40 vilket innebär att de djur som har slaktats på Källarbacken även har konsumerats där.

De identifierade benen från bronsåldern består av nöt och får/get. Materialet dominerades av slaktavfall. Under järnåldern var däremot andelen matrespektive slaktavfall i det närmaste lika stor. Ett mer varierat artinslag kunde noteras, men mängden ben var också betydligt större från perioden. Under tidig medeltid bestod återigen den största andelen bendelar av slaktavfall av nöt och får/get.

Bronsålder

De enda ben som kan knytas till bronsålder är de som påträffades i skärvstenshögen KG 32, förutom benen av den "begravda kalven" som påträffades vid förundersökningen (se Balknäs 2018). Av totalt 99 ben i skärvstenshögen kom 78 i det övre lagret (A35025) och 21 i det undre lagret (A41800). I båda lagren fanns brända och obrända ben. Inslaget av brända (eller snarare kremerade) ben antyder också att aktiviteterna i skärvstenshögen har haft annan tillkomst-historia än en vanlig soptipp. Matrester brukar inte vara kremerade och brödbak innehåller inte bränd säd och hela ax.

Endast ett fåtal ben var så pass bevarade att de gått att bedöma till art. I A35025 fanns en tand från får/get och i bottenlagret A41800 fanns två överkåkar av nöt.

Figur 113. Antal fragment av identifierade ben från tamdjur i järnålders- eller medeltida kontext, höna undantaget.

Yngre järnålder och tidig medeltid

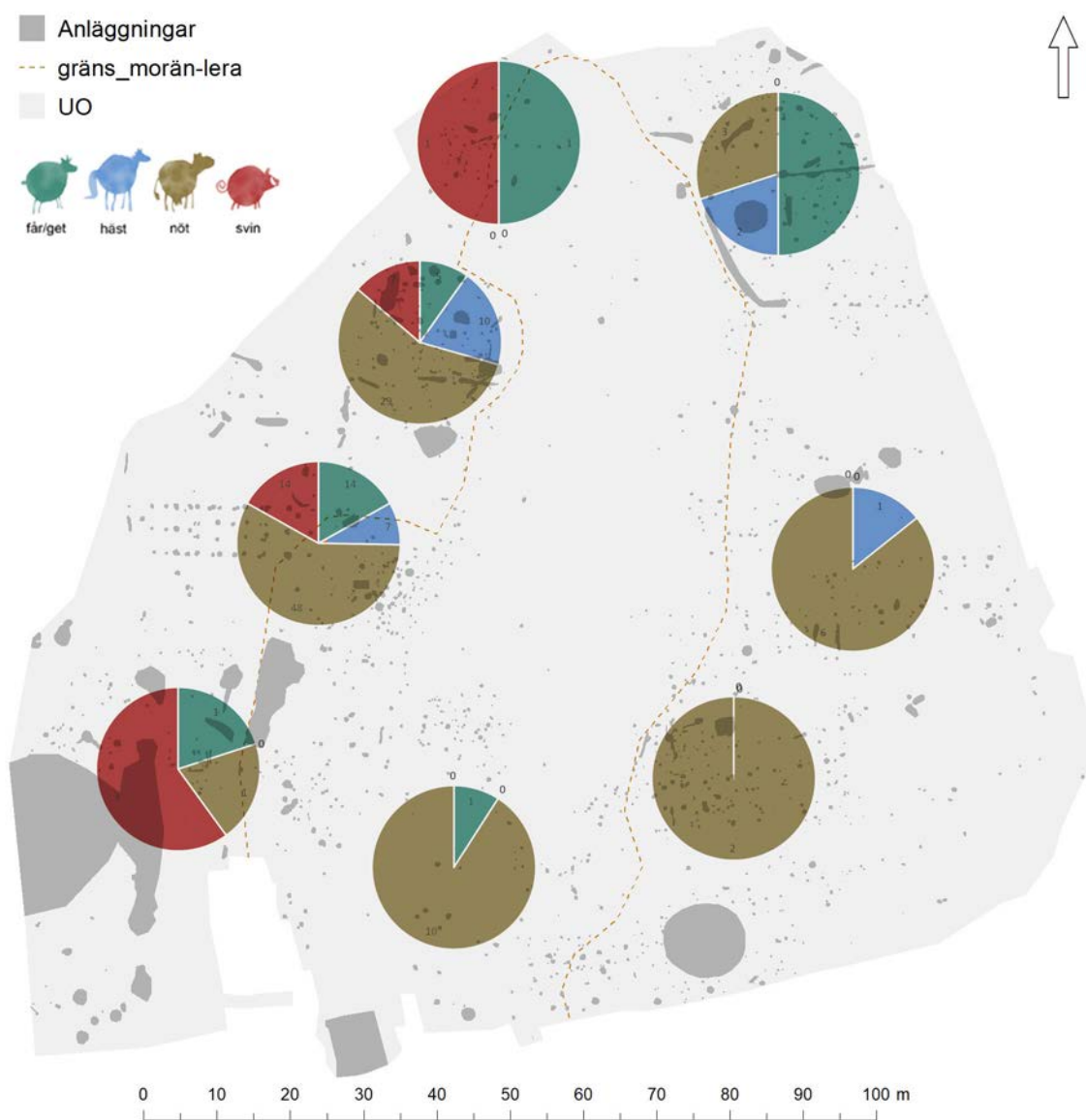
Vid en uppdelning i järnålder och medeltid framkommer vissa nyanser. Under järnålder bestod nöt och får/get i det närmaste av lika stor andel mat- respektive slaktavfall, men under tidig medeltid fanns en övervikt av slaktavfall i det totala benmaterialet (se Flood, bilaga 8). En uppdelning i en östra och en västra halva fördelat på de olika topografiska lägena av slakt- kontra matavfall visar en stark övervikt för slakt nedanför kullen i väster. Övriga delar av undersökningsytan innehåller däremot ett mer representativt material som återspeglar både slakt och konsumtion motsvarande självförsörjning av kött.

När artfördelningen av tamdjur delas upp i olika geografiska lägen framgår att svin endast fanns i den västra halvan av undersökningsområdet. Svin förefaller i det närmaste endast ha slaktats på platsen. Undantaget görs av matavfall i gropen A45526, Hus 18. Huset ligger i övre delen av västra slänten (läge V1) och tillhör period 5. Det är också då som den procentuella andelen svin är som högst: 24%. En hög andelen svin under yngre järnålder och tidig medeltid brukar framföras som en markör för hög status. Andelen svin understiger generellt 20% på ordinära boplatser medan högstatusmiljöer ofta har runt 30% svin (Petersson 2006; Widgren & Pedersen 2011). I Ekeby sker en ökning av andelen svin till 24% under 1000-talet (fas 5). En generell trend är att andelen svin ökar under medeltid (ibid.). Den höga andelen svin i Ekeby behöver därmed inte tyda på en högstatusmiljö utan kan vara en del av en allmän, medeltida utveckling. Mot det talar nedgången i fas 6 och att endast slaktavfall påträffats vilket kan innebära att svinen konsumerats någon annanstans.

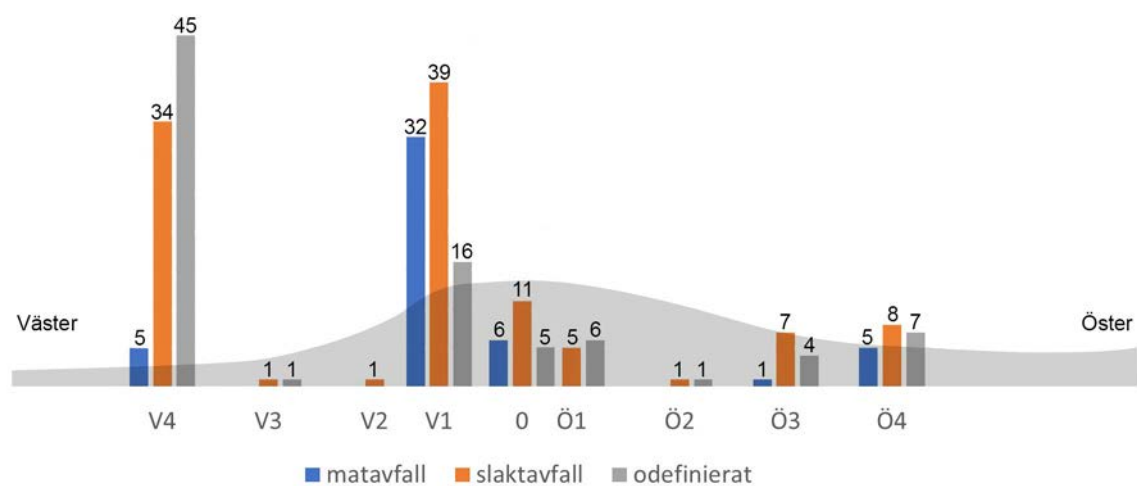
Nöt fanns i alla lägen utom i nordnordväst och är representerat under alla perioder. Nöt framstår tillsammans med får/get vara de arter som huvudsakligen konsumerats på platsen.

Får/get finns i alla lägen förutom öster och sydöst. Andelen får/get minskar dock drastiskt från 24% i fas 5 till 6% i fas 6. Minskningen kan spegla en förändrad försörjningsstrategi med början i 1100-tal.

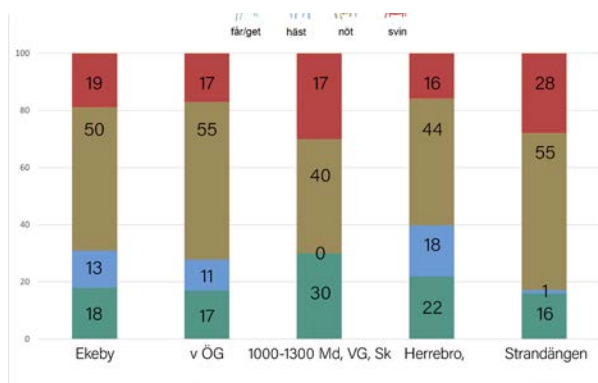
Även häst fanns huvudsakligen i de västra delarna och i nordöst, men är även representerat i öster. Häst har ingått i kosten under yngre järnålder och hästben uppgår i snitt till 5% i ordinära landsbygdsmaterial, medan högstatusbebyggelser har en högre andel häst. Exempelvis hade Pollista, Uppland 16% hästben (Petersson 2006 med ref. till Vretemark 1991). Hästben finns som ett brus i fas 2–4 men andelen ökade i fas 5 och var som störst i fas 6, alltså 1100–1200-tal. Kyrkan finns på plats och den kristna tron förbjuder konsumtion av hästkött. Hästbenen bestod av köttfattiga delar, nästan enbart tänder och kranium. Möjligen kan det vara fråga om rituella depositioner som skett lite "vid sidan om". Matrester från Gamla Uppsala (Eriksson 2019) och Husby, Närke (Andersson, Ekman & Persson 2000) visar att häst fortsatt åts under medeltiden. Eftersom endast slaktavfall finns från häst så har det sannolikt inte konsumerats på Källarbacken.

Figur 114. Antal identifierade fragment av tamdjur fördelade geografiskt. Skala 1:2 000.

Figur 115. Fördelning av antal benposter i olika topografiska lägen fördelat på öster (Ö1–4), väster (V1–4) och krönet (0). Den grå ytan visar en något förstärkt genomskärning av topografin. Höjdskillnaden uppgår till 2,8 meter.

Figur 116. Procentuell andel tamdjur på ett urval av boplatser från yngre järnålder/tidig medeltid. Stapeln för Ekeby är alla identifierade ben från fas 2-6. Sammanställningen från västra Östergötland berör alla typer av boplatser från vendel- och vikingatid (Petersson 2006). Sammanställningen från år 1000–1300 berör alla typer av boplatser i Mälardalen, Västergötland och Skåne (Myrdal 1999). Herrebro och Strandvägen 1, Motala är boplatser som tolkats som hantverks-/handelsplatser under yngre järnålder (Petersson 2006).

Ben av vilt framkom i anläggningar som hör till Hus 25 och Hus 18 från fas 5 samt i stolphål belägna på toppen i söder. Stolphålen har inte gått att knyta till en byggnad, men utifrån fynd av djurben och AIV-keramik ger de associationer till matlagning. Fiskben fanns i tre anläggningar. Benen utgör slaktavfall i form av kotor och kranier från insjöfisk som gädda och gös. Fågel av ospecificerad art påträffades i samma kontexter som fiskbenen. När det gäller landlevande vilt fanns ben från småvilt som troligen fångats för pälsen. Bäver, ekorre, råtta och räv är de djurarter som finns i materialet.

Räknas alla faser i Ekeby samman liknar sammansättningen av tamdjursben i stort en genomsnittlig boplat i västra Östergötland. De två boplatser som av Maria Petersson (2006) klassas som hantverks-/handelsplatser (Herrebro och Strandvägen) uppvisar liknande fördelning mellan arterna som ordinära boplatser. Hon menar att personer med högre status har besökt platserna, men troligen ätit vid de högstatusplatser som kontrollerat hantverksplatserna. Den höga andelen svin på Strandvägen 1 liknar den samtida högstatusmiljön Stora Ullevi utanför Linköping, men kan bero på närhet till stadslig miljö (ibid.).

ICP-analys

Keramik och utvalt material av bränd lera har registrerats av Torbjörn Brorsson, Kontoret för keramiska studier. I samband med registreringen har ICP-analys genomförts på nio skärvor.

För att bestämma proveniens för keramiken har nio skärvor från minst åtta olika keramikkarl och en möjlig gjutform analyserats. Alla karl utom ett har tillverkats lokalt. Den utifrån komna skärvan är Östersjökeramik som sannolikt tillverkats i Östergötland, någonstans mellan sjön Roxen och Vättern.

Metallurgisk analys

Åtta fynd och två jordprover som associerades med metallhantverk har analyserats av Arne Jouttijärvi, Heimdal-archaeometry. Material från ässjan A33024 kommer huvudsakligen från sekundärsmide av järn, men även kopparstöpning har skett på platsen. Bränd lera från stolphålet A33226 visade på koppar och zink vilket antyder stöpning av mässing. Spåren av kopparlegeringar kan visa på bronssmide, men det är också möjligt att kopparlegeringarna brukats till ytbeläggningar av järnföremål och/eller som lödmaterial exempelvis vid tillverkning av lås. Ytterligare en verksamhet som förekommit är primärsmide. Analyser av slagg talar för lokal utvinning av myrsmalm. Bränd lera (F54757) från lagret A52333 visade på koppar och zink vilket antyder stöpning av mässing. Ett fynd av en blysmälta med spår av tenn och guld (F310) fanns en bit söderut i matjord. Bly har använts till att rena guld, men om det är spår av en sådan behandling går inte att säkerställa. Det kan också handla om smältning av ett förgyllt blyföremål (Jouttijärvi, e-post 2021-09-16).

Figur 117. Smältorna F310 och F1076, båda från matjord.

*Figur 118. Vy över Ekeby socken sedd från
öster med Västra Kvismaren i förgrunden.*

Ungefärligt läge för Ekeby kyrka

TOLKNING

SENNEOLITIKUM – ÄLDRE BRONSÅLDER

Kort om bronsålder i Närke

Bronsåldern har länge varit diffus vad gäller Närke. Det har sedan 1800-talet resonerats kring dess omfattning. År 1868 beskriver läkaren och fornforskaren Herman Hofberg situationen så här: "Bronskulturen är i Nerike sparsamt representerad. De bronsfynd, som kommit till vår kännedom, äro endast 14, ..." (Hofberg 1868:67). Än idag kan man beskriva bronsåldern i Närke som sparsam, jämfört med andra tidsperioder. Sedan mitten av 1990-talet har en ökande arkeologisk verksamhet kunnat lyfta fram en rik och varierande förhistoria vad gäller stenålder och järnålder. Bronsåldern framträder med en något mer blygsam framtoning. Visserligen finns det spår av lämningar, samma typ av lämningar som i övriga Mellansverige, men i en betydligt mindre omfattning. Här finns gravrösen, skärvstenshögar, offerfynd, skålgropar, men aldrig i närheten av hur det ser ut i de omkringliggande landskapen. För att ta ett exempel, hällristningar förekommer i stora mängder i Uppland, Västmanland, Södermanland och Östergötland. Även i Västergötland finns ristningslokaler. I Närke kan de registrerade lokalerna räknas på ena handens fingrar och inga bildristningar har påträffats.

Skärvstenshögar

En annan fornlämningskategori utgörs av skärvstenshögar. Även de utgör sällsynta inslag i Närke-landskapet. Sammanlagt finns åtta skärvstenshögar registrerade i Örebro län. I tillägg till dem finns sju skärvstensflak (Balknäs 2018). De är dock vanligen från järnålder och resultat av andra aktiviteter (som ölbrygging i Ekeby).

De kan också vara spår efter över- eller bortplöjda skärvstenshögar. Det gäller en skärvstenshögsbotten som undersöktes i Husby, Glanshammars socken. Den har daterats till övergången senneolitikum-bronsålder men har ursprungligen utgjort

en skärvstenshögd med 10 meters diameter. Under högen fanns ett stolphål från ett mellanneolitiskt hus (Karlenby 2016:23ff).

Huvuddelen av skärvstenshögar finns i Östernärke i Asker, Odensbacken, i Gällersta strax nordöst om Ekeby samt ett antal skärvstenshögar och skärvstensflak i Västnärke och i Glanshammarstrakten (se Balknäs 2018:76). En skärvstenshögd finns också i Fellingsbro, men den bör rimligtvis räknas de västmanländska anläggningarna.

Till ovanstående kan nu också räknas skärvstenshögen i Ekeby. Tillsammans med de två skärvstenshögar i Asker har den en betydande storlek – de är alla runt 9–11 meter i diameter. Ekeby-högen sällar sig också till en mycket speciell grupp av anläggningar, nämligen skärvstenshögar som grävts med noggrannhet och insikten om att det inte bara rör sig om avfallshögar, utan också har visat sig kunna ha ett rikt och diversifierat innehåll, inte sällan med möjliga rituella och kultiska förtecken. Det finns skärvstenshögar som till och med har religiösa funktioner.

Under senare år har detta noterats vid större undersökningar i Mellansverige, kan ske främst i östra Svealand (Västmanland, Södermanland och Uppland) samt i nordöstra Götaland (Östergötland). Arkeologen Fredrik Larsson har i en sammanställning av stora skärvstenshögar från dessa områden ordnat skärvstenshögar utifrån typ, innehåll och datering (Larsson 2014). Kategoriseringen omfattar endast skärvstenshögar från yngre bronsålder, men kan vara av betydelse inför en bedömning av vad som särskiljer de äldre skärvstenshögar.

Det kan vara värt att notera att innehållit i skärvstenshögar från äldre bronsålder (inklusive högar från senneolitikum) skiljer sig på ett avgörande sätt. De fynd som påträffas i de äldre högar utgör en annan uppsättning föremål; till exempel finns keramik, brända och obrända djurben. Även bränd säd och hela ax av säd förekommer. Detta gäller bland

Figur 119. Skärvstenshögen KG 32 sedd från väster. Sigrid Hagefalk och Tobias Vinoy pausar från hårt slit.

annat KG 32 i Ekeby. Under senare delen av bronsålder tillkommer fynd som bronsföremål, gjutformor och degelfragment samt ben av människa (Karlenby 1999:119; Nøge 2008). De är huvudsakligen från kremerade individer. De ser likadana ut och finns blandat med de sedan tidigare vanliga kremerade djurbenen. Med tiden förekommer också regelrätta begravningar i skärvstenshögar.

Fredrik Larsson har gjort en omfattande forskning kring skärvstenshögar och deras innehåll, samt deras eventuella koppling till kult, religion och begravningar (Larsson 2014). Hans studie inriktar sig främst mot den yngre bronsålderns skärvstenshögar. Det kan bero på att under sent 00-tal grävdes flera boplat- och gravkontexter som bland annat innehöll stora skärvstenshögar och rituella kultplatser med bland annat matoffer och därtill hörande höglagd skärvsten (Larsson 2014). Larsson har delat in skärvstenshögar i tre kategorier utifrån läge och innehåll. Huvudsakligen utgår analysen från en undersökning i Skeke, Rasbo sn, Uppland men av avgörande vikt är även undersökningen i Nibble, Tillingsn, Uppland (Larsson 2014; Artursson m. fl. 2011).

Kategori A omfattar en typ av skärvstenshögar som återfinns centralt i förhållande till bebyggelse eller rituella komplex. De är upplagda kring ett större block

i mitten och är omgivna av kantkedjor. De har använts under lång tid vilket givit att de innehåller lämningar från varierande aktiviteter som ger en högre komplexitet (Larsson 2014:127f). De kan innehålla begravningar eller depositioner av människoben, matrester från offermåltider och andra specialiserade aktiviteter, till exempel gjutning eller bakning (2014:128). De är ofta stora då de använts under lång period och byggts upp genom upprepad användning.

Kategori B utgörs av skärvstenshögar som legat i utkanten av bebyggelsen eller de rituella komplexen. De är inte nödvändigtvis anlagda runt stora block, förekommer detta så ligger blocket inte mitt i röset utan det kan vara anlagt invid sidan av blocket. Skärvstenshögen saknar inre konstruktioner och har ofta koppling till tidigare aktiviteter som till exempel matlagning (Larsson 2014:129f).

Kategori C är skärvstenshögar som ofta återfinns utanför bebyggelsen, men också utanför rituella komplex. De saknar inre strukturer och kan ha vuxit fram över tid i anslutning till kokgrop eller liknande (Larsson 2014:130).

Enligt ovanstående definitioner skulle förmodligen KG 32 föras till Kategori A, då den är en stor anläggning upplagd kring ett stort block centralt placerat. Det har sedan omgivits av ett antal koncentriskastenringar – och även ett par ringar med stolpar (enligt tolkning ovan). Det är emellertid svårt att avgöra i vilket förhållande till bebyggelse som högen har befunnit sig vid anläggandet. Inom undersökningsytan finns enligt rapportens bedömning två byggnader som kan föras till övergången mellan SNII och Ä Brå 1a. De ligger dock på ett större avstånd än vad som skulle kunna ge skärvstenshögen status av centralt belägen i förhållande till bebyggelse eller rituellt komplex. Dessutom tyder ¹⁴C-dateringarna på att det kan skilja så mycket som 200 år mellan hus och skärvstenshög. Vi har dock dålig koll på hur eventuellt ytterligare boplatsslämningar från perioden har legat. Söder om Ekebygatan – förmodligen under förskolan – kan det gömma sig en hel bronsåldersby med ett utmärkt sydläge och närhet till vatten i den därstädes än idag porlande Nävestabäcken. De yttre och inre kännetecknen som Larsson anger för typerna talar för att KG32 hör till kategori A.

Flera saker i Larssons ovan presenterade beskrivning överensstämmer med skärvstenshögen i Ekeby (KG 32, A32000). Dateringarna är däremot olika – och till skillnad från de yngre högarna i Skeke och Nibble – fanns inga brända människoben i Ekebyhögen. Där fanns inte heller spår av bronsgjutning eller av bronsföremål. I huvudsak verkar förändringen inträffa vid övergången till bronsålderns period IV, då sker en diversifiering av materialet som deponeras i högarna. Det antyder kanske ett inslag av statusobjekt eller i alla fall spår av dem genom gjutformar och bronsfragment. Inslaget av brända människoben och även gravläggningar i högarna leder till tankar kring ritualer och offer, om kultinslag kring begravningar. Det finns även rent kosmologiska kopplingar i hanterandet av skräp. Det som placeras i skärvstenshögar är enligt modern definition – sopor! Men de är också spår av tidigare viktiga, värdefulla och älskade objekt och även människor; de brända benen efter människor är spår av föräldrar och barn, äldre och yngre släktingar och vänner, fränder.

Skärvstenshögar jag minns – I

Den första skärvstenshög jag kom i kontakt med fanns på en senneolitisk boplat i Perstorp belägen i anslutning till den stora bronsåldersboplaten Annelund utanför Enköping. Förutom omfattande boplatsslämningar från senneolitikum och äldre bronsålder fanns i Annelund också en hällkista med ett 40-tal individer (Fagerlund & Hamilton 1995). En kilometer öster om den stora bosättningen fanns Perstorp med senneolitiska hus och en skärvstenshög (A1100). Det föll på min lott att undersöka området och en noggrann undersökning genomfördes i högen (Fagerlund & Karlenby 1995:121 ff). Tidigare hade man behandlat skärvstenshögar som mindre intressanta. En skärvstenshög innehåller ju bara sopor, hur intressant kunde den vara? Det visade sig vid undersökningen att man kunde se ett varierat depositionsmonster, där fyndens spridning uppvisade olika utbredning. Kvarts och flinta fanns spritt över hela skärvstenshögen men också utanför. Materialet innehöll avslag från tillverkning av flathuggna redskap något som antyder att man ägnat sig åt någon form av hantverk på platsen (Fagerlund & Karlenby 1995:127). Högen innehöll en förhållandevis stor mängd med brända djurben, något som saknades i övriga skärvstenshögar i Annelund. Spridningsmönstret antyder att man kastat ut de brända benen på samma ställe och i samma riktning varje gång. Skärvstenshögen låg i närheten av en samtida bebyggelse, varför man får anta att den kan ha utgjort en vanlig avfallshög, men det fanns några avvikelser från en sådan. Till exempel den stenramskonstruktion som påträffades strax intill skärvstenshögen och som till delar liknade de "stensyllar" som även fanns längs de övriga husens väggar. Det är osannolikt att det rör sig om faktiska syllar – underlag för husens väggar – men de kan ändå ha haft en stödjande funktion. Det kan hända att syllstensrader kan ha funnits intill väggarna på bronsåldershus på fler ställen, men kan saknas eftersom den absoluta merparten av sådana byggnader påträffats i åkermark. På en plats som Perstorp, där husen legat skyddade från sådana aktiviteter, kan de ha bevarats. Syllstensrader har också påträffats vid flera av kultbyggnaderna vid bronsåldersboplaten/kult- och gravplatsen i Nibble utanför Enköping (Karlenby 2011:143), men paralleller kan också dras till rektangulära stengrunder som iakttagits på bronsålderns gravfält och kultplatser, till exempel vid Ål i Vårfrukyrka socken eller Broby, Börje socken, båda i Uppland (Karlenby 2011:179ff; 218ff och där anförd litteratur).

Figur 120. Ben och keramik in situ i skärvstenshögen.

Fyndinnehållets betydelse för tolkningen

Fyndspridningen i KG32 påminner i hög grad om motsvarande i Perstorpshögen. Den är begränsad till en del av högen – i båda fallen till den västra delen och då särskilt till den nordvästra kvadranten. En särskild konstruktion finns anlagd väster eller sydväst om skärvstenshögen. I Perstorp utgörs den av en konstruktion av stenrader – eller syllsten – och i Ekeby av komplicerade stolpkonstruktioner (se KG 31, sidan 50). Om man betänker den framväxande kopplingen av rituella handlingar och kultverksamhet som har kunnat knytas till skärvstenshögar under senare bronsålder, kan det finnas anledning att diskutera möjligheten av att de redan tidigare var kopplade till omvärldsuppfattningar och rent kosmologiska sammanhang:

- *Att kremra djur kan knappast hänga ihop med att man tillagat dem för att äta dem. Om man tillagat dem tills benen är genombrända, torde inte bara köttet vara oätbart utan helt ha orsakat djurets mjukdelar att "gå upp i rök".*
- *På samma sätt kan inte handlingen att bränna säden ha underlättat tillagning av ät- eller drickbara slutprodukter.*
- *Bland sädeskornen fanns också brända delar av sädesax. Det tyder på att man kan ha bränt hela sädesax och det är en handling som kan föra tanken till en mer rituell hantering av råvaran.*

Det tidigare resonemanget kring de kosmologiska indikationerna som föremålen i yngre bronsålderns skärvstenshögar inspirerat till, kan man på samma sätt använda på fynden från de äldre högarna. Även om det saknas "högstatus"-anknytning eller människoben innan den yngre bronsåldern har inträtt, har hanteringen av de föremål som finns i högarna skett enligt en liknande urvalsagenda som på ett sätt likställer anläggningarna i rituella sammanhang, kanske också i kult och offer. Trots att det rör sig om alldagliga föremål kan de ha ingått i komplicerade och viktiga offentliga ritualer.

I samband med KG32 fanns runt skärvstenshögen ett stort antal stolphål samt fyra härdar. Ytterligare ett tiotal stolphål fanns under skärvstenshögen. De samlades som en konstruktionsgrupp (KG31), men måste ses som en del av konstruktionen runt skärvstenshögen. Många tänkbara konstruktioner kan bildas genom att sammanföra stolphålen med linjer. Ett försök redovisades ovan (se figur 38), men fler möjliga system är tänkbara. Dateringen av stolphålen är osäker, flera av dem tillhör möjligen järnåldersaktiviteter och en datering från området väster om högen har placerat en härd i järnåldern. Det verkar ändå som om flertalet av stolparna kan hänga ihop med rituella aktiviteter. De beskriver cirkelsegment som är fortsättningar på de av stenar lagda cirkelarna inne i skärvstenshögen. Flera av stolphålen i högen följer för övrigt också dessa stencirklar.

Skärvstenshögar jag minns – II

I Nibble, Tillinge sn, Uppland grävdes en stor boplats med tillhörande kultplats och gravfält (Artursson m. fl. 2011). Dateringarna av lämningarna spände mellan senneolitikum och romersk järnålder. Det fanns också ett inslag av 1600-tals torpbebyggelse och odling.

Centralt i området fanns en betydande moränkulle som omgavs av berghällar. På den kullen fanns en stor stensättning med dateringar från äldre bronsålder (A211). En yngre bronsåldersgrav i samma stensättning tillkom senare. På kullen fanns två matlagingsplatser där man offrat mat, där fanns också hållristningar och ett tempel knutet till den stora graven (Artursson m. fl. 2011:225 ff).

I området fanns ett flertal skärvstenshögar med olika omfattning och funktion. Bland annat fanns en stor skärvstenshöge som likt KG32 hade en

underliggande stenkoncentration med cirklar, eller snarare spiraler. Den var dock senare och innehöll en begravning (Artursson m. fl. 2011:212 ff).

Vi ska istället vända oss mot en tidigare skärvstenshög med en tillhörande byggnad – och en grav! Det handlar om en tillika stor skärvstenshög som i Ekeby. Den var på samma sätt uppbyggd av en underliggande stensättning med cirkulärt ordnade större stenar och block med ett övertäckande skärvstenslager. I skiljet mellan stensättningen och skärvstenslagret fanns en samling kremerade ben från en man samt en del keramik (Artursson m. fl. 2011:237 ff).

Till graven/skärvstenshögen fanns en byggnad (Hus M) bestående av stolphål och en stensyll. Den senare var parallell med en ränna som tolkats som en rökgång och huset anses först ha varit ett kulthus och sedermera en byggnad för placering av den döde i A250 på lit-de parade innan han kremerades och lades i centrum på grav/skärvstenshögen (Artursson m. fl. 2011:328 ff).

Anläggningen knyter på flera punkter an till de två tidigare beskrivna högarna, men har en något senare datering. Den första fasen i anläggningens användning har ¹⁴C-daterats till 820–810 f. Kr. (Artursson m. fl. 2011:332). Men det påträffades en bronspryl i ett av stolphålen i huset som genom typologi kunnat dateras till period I–II av bronsåldern (Artursson m. fl. 2011:470 ff).

Konstruktionen av denna skärvstenshög (som blir en grav) visar på en utveckling under äldre bronsålder. Tack vare prylen kan man ana sig till att det i området förekommit aktiviteter under äldre bronsålder. Dateringarna av prylar i bronsålder sammanfaller med de tidigaste ¹⁴C-dateringarna i området. De antyder en början av bebyggelsen (och skärvstenshögarna?) till perioden 1600–1400 f. Kr. (Artursson m. fl. 2011:472).

Hur kan vi förstå skärvstenshögarna?

Utvecklingen som vi kan skissa utifrån KG 32 och de två exemplen är att skärvstenshögarna (av kategori A) redan från övergången SNII–Brå Ia har haft en anknytning till en kosmologisk ritual med möjliga kultinslag i form av matoffer. Skärvstenshögen i Perstorp är inte ¹⁴C-daterad men bestäms allmänt tillhörande övergången SNII–Brå Ia. Keramikfynd och fragment av ett flathugget redskap (troligen en flintdolk) har påträffats på platsen (Fagerlund & Karlénby 1995:127). Likheter är relativt stora mellan Perstorp och KG 32, så utvecklingen var väl inte så stor under början av bronsåldern. KG 32 har daterats till period II (med möjlig fortsättning in i period III). Graven A250 i Nibble har daterats till 800-talet f. Kr. och visar på en plötslig (?) förändring i det att man börjar begrava i skärvsten och också att det förekommer gravgåvor av bronser.

Utvecklingen av skärvstenshögarna från enkla avfallshögar – med en ändå rituell och kultisk uppmärksamhet kring deponeringen av matavfall och trasiga kärl, brända djurben med mera – till genomarbetade platser för begravning och rituella offer torde inte ha skett plötsligt och genomförts utifrån helt nya idéer i världsuppfattningen och förhållandet mellan det levande, det döda och det återuppståndna (sommar, höst, vinter, vår) hur världen går in i en sömn under vinter och återföds på våren och återvänder till livet. I det sammanhanget kan sädeskorn och mat fungera som symboler för återfödelsens cirkel. Att utifrån den ståndpunkten röra sig vidare till att innefatta också människans död och eventuella återfödelse är en helt naturlig utveckling. Möjligen kan inslaget av högre ståndsprodukter (bronserna, gjutningen) visa på en hierarkisering av samhället där man utnyttjat den gamla kopplingen mellan avfallshögar, matoffer och återfödelse för att ge legitimitet åt de nya inslagen.

Skärvstenshögen och djurbegravningen som rituella och religiösa kontexter

Skärvstenshögen (KG 32) visar på aktiviteter som upprepat återkommit med relativt kort intervaller, som att skärvstenslagret tillkommit vid olika deponerings-tillfällen och att stenpackningar, koncentriskast sten-cirklar och en kantkedja tillkommit vid olika tillfällen under användningstiden. Urvalet av fynd och ben har en begränsad omfattning där framför allt kremerade djurben från främst nöt och får/get förekom. Där fanns även obrända ben av nöt och en mindre mängd keramik. Med tanke på de kremerade benen (och för den delen de kraftigt brända och upphettade skärvstenarna) torde det inte röra sig om vanligt måltidsavfall. Den rituella prägel på anläggningens konstruktion i kombination med ett riktat urval av fynd visar helt säkert på att det varit en plats för återkommande ritualer, möjligen kan det också ingå religiösa aktiviteter. Skärvstenshögar har under senare år visat sig vara väl planerade, rituella platser där det inte sällan har föregått religiösa riter och kultverksamhet. Under yngre bronsålder är den kopplingen tydligare då kremerade ben av människa börjar dyka upp, både i form av spridda ben tillsammans med tillika kremerade djurben och som regelrätta begravningar i lerkärl och med gravgåvor. En liknande tydlig koppling mellan den äldre bronsålderns högar och religiösa akter i samband med begravningar går inte att fastställa idag, men en hel del fysiska spår av de riter man kunnat identifiera i yngre skärvstenshögar återfinns även i de äldre – inte minst i KG 32.

I samband med upptäckten av den märkliga gropen med rester efter en begravd ko ställdes frågan: har denna grop några rituella implikationer? Tanken var att den kunde utgöra en av många fler offergropar där djur (i sin helhet?) lagts ned som något slags offer. Tyvärr visade sig gropen vara ensam i sitt slag och låg dessutom långt ifrån både byggnader och skärvstenshögar. Det är därför mer sannolikt att det rör sig om en nedgrävning av en självdöd ko än något rituellt/religiöst offer. Vidare var det inte själva djuret som daterades utan jordfyllningen i gropen, vilket ökar risken att det är en kontamination i en senare djurgrav.

YNGRE JÄRNÅLDER – TIDIG MEDELTID

I det följande kommer frågeställningarna i undersökningsplanen att besvaras med utgångspunkt i resultaten av den arkeologiska förundersökningen och det rådande arkeologiska forskningsläget för den aktuella typen av fornlämning i regionen. Till stora delar har jämförelsematerial hämtats från undersökningar i Mälarenregionen, i första hand Uppland. Det beror på att det finns ett stort material att tillgå därifrån då exploateringstrycket är stort i regionen. Jämförelser har även gjorts med samtida boplatser i de båda Götalandskapen. Självklart kommer också samtida lämningar i Närke att diskuteras.

Ekonomi och aktiviteter

Vad har det forna Ekeby varit för plats under yngre järnålder och tidig medeltid? Det mest påtagliga är spåren av smide och textilhantverk. Intressant att notera är att metallhantverket företrädesvis fanns i den östra delen medan textilhantverk, matlagning och ölbryggning har skett i väster. Kan den funktionella indelningen under yngre järnålder spegla en uppdelning av genus där kvinnorna arbetade väster om krönet och männen öster därom?

Bland de fynd som stack ut fanns fem viktlod och silverklipp. Däremot fanns ytterst få dräkt detaljer och de som fanns var av vardaglig karaktär.

Mat och dryck

Den höga andelen vete (46%) sticker ut i materialet. Ordinära boplatser brukar ha en tydlig övervikt för korn medan en hög andel vete hör till högstatusmiljöer, exempelvis bestod 54% av säden i Sanda av vete (Hed Jakobsson, Runer & Svenson 2013; Widgren & Petersen 2011). Vetet kom främst från brunnen (KG 35) och Hus 5, båda från fas 2–3. De korn som bevarats är brända, sannolikt i samband med matlagning. De är alltså spår av konsumtion som skett på plats.

Den största posten för korn kom från skärvstensflaket (KG 30) som var i bruk under fas 3 och 4. Flaket bildades under vikingatid och byggdes på under 250–300 år. Kombinationen av skärvsten och skalkorn tolkas som spår av ölbryggning, där rostad säd/malt använts vid bryggningen (Heimdahl, bilaga 14). Här utgör kornen spår av produktion och säger inget om

var ölen konsumerats. Den kan alltså ha druckits på Källarbacken eller transporterats en sträcka. Ölbryggning skedde i stora träfat där varma stenar lades ned (Skre 1988 med där anf. litt.). Skärvstensflak har påträffats på storgårdar och centralplatser så som Lejre och Järrestad. På den typen av platser uppgår lagren till 150–1200 kubikmeter. Geir Grønnesby (2017) menar dock att skärvstensflak och skärvstenshögar från ölbryggning kan hittas även på reguljära gårdar från yngre järnålder och fram i 1500-tal. Hans undersökning av skärvstenslager i Trøndelag visar att de ofta ligger lägre i terrängen i förhållande till bebyggelsen och att de finns på lokaler med olika ekonomiska strategier. Han menar vidare att mängden skärvsten från ölbryggning speglar storleken på gården (ibid.). Totalt beräknas den framtagna delen av skärvstensflaket i Ekeby innehållit 40 kubikmeter jord. Uppskattningsvis finns närmre hälften av flaket kvar utanför undersökningsytan. Det innebär att runt 70 kubikmeter jord deponerats under brukningstiden motsvarande en fjärdedels kubikmeter per år. För tolkningen av Ekeby skulle det kunna innebära att det funnits en större gård under vikingatid.

Skärvstensflaket innehöll även rester från matlagning. Inga säkra inre konstruktionsdetaljer kunde konstateras, men en grop i grävruta G11364 tyder på att mat har tillagats på plats. Det rör sig sannolikt om storskalig matlagning för ett större antal människor. De makrofossil som analyserats (PM11753 och PM2935/FU) visade förutom skalkorn även på kråkvicker och bröd-/klubbvete. Kråkvicker kan konsumeras som ärtor (Heimdahl, bilaga 14). Andra anledningar till uppvärmning av vätska i stora träfat var osttillverkning och för att flå svin efter slakt (Skre 1988; Grønnesby 2017). Slaktavfall från svin fanns i skärvstensflaket (KG 30). Övriga ben i flaket är från oidentifierade däggdjur, däribland två rörben (Flood, bilaga 8).

En hög andelen svin under yngre järnålder och tidig medeltid brukar framföras som en markör för hög status. Andelen svin understiger generellt 20% på ordinära boplatser medan högstatusmiljöer ofta har runt 30% svin (Petersson 2006; Widgren & Petersen 2011). I Ekeby sker en ökning av andelen svin till 24% under 1000-talet (fas 5). En generell trend är att

Figur 121. Ölbryggning i stort träfat där brygden värms av upphettade stenar. Illustration: Nina Balknäs.

andelen svin ökar under medeltid (ibid.). Den höga andelen svin i Ekeby behöver därmed inte tyda på en högstatusmiljö utan kan vara en del av en allmän, medeltida utveckling. Mot det talar nedgången i fas 6 och att endast slaktavfall påträffats vilket sannolikt innebär att svinen konsumerats på annan plats.

Samma sak gäller för häst. Ben av häst ökade i fas 5 och var som flest i fas 6 då närmare 80% av hästbenen deponerades (se figur 113). Häst har ingått i kosten under yngre järnålder och häst uppgår i snitt till 5% i ordinära landsbygds-material, medan högstatusbebyggelser har en högre andel häst. Exempelvis hade Pollista, Uppland 16% hästben (Petersson 2006 med ref. till Vretemark 1991). När hästbenen i Ekeby deponeras är vi inne i 1100–1200-tal. Matrester i Gamla Uppsala visar dock att man där fortsatte att äta häst även under medeltiden (Eriksson 2019). Har häst konsumerats i Ekeby så har det inte varit på Källarbacken. Hästbenen bestod av köttfattiga delar, nästan enbart tänder och kranium. Möjligen kan det vara fråga om rituella depositioner som skett lite "vid sidan om" (se nedan "Kult och religion").

Nöt och får/get framstår som de arter som huvudsakligen konsumerats på platsen. Andelen får/get minskade drastiskt från fas 5 till fas 6. Minskningen kan spegla en förändrad försörjningsstrategi eller vara ett resultat av att flera av de boende flyttat.

Räknas alla faser i Ekeby samman liknar sammansättningen av tamdjursben i stort en genomsnittlig boplatz i västra Östergötland (se figur 116). De två boplatser som av Maria Petersson (2006) klassas som hantverks-/handelsplatser (Herrebro och Strandvägen) uppvisar liknande fördelning mellan arterna som ordinära boplatser. Hon menar att personer med högre status har besökt platserna, men troligen ätit vid de högstatusplatser som kontrollerat hantverksplatserna.

Hantverk

De makrofossila analyserna visade att lin och hampa odlats för textilfibrer. Möjligen har även humlen använts som fiber växt (se bilaga 14). Lin som textilfiber ökade under 600-talet (Widgren & Pedersen 2011). Samtidigt ökade odling av hampa. Hampa användes till rep, nät och tyger, framför allt i varpen. Även segel kan ha tillverkats i hampa. Till skillnad från lin och hampa var humleodling mindre vanligt under vendeltid. Det har tidigare hittats i centrala miljöer så som Järrestad, Birka och Ströja (bilaga 14).

Från föremålsvärlden finns tre nålar (F594, F1032, F1102) och ett nålhus (F1097) samt minst 17 vävtyngder (F229–F238, F253–F258, F260, F621). Även två tänder från ullkammar (F654 och F830) hittades. Textilredskapen har en tydlig centrering i väster, i området runt Hus 18, fas 5. Där fanns även ben av pälsdjur så som bäver och ekorre. Vävtyngderna som varierade mellan 330 och 751 gram har använts till vävning av textilier för hushållet (Andersson 2009).

Eventuellt har den textila produktionen varit större än vad som behövdes enbart för hushållet och ett visst överskott har kunnat gå ut på marknaden i vad som Eva Andersson (2003) karaktäriserar som överskottsproduktion inom hushåll. Hantverket skedde vid sidan om andra sysslor, i hemmiljö och med material som antingen blev över från hushållets egen produktion eller som tillhandahölls av beställaren av de producerade varorna.

Spår av smidesverksamhet förekom över hela ytan, men spridningsbilden visar att många fynd avsatts runt krönet. Smältorna fördelar sig utmed en nord-sydlig linje utmed den västra sidan av krönet. Råämnen av järn fanns spridda över en större del av ytan.

Tre områden med olika karaktär sinsemellan utmärker sig. I den övre delen av den sydöstra slänten fanns järnhaltig slagg och ett kopparlod tillsammans med verktyg som mejsel, pryl, slipsten och bryne. Här förefaller främst järn ha bearbetats. Föremål som tillverkats kan vara knivar, verktyg, grytor med mera. Kopparlodet (F1132) visar att hårdlödning sannolikt skett på platsen, exempelvis vid tillverkning av hänglås. Ingen byggnad associerad med smidet har identifierats varför det sannolikt har utförts utomhus. Produktionen har troligen varit för hushållet och en mindre överskottsproduktion kan ha funnits.

I öster, nära vägen, har en smedja (Hus 21) identifierats. I och utanför huset fanns förglasad lera, liksom en mindre mängd järnslag. I närheten, i A42526, fanns bränd lera (F1232) vars kvalitet och form gör det möjligt att den varit del av en gjutform (Brorsson, bilaga 9). Här har sannolikt finare varor tillverkats vilket krävt en specialiserad hantverkare. Möjligen kan en specialist ha anlåtats för att arbeta på platsen under en begränsad tid. Datering av kol från ett av stolphålen i smedjan antyder att verksamheten varit igång under 900-talet. Material från ässjan A33024 kommer huvudsakligen från sekundärsmide av järn, men även kopparstöpning har skett på platsen. Bränd lera från stolphålet A33226 visade på koppar och zink vilket antyder stöpning av mässing. Spåren av kopparlegeringar kan visa på bronssmide, men det är också möjligt att kopparlegeringarna brukats till ytbeläggningar av järnföremål och/eller som lödmateriäl exempelvis vid tillverkning av lås. (Jouttijärvi, bilaga 10, e-post 2021-09-16). Ytterligare en verksamhet som förekommit är primärsmide. Analyser av slagg talar för lokal utvinning av myrsmalm.

Smide av järn och andra metaller förekommer ofta på samma platser i Mälarenregionens boplatser från yngre järnålder (Sahlén 2020). Olika typer av smide har därmed sannolikt utförts av en och samma hantverkare. Smedjor förekommer från vikingatid och framåt, men utgör endast 28 procent av påträffades smidesplatser från Mälarenregionens metallhantverk i yngre järnålder (ibid.).

I det anläggningstäta området i nordväst finns inte samma mängd fynd som vid smedjan eller i söder, men en smälta av silver (F14) tillsammans med brynen visar på möjligt silversmide. Likaså kan de tre viktloten (F1-F3) som hittades i samma område ha använts vid vägning av ädelmetaller. Bränd lera (F54757) från lagret A52333 visade på koppar och zink vilket antyder stöpning av mässing. Ett fynd av en blysmälta med spår av tenn och guld (F310) fanns en bit söderut i matjord. Smide av silver, guld och bly är ett specialiserat hantverk som endast förekommer på ett fåtal platser (Sahlén 2020).

Kult och religion

I yngre järnålder anses kult ha varit en del av det vardagliga livet och fynd av olika typer av amuletter påträffas ofta på boplatser. Men på Källarbacken är frånvaron av kultiskt laddade föremål påtaglig. En möjlig amulett (F9) vid brunnen och enstaka husoffer i form av keramik och djurben är allt som påträffats. I botten av ett stolphål i Hus 25 fanns ett byggnadsoffer i form av del av ett keramikkärl (F553). Keramiken är av typen AIV och dateras till vikingatid (Brorsson, bilaga 9), samstämmigt med ¹⁴C-dateringen av huset. Syftet med att placera lerkärl i stolphål kan ha varit att det skulle skydda mot sjukdomar och onda makter (Carlie 2004:41). Det är i detta fall fråga om en typ av vardaglig magi avsedd att skydda de boende och kan jämföras med senare tiders nedläggelser av exempelvis barnskor under tröskeln.

Bland djurbenen fanns ett ovanligt stort inslag av hästtänder (Flood, bilaga 8). De fanns i kontexter som relaterar till bostadshus (KG 3 och KG 36 samt KG 10, KG 25) liksom i igenfyllnadsmassor i brunnen (KG 35). Tänderna kan ha utgjort en form av husoffer. Även andelen tänder och käkar av svin var

Figur 122. Svinkäke i ugnen KG 36.

stor. De fanns uteslutande i den västra halvan av undersökningsområdet, i Hus 3, Hus 4, Hus 8, Hus 18, skärvstensflaket KG 30 och kupolugnen KG 36. Både galt och suga identifierades. Av häst fanns endast kraniedelar och tänder inom undersökningsområdet (med undantag av en islägg, F1510). Köttrika delar av svin påträffades endast i förvaringsgropen A45526 i Hus 18, fas 5.

Sannolikt har den mat och dryck som producerats vid skärvstensflaket (KG 30) konsumerats vid speciella tillfällen för konsumtion av de boende på gården. Att denna återkommande aktivitet upphör vid en tidpunkt då kristendomen kommer till Ekeby talar för att det förekommit rituella fester. I Håkon den Godes saga nämns att öl ska drickas vid offer (Sundström 2005). Men det finns inga tecken på att den mat och dryck som producerats vid flaket har konsumerats vid Källarbacken, det eftersom vi inte ser spår av matavfallet. En möjlig yta för kultiska aktiviteter så som blot kan sökas på platsen för kyrkan. De tidiga kyrkorna uppfördes ofta på äldre kultplatser.

Social struktur

En eller flera gårdar?

En skillnad mellan yngre järnålderns och historisk bebyggelse är att den förra bestod av en vidare personkrets knuten till en specifik jordägare (familja) medan den senare centreras runt en kärnfamilj (Thomasson 2005). Den förändrade sociala strukturen är en anledning till att beteckningar som gård och by ofta undviks i tolkningen av yngre järnåldersboplatser eftersom distinktionen mellan begreppen blir vag. Istället används begreppet flerkärnig bebyggelse för byliknande bosättningar. En gård i bemärkelsen bebyggelseenhet ska gå att särskilja från närliggande bebyggelseenheter (jmf. Hållans & Svensson 1998). För vår tolkning av Ekeby handlar det om att i ett arkeologiskt perspektiv skilja mellan en ytmässigt stor gård med gles bebyggelse och en flerkärnig bebyggelse med flera, mindre gårdar. Det handlar ytterst om att identifiera markägarförhållanden, sociala relationer och beroendeförhållanden.

Vikingatida gårdar kunde vara 20 000–30 000 kvadratmeter stora med en radie av 95 meter. Inom dessa större gårdar fanns sociala skillnader, exempelvis mellan gårdens ägare och arbetare, egendomslösa eller trälar (Thomasson 2005). I Herrestad och Sanda

har eventuella trälbostäder identifierats cirka 40–50 meter bort från huvudbyggnaden (Hed Jacobsson, Runer och Svensson 2013).

Det läge på Källarbacken som är bebyggt genom alla bebyggelsefaser är det östra läget. Där finns också en definierad gårdsplan i de sista faserna. Från fas 4 finns bebyggelse i nordväst, i nordöst endast under fas 5 och 6. Husen i dessa två lägen är förhållandevis stora och välbyggda vilket talar för att det handlar om egna gårdsenheter snarare än bostäder för trälar eller ekonomibyggnader. Det kan betyda att bebyggelsen på Källarbacken utvecklas från en enhet till tre i slutet av vikingatiden. Samtidigt, i fas 4, syns en genomtänkt strategi för hela bebyggelsen där husen anläggs i öst-västlig riktning. Hela tiden ligger krönet obebyggt. Denna fynd- och anläggningstomma yta avgränsar den östra gården mot bebyggelse och aktiviteter i väster. Däremot vänder den sig mot vägen i öster och höjden därbakom där en träkyrka sannolikt byggs under 1000-talet.

År 1553 omnämns Backatomten i Ekeby (Ortnamnsregistret). Tomten har inte gått att lokalisera i kartmaterial. Det är möjligt att det var namnet på den försvunna bebyggelsen på Källarbacken. Namnet tyder i så fall på en tomt, alltså en gård (Mascher, bilaga 16).

Storgård?

En diskussion finns där flera forskare har påtalat den inflation som skett av begreppet storgård. Denna diskussion har gått hand i hand med en kulturgeografisk omsvängning där synen på det yngre järnålderssamhällets jämlika, fria bönder har fått ge vika för hypotesen om ett skiktat samhälle där människor levde i beroendeförhållande till lokala eliter med stora egendomar. Detta gäller särskilt för bördiga slättlandskap så som exempelvis Östergötland och Uppland. Där visar den stora mängden undersökta storgårdar att samhället var av heterarkisk karaktär (Beronius Jörpeland och Seiler 2011).

I och med att allt fler bebyggelser från yngre järnålder undersökts, samtidigt som metalldetektor blivit gängse som undersökningsmetod, har antalet gårdar med exklusiva fynd ökat markant och exklusiva fynd har visat sig kunna finnas även på platser som inte bebotts av eliten. Men en storgård karaktäriseras inte enbart av exklusiva fynd

Figur 123. Välkommen till storgården Ekeby? Bilden är tagen i början av 1900-talet och visar Nävestabäcken med Ekeby kyrka i bakgrunden. Ett tänkt läge för en storgård är vid nuvarande prästgård, mellan bäcken och kyrkan. Foto från söder taget av Sam Lindskog. OLM-Nr.867-1.

och sällsynta föremålskategorier. Andra parametrar är typ av bebyggelse så som byggnader med ovanliga lägen, former och/eller mått, hallbyggnader, specialiserat eller storskaligt hantverk och karaktär på närliggande gravar. Även ortnamn och läge i landskapet, så som närhet till kommunikationsstråk och väl exponerade platser med goda försörjningsmöjligheter är typiskt för storgårdar. I Mälardalen har undersökningar visat att stormannagårdar kunde bestå av flerkärniga bebyggelsekomplex med många människor knutna till sig och vidsträckt jordareal (Beronius Jörpeland och Seiler 2011; Hansson 2014; Ljungkvist 2006).

Ljungkvist (2006) anser att det för Mälardalens del är troligt att det funnits ett embryo till det medeltida landboväsendet redan under yngre järnålder. Det skulle ha varit grundat i personliga relationer med en varierande blandning av patron-klientförhållanden

och beskattning av landbor snarare än baserat på sakligt-ekonomiska termer. Han poängterar att dessa sociala sammanslutningar har funnits på en glidande skala från låg- till högaristokrati där de större, högaristokratiska huvudgårdarna kan ses som centralplatser medan mindre gårdar varit centrum i godslikande strukturer. Gårdarna kan i viss mån betraktas som familjastrukturer där driften till stor del utfördes av personer som var i någon form av beroendeställning gentemot gårdsinnehavaren eller gårdsinnehavarna. Sociala segregering fanns i högre grad inom gårdarna än mellan dem (Thomasson 2005).

Martin Hansson (2014) har sökt finna arkeologiska strukturer för att identifiera storgårdar och huvudgårdar efter en modell där storgårdar under högmedeltid utvecklas till huvudgårdar för att därefter splittras till familjejordbruk i slutet av medeltiden. Storgårdsdrift innebar att gården sköttes av förvaltare, trälar och

legohjon. Gårdsmiljön bör ha haft stora representativa byggnader för eliten, verkstäder och förråd, men framför allt stora ytor för boende för arbetsstyrkan, trälarna. Vid övergången till huvudgårdsdrift under 1200–1300-tal frigavs trälarna. Arbete sköttes istället av dagsverkspliktiga torpare eller landbor, med boende utanför huvudgården. Landbor levererade även avrad till huvudgården. En huvudgårdsmiljö bör därmed bestå av stora, representativa byggnader för eliten och stora förråd för leveranser av avrad och egen produktion. Boendeytan för arbetare var däremot betydligt mindre.

Så hur är det med bebyggelsen på Källarbacken? Några spektakulära gravar finns inte i närheten och endast ett fåtal exklusiva fynd gjordes, däribland ett vikingatida viktlo och silverklipp. Den hallbyggnad vi hoppades finna på krönet fanns inte. I stället ser vi en bebyggelse strukturerad runt krönet med bostäder och hantverk i öster och nordväst till nordöst samt storskalig matlagning, ölbryggnad och slakt i väster. Det finns en uppstyrd verksamhetsmässig uppdelning av ytan och bebyggelsen ligger lågt i terrängen. Under fas 4 och 5 syns en utveckling av bebyggelsen med fokus på bostäder och hantverk. I den sista fasen ser vi istället stora enskeppiga byggnader utan några tydliga tecken på bostadsfunktioner. Möjligen rör det sig om förrådsbyggnader. Under tidig medeltid flyttar bebyggelsen västerut. En liknande utveckling fanns i Balingsta i Hagunda härad, Uppland där underlydande i samband med framväxten av en reglerad feodal privilegieekonomi flyttat avsides (Lovén, bilaga 15; jmf. Thomasson 2005; Beronius Jörpeland och Seiler 2011 med där anförd litt.).

I ett större perspektiv är bebyggelsen mycket fördelaktigt placerad i ett bördigt landskap med tillgång till fiskevatten. Transporter kunde ske både utmed den nord-sydliga väg som passerade och sjöledes. Kan det var så att bebyggelsen på Källarbacken ingick i en ytmässigt större enhet där själva storgården låg utanför nu undersökt område? Ytterligare indicier på att bebyggelsen ingått i en större enhet ses i hantverket samt det osteologiska och makrofossila materialet.

Ett tänkt läge för Ekebys stormannagård är nuvarande prästgårdstomten. Gården låg i så fall utmed en större väg som ledde till Östergötland, i anslutning till ett vad eller bro över Nävestabäcken.

I anslutning till prästgårdstomten har även funnits en kvarn. Kyrkan har funnits samtidigt som bebyggelsen på Källarbacken. Gemensamt för de flesta tidiga träkyrkor är att de var belägna utanför vanlig bebyggelse och att de ingått i ett stor- eller huvudgårds komplex, där uppförandet kan relateras till ett omfattande jordäggande.

Figur 124. En av högarna på gravfältet L1981:1451.

Levande och döda i Ekeby

Direkt nordöst om undersökningsytan ligger gravfältet L1981:1451 med fyra högar, 25 runda stensättningar och en treudd. Ingen av gravarna har undersökts arkeologiskt. Gravarna är som störst 10 meter i diameter och framstår inte som högstatusindikerande enligt Mälardalska mått. Deras tillkomst bör vara samtida med bebyggelsen fram till 1000-talet. Med en utgångspunkt i fem generationer per århundrade landar vi i (2×5) personer $\times 4$ sekel = 40 individer. Med en utgångspunkt i tre generationer per århundrade landar vi i (2×3) personer $\times 4$ sekel = 24 individer. Beaktat att antalet gravar i allmänhet är fler än vad som syns utan undersökning förefaller beräkningen rimlig. Endast runt två individer per generation har gravlagts på gravfältet. Bebyggelsen som undersökts visar dock att populationen varit större än så under yngre järnålder. Problematiken är klassisk. Det är ett väl känt fenomen att antalet kända gravar understiger rimliga antaganden om befolkningsmängd. De gravlagda på L1981:1451 är sannolikt familjen på den styrande gården. Vår tolkning att den gården legat utanför undersökningsytan leder i förlängningen till att de boende på Källarbacken inte gravlagts på ett sätt som går att spåra arkeologiskt.

Datering	Fas	Rikedom i Ekeby	Rikedom inom UO	Fattigdom inom UO	Tecken på flytt
Allmänt			46% vete konsumerat på plats	få dräkt detaljer	
675 - 775	2		humleodling		
775 - 900	3	storskalig ölbryggning			
900 - 1025	4	vävttyngder med kors - trälär? storskalig ölbryggning	viktlo, silverklipp - handel	vävttyngder med kors - trälär? små hus i lågt läge	
1025 - 1150	5	Eskilstunakista och tidig kyrka svinkonsumtion	Hus 10	små hus i lågt läge svinslakt	
1150 - 1250	6	får/get och svin minskar	Hus 11 häst ökar - köttfattiga delar		magasinsbyggnader

Tabell 15. Tecken på rik- och fattigdom, makt och beroendeförhållanden i Ekeby under yngre järnålder och tidig medeltid.

Fria, underlydande eller trälär?

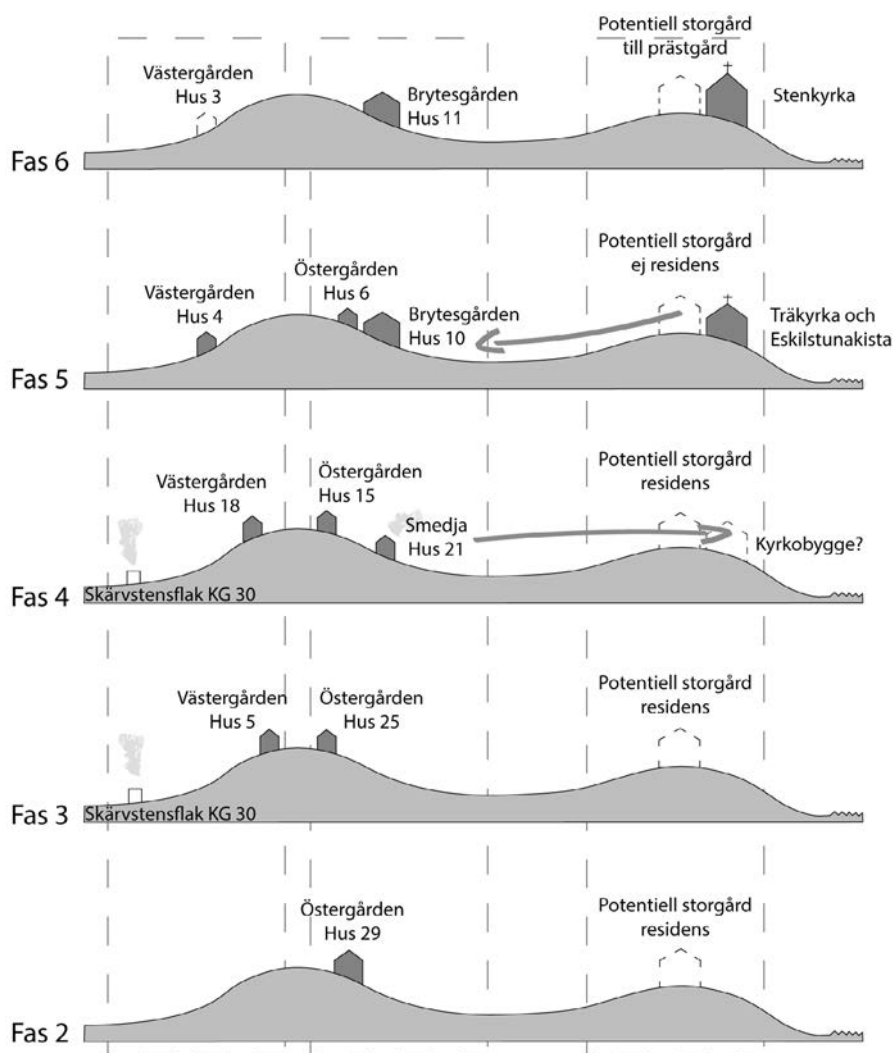
Liksom kring storgårdarna finns skilda åsikter om hur vanligt förekommande trälär var. Mycket talar för att det fanns en vid flora av sociala kategorier. Även inom begreppet träl fanns stora skillnader. Som exempel tas ofta bryten och smeden upp som slavar med hög status. Slavar kan även ha levt i "familjeliknande förhållanden med egna små hus ..." på storgårdar (Ericsson 2010). Det fanns även fria som var underlydande större gårdar. Vilken kategori de boende på Källarbacken tillhörde är därmed svårt att sätta om. Möjligen talar avsaknaden av gravar för att de varit ofria.

En skisserad ut- och avveckling

Flera indicier finns på att Ekeby varit socialt stratifierat under yngre järnålder. I nedan skisserade scenario har de boende på Källarbacken tolkats som personer i beroendeställning till storgård där huvudbyggnaden varit nära belägen, men legat utanför undersökningsområdet. Bebyggelsestrukturen har sannolikt varit flerkärnig med två gårdsenheter på Källarbacken där de boende har haft viss grad av specialisering. I medeltid tillkom en tredje gårdsbebyggelse.

Vi har i figur 121 namngett bebyggelselägena som Östergården, Västergården och Brytesgården. Det är ingen självklar uppdelning och ska endast ses som ett tolkningsförslag. Den bebyggelse som tydligast liknar en gård är den i östra slänten, Östergården. Det är även den första bebyggelsen som syns på Källarbacken i form av det flerfunktionella bostadshuset Hus 29. Huset byggdes i vendeltid (fas 2) och utgjorde typologiskt en normalstor gård. Konsumtion av vete talar för ett visst mått av välmående. Brunnen (KG 35) i nordöst kan kopplas till omgivande odlingar av fiberväxter där speciellt humle sticker ut som en indikator på hög status. Dessa odlingar kan ha tillhört Östergården eller en närliggande gård med högre status som varit belägen öster om undersökningsområdet.

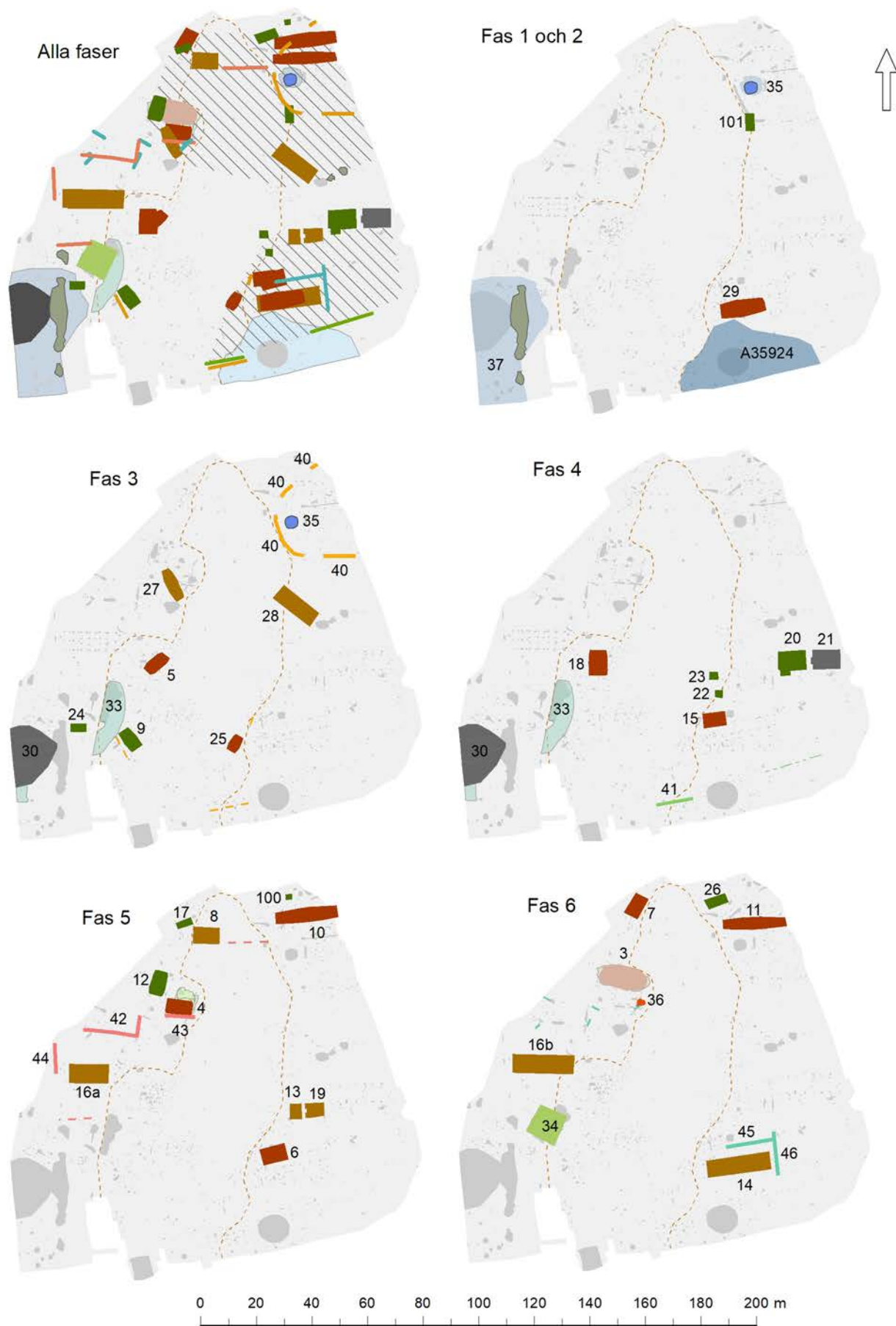
I fas 3 ersattes Hus 29 av tre mindre byggnader (Hus 5, 25 och 9). Både Hus 5 och Hus 25 har varit bostäder där vete åts vilket talar för en viss nivå av

Figur 124. Tolkning av gårdarnas utveckling. Väster till höger i bild.

ekonomisk trygghet. Hus 25 låg alldeles intill det äldre boningshuset (Hus 29) och var en direkt ersättare. Samtidigt var Hus 5 större och omstolpningar visar att huset renoverats. Det kan vara så att hushållet flyttade till Hus 5 och att Hus 25 var arbetsbostad, men troligare är att enheten splittrades och blev tvåkärnig. Det vi kallar Västergården etablerades. Bebyggelsen i fas 3 ligger ytmässigt spritt, men med korrelerade riktningar på husen. Under fas 3 startar även ölbruggning och svinslakt på Västergården. Den storskaliga dryckesproduktionen förefaller ligga gömd på "baksidan" av kullen. Tolkningen gör också att det skulle finnas en framsida (i öster) som var vänd mot vägen, men även mot den förmodade storgården utanför undersökningsområdet.

I fas 4 flyttades bebyggelsen ned för slänten och vi ser de typiska små enskeppiga hus som på andra platser tolkats som bostäder för arbetare, kanske trälar (Hansson 2014). Här framstår Hus 18, ersättaren till Hus 5, vara det bäst bemedlade hushållet där både vete och svin har konsumerats. Fynd av vävtyngder och ben från små pälsdjur visar att textilhantverk där varit en förekommande syssla. Samtidigt är det i öster som det första tydliga gårdsbilden framträder då byggnaderna tillsammans bildade en gårdsplan som var öppen mot söder.

Figur 125. Plantolkning av bebyggelsen inom undersökningsområdet. Skala 1:2 000.

Hägnad fas 3	bostad	förvaring	Brunn	Lager fas 2
Hägnad fas 4	bostad?	okänt	Röjningsröse	Lager fas 3-4
Hägnad fas 5	ekonomi	smedja	Skärvstensflak	Lager fas 5
Hägnad fas 6			Gårdsplan	Lager fas 6
			Anläggningar	gräns_morän-lera
			Lager fas 1	UO

Nedanföör östra slänten fanns specialiserat metallhantverk med en enskeppig smedja i lännga med ett hus av likartad storlek. Vid smedjan har både primär- och sekundärsmide skett. Det finns även tecken på lödning, något som talar för att smidet inte enbart handlat om produktion för gården. Eventuellt har smedjan byggts för att tillverka byggnadsmaterial för den första kyrkan, men det kan även handlat om en gårdssmedja med överskottsproduktion. Fynd av viktlocl och silverklipp inom Östergården kopplas till handel. Det är möjligt att handel skett på den tomma ytan på krönet. Den handel som det kan varit tal om har varit inriktad på bruksföremål och råvaror, exempelvis ämnesjärn och ull. Förutom viktlocl och silverklipp finns endast en dräknål som är samtida. Nålhuvudet är polyedriskt, en form som kopplas till handel (Gustin 2004). I övrigt förefaller de personer som rörde sig över Källarbacken under vikingatid inte ha haft några smycken att tappa. Den sammantagna fyndbilden är snarare påver och hantverksinriktad än glammig och festinriktad. Mot det talar den storskaliga produktionen av öl och mat i väster. I historisk tid hölls ting i Ekeby. Beaktat den seglivade strukturen kring platserns betydelse i ett långtidsperspektiv och tingsplatserns beständighet (Sanmark 2017) kan Ekeby varit en lokal tingsplats redan under yngre järnålder. Ting, marknader och rituella fester var företeelser som hörde samman (ibid.).

I fas 5 skedde flera förändringar på Källarbacken. Den storskaliga ölbryggningen i sydväst avslutas. Istället ser vi slakt av svin i väster. Ett enskeppigt hus (Hus 16a) byggdes nedanföör västra slänten. Byggnadens funktion är okänd. Typologiskt stämmer det väl överens med andra bostadshus inom undersökningsområdet, men fyndbild och makrofossila analyser motsäger att huset varit uppvärmt.

I nordöst byggdes det stora Hus 10. Den typen av sena, treskeppiga långhus med konvexa långväggar tolkas i Mälardalen som ett arkaiskt ideal för överklassen (Hed Jacobsson, Runer och Svensson 2013), medan de söderut, i Skåne och Danmark, är vanligt förekommande (Thomasson 2005). Den låglänta topografin i Ekeby talar emot en tolkning av Hus 10 som högstatus. Uppförandet av Hus 10 sker förmodligen snart efter det att en person med hög status begravdes i Eskilstunakista i eller vid Ekeby kyrka under andra halvan av 1000-talet. Hus 10 var lågt beläget, men bör på grund av sin storlek och typ varit bostad för någon

eller några som stod högre på den sociala stegen än arbetarna. En rimlig tolkning är att vi här ser att ägarna till Ekeby inte längre är bosatta i Ekeby. Istället skötes driften av en bryte som bosatte sig i Hus 10. Till Hus 10 hör byggnaderna Hus 8, 17 och 100 där Hus 8 kan ha hyst underställda.

Fortsatt fanns bebyggelse på Östergårdens ursprungliga gårdsläge från fas 2. Det östra boningshuset byggdes om (Hus 6), men låg kvar på samma plats. En parstuga (Hus 13 och 19) byggdes väster om smedjebebyggelsen. Fortsatt framstår ytan sydöst om byggnaderna som en gårdsplan. När dessa hus revs under 1100-talet byggdes istället ett större, enskeppigt hus på platsen för det första, vendeltida bostadshuset. Det är oklart om huset (Hus 14) var en ekonomibyggnad eller bostad.

I den sista bebyggelsefasen, fas 6, ökar ytan för ekonomibyggnader medan bostadsytan minskar. Bryten har då flyttat in i ett nytt hus (Hus 11), på samma plats som det tidigare. I sista fasen ersattes Hus 10 av Hus 11 med ekonomibyggnad Hus 26. Hus 8 och 17 ersattes av Hus 7 där får konsumerats, sannolikt av underlydande på gården.

Det 22 meter långa hybridhuset 16b med sin stabila uppbyggnad, sannolikt med högt tak centralt och utan tydliga spår av verksamhet har troligen inte fungerat som bostad. Den slående likheten med Hus 4 i Källaslöt (Andersson 2015) talar för en standardisering av byggnadstypen och möjligen även av deras funktion. Inte heller i Källaslöt fanns material i de analyserade makrofossila proverna. I förlängningen av resonemanget i fas 4 om handel och eventuella lokala ting kan Hus 16b utgjort en gemensamhetslokal av något slag, en föregångare till de från historisk tid kända tingsstugorna. I ett sådant resonemang finns inget kvar av Västergården i fas 6.

Även Hus 3 i nordväst är enigmatiskt med sin aparta kombination av matlagning, smide och kultiska inslag. Huset hade en säregen konstruktion med en kupolugn intill. I lager och anläggningar fanns flera viktlo och en silversmälta, liksom kranier och tänder, främst av häst. Hus 3 avgränsades av rännor mot söder. Om dateringarna varit äldre hade en tolkning som kulthus varit befogad, men den medeltida kontexten motsäger den tolkningen. En kompromiss är att den tänkta bryten i Hus 11 fortfarande tillbad asagudarna. Det skulle i så fall innebära ett intressant exempel på synkretism.

Om Hus 3 tillhört brytens gård så har den stenkonstruktion (KG 34) som det fanns spår av i den västra slänten tillhört vår tänkta storgård som i detta skede är på väg att omvandlas till huvudgård. Byggnaden har sannolikt varit en tiondelada. Till skillnad mot tidigare då verksamheten på Källarbacken vände sig österut vände sig KG 34 västerut och blickade bort mot den medeltida bebyggelsen i väster. Thomasson (2005) påpekar att gårdar under slutet av 1100-talet och början av 1200-talet blev hierarkiskt strukturerade på så sätt att huvudgårdens läge användes för att övervaka rörelse inom bosättningen och tillträde till väsentliga funktioner, exempelvis vägar till kvarnar och betesmarker.

De yngsta dateringarna visar att bebyggelsen försvann från Källarbacken runt 1200 e. Kr. Men Källarbacken – särskilt den södra delen – har genomgått stora förändringar. Stenar har flyttats, block sprängts och slänter skurits. Det gör att det är omöjligt att rekonstruera eventuell bebyggelse på stenfot. Frågan om det funnits hus på stensyll går därför varken att bekräfta eller dementa. Det går dock att föra ett resonemang utifrån fyndspridning. Fynd från medeltid fanns främst på krönet i söder och i den östra slänten. Likaså påträffades stora mängder handslagen spik. De flesta spik fanns uppe på krönet i söder liksom centralt i norr. De fanns alltså spridda på de platser där byggnader inte kunnat identifieras genom anläggningar.

Ekeby by

Under 1200-talet försvann bebyggelsen på Källarbacken. Samtidigt ser vi bebyggelse västerut, närmare den historiska bytomten. På västra sidan av nuvarande väg 51 finns Ekeby bytomt (L1981:1834). Ett 100-tal meter östsydöst därom har bebyggelse från 1100-talet påträffats (L1979:2152) (Emanuelsson 2018; Holm muntligen 2021). En anledning till flytten kan ha varit att betesmarken flyttade högre upp i terrängen och att det ur ekonomisk och praktisk hänsyn var bra att bo närmare betesmarken (Mascher, bilaga 16). Under 1500-talet fanns fem gårdar i Ekeby by, varav två skattegårdar och tre frälse. Det äldsta kartmaterialet från 1600-talet visar två bebodda gårdar på bytomten. Det är möjligt att de är de två skattegårdarna och att de är direkta efterföljare till Källarbackens Öster- och Västergård (vår tolkning och namngivning). En tolkning är att frälset förvandlade frälsejord till skattejord för att kompensera att de på annat håll köpte skattejord som de gjorde till frälsejord (Lovén, bilaga 15; Tollin 1999). En annan tolkning är att gårdarna hela tiden varit fria. Mot det talar storleken på gravfältet där endast en familj förefaller ha gravlagts. År 1784 ägde Prästgården tre obebodda tomter i byn, möjligen de tre tomter som under 1500-tal var frälse. Utöver de fem tomterna i byn fanns ytterligare tre avgärda hemman under kyrkoherdebostället i Ekeby: Boängen, Hässelgärdet och Gölinge. Boängen kan vara samma som Botteboda ("tre utjordar krjb, nu bortglömt..."). Möjligen hör det även samman med Battebo, även om det senare legat norr om gravfältet, vid gränsen mot Frommesta. Namnet Battebo kan indikera en frigiven träl (jmf. Brink 2012).

Flytten västerut skedde i en tid då storgårdar omvandlades till huvudgårdar med landbor. Någon huvudgård finns inga spår av i Ekeby, varken i arkiv eller äldre kartmaterial. Istället är det prästgården som framstår som dominant. Genomgången av medeltida diplom (se bilaga 15) och regressiva kartstudier (se bilaga 16) ger dock vid handen att en huvudgård omvandlats till prästgård först i hög- eller sen medeltid. Prästgårdar blir vanliga först på 1300-talet. Prästgårdens mark i Ekeby låg samlad i en stor ägofigur. Det talar för en donation, snarare än flera mindre. Prästgården hade även flera tomter, bland annat "Prästens oxe tomt" på bytomten i väster. Den kan ha utgjort prästens boställe under tiden då Ekeby var huvudgård (bilaga 16; Lovén 2010 med där anförd litt.).

Ekeby – en utblick

Kontakter och influenser

Ekeby socken tillhör Sköllersta härad i Närkes östra treding. Uppdelningen i tredingar har bland andra diskuterats av Hyenstrand & Schortz (2007). De anser att Närke från början varit uppdelat i hundare. I likhet med Mälardalslandskapen har hundarena bytt namn till härader under 1300-talet. Den östra tredingen med Mellösa, Sköllersta och Asker härader skulle enligt dem utgjort ett hundare som bildats under 1100-talet. Ytterligare en koppling österut är de många ortnamn med efterlederna -sta och -by från äldre järnålder som tillhör den östsvenska kultursfären.

Fler och senare företeelser pekar söderut snarare än mot öster. Liksom Rekarne i Södermanland ingick Närke troligtvis i Tuna stift under 1100-talet (Hyenstrand & Schortz 2007). Båda dessa regioner visar inflytande från Västergötland i det tidiga kristnandet. Även den försvunna Närbälagen är av samma ålder som Västgöralagen.

En koppling mellan Ekeby och Östergötland visar sig i Eskilstunakistan. Ornamentiken har likheter med hällar i Östergötland och Småland. Ekebyhällen, liksom en av hällarna i Riseberga är huggna med mejsel, en teknik som användes i Östergötland (Ljung 2016). Spridning av Eskilstunakistor i Östergötland är störst i området mellan Vättern och Roxen (ibid.). En ICP-MA/ES-analys av en skärva Östersjökeramik (F550, A36228) i Hus 15 från fas 5 eller 6 visar att kärlet sannolikt tillverkats i samma område. Likheter finns särskilt med kärl från Vreta kloster (Brorsson, bilaga 9). I Närke finns även belägg för attungen, vilket stärker kopplingen till Östergötland.

I Ekeby hittades vävtyngder med cirkelkors som har paralleller i Birka. Tyngderna påträffades tätt packade i en grop som har förts till Hus 18, fas 4, samtida med Birka. Ornamentiken anses vara ett slaviskt inflytande och kan var gjord av slaviska trälar.

Jämförande studier

Närke är känt som "Mittens rike" och beskrivs ofta som ett landskap som fått influenser både från Svealand och Götalandskapen. Sällan talas om någon egen närkingsk identitet under yngre järnålder. Till stor del beror det på att få platser har undersökts. Under de senaste 30 åren har dock ett antal platser undersökts och ett frö till en egen identitet kan börja rekonstrueras. Endast ett fåtal boplatser från yngre järnålder och tidig medeltid har undersökts tidigare i Närke. Den mest kända undersökningen är den som genomfördes i Husby åren 1997–1998 (Andersson, Ekman & Persson 2000). Boplatser etablerades under folkvandringstid och redan från start var järnhanteringen i fokus. Under vendeltid fanns en storgård, men i vikingatid har bostäderna flyttat. Endast verkstäder fanns då kvar inom undersökningsytan. Metallhantverket har bestått i både primär- och sekundärsmide. Koppargjutning finns belägg för liksom ben- och hornhantverk. Gården i Husby finns kvar än idag.

År 1993 genomfördes en undersökning av en vikingatida boplatser på Höjebacken i Axbergs socken, norr om Örebro (Price & Rudin 1996). Ett 16–19 meter långt treskeppigt långhus med tillhörande uthus och en förmodad smedja undersöktes. I översta fyllningen i blästugnen (sic.) fanns ett hästskalle vilket tolkades som ett offer. Boplatser var hårt åtgångna av plögen vilket försvårade tolkningar och rekonstruktion av byggnader. Det osteologiska materialet var litet, men kunde påvisa slakt av nöt och svin. Liksom i Ekeby var andelen slaktavfall stor i förhållande till matavfall. Andra likheter med Ekeby är förekomsten av en smedja och att bebyggelsen var belägen nere på lerslätten, nära gravfältet som låg på ett moränimpediment.

Under åren 2002 och 2003 genomfördes forskningsundersökningar i Råsvallslund i Lindesbergs kommun (Edlund 2016). Inom ett cirka 130×130 meter stort område finns ett 20-tal husgrunder, 34 stensättningar och två högar. Tre stensättningar undersöktes i sin helhet och schakt drogs genom två husterrasser. Dateringar och fynd visade att gravarna var vikingatida, medan husgrunderna var medeltida. Äldsta husdatering var från 1000-talet. Den vikingatida bosättningsläge är inte känt. Fynden talar för att

bosättningen varit inriktad på järnhantering. Gravarna visade på rikliga gravgåvor och att de boende var välbeställda.

En mindre forskningsgrävning i Led, Ekeby socken (Edlund 1999) har visat på bebyggelse från vikingatid med grophus. De framtagna ytorna var dock för små för att kunna uttala sig om bebyggelse, ekonomi eller social struktur. Utöver ovan nämnda boplatser finns Västra via (Pettersson (red.) 2010) och Skävi/Vreten (Ryberg, Stibéus & Streiffert 1998) från äldre järnålder där aktivitet fortsätter på samma yta i form av järnframställning under yngre järnålder. I Bäcklunda återkom bebyggelse under 1000-talet efter att ha försvunnit i slutet av folkvandringstid (Knabe 2003; Graner & Johannessen 2003; Andersson & Graner 2005). Vid Götavi har en vikingatida kultplats undersökts. Närområdet diskuteras av Svensson (2012) som platsen för en storgård.

Sammantaget så förefaller den stora gemensamma nämnaren för boplatser från yngre järnålder i Närke vara järnhantering. Exempelvis ser vi att de boplatser från äldre järnålder där det finns fortsatt aktivitet under yngre järnålder är platser med järnframställning. Även i Husby flyttar bostadsbebyggelsen, men först under vikingatid. Kvar blir hantverksverksamheten, främst i form av metallhantverk. Liksom i Husby finns både primär- och sekundärsmide i Ekeby, liksom båda platser har metallhantverk i andra metaller än enbart järn. Andra likheter är närhet till gravfält och vatten.

Enligt Hansson (1989) skulle Närkes bebyggelse bestått av ett 1000-tal gårdar under vikingatid. Beräkningarna är gjorda på medeltida belägg för ledung och fokuserar mer på folkmängd än social struktur. De godsliknande, medeltida strukturer som visat sig finnas i trakter med goda odlingsförhållanden i Östergötland och Uppland antas ha haft vikingatida föregångare (ex. Beronius Jörpeland och Seiler 2011; Hansson 2014; Ljungkvist 2006). En liknande struktur är trolig även för Närkes slättlandskap. Till det kommer landskapets roll som järnproducent, något som ytterligare kan ha bidragit till större organisationer i form av storgårdar och med det en hierarkisk samhällsstruktur. Ekeby kan ha varit en av många storgårdar i landskapet som baserat sin ekonomi på jordbruk och järn.

Bebyggelsen i Ekeby stämmer i många hänseenden väl överens med den allmänna utvecklingen under yngre järnålder där de treskeppiga långhusen ersätts av mindre, enfunktionella stolphus. I Mälardalen ser vi däremot långa treskeppiga bostadshus som ofta placerats på konstruerade terrasser. Någon sådan byggnad fanns inte i Ekeby. Inte heller fanns det några grophus. Det är annars en byggnadstyp som ökar under yngre järnålder. Vid en jämförelse med Malma, Uppsala socken där det fanns ett stort antal, välbyggda grophus med ugnskonstruktioner (Eklund & Wikborg 2016) kan konstateras att det där fanns färre av de små, enskeppiga husen. Både de små, enskeppiga husen och grophus har diskuterats som bostäder för trälar (ibid; Hed Jacobsson, Runer och Svensson 2013). Inte heller på gården i Valla, Östergötland (Sköld 2012) fanns några grophus. Valla tolkades som en välbärgad gård med textil- och metallhantverk.

I rapporten över undersökningen i Norrtil, nordöst om Sigtuna (Seiler & Beronius Jörpeland 2020) påpekar författarna att vikingatida och medeltida storgårdar i regionen (Mälardalen? förf. anm.) uppvisar stora variationer. Förklaringar kan sökas i platsspecifika förutsättningar, relation till samtida samhälleliga skeenden och storgodsinnahavarnas sociala ställning och bakgrund (ibid.).

SYNTES

Kontinuitet och avbrott

Senneolitikum och bronsålder

Förväntningarna på vad som väntades komma fram vid slutundersökningen var naturligtvis beroende av vad som grävts fram vid utredning och förundersökning. Anläggningar och fynd, tillsammans med ¹⁴C-analyser, hade givit indikationer på bebyggelse under järnålder och medeltid. Men det fanns också dateringar från bronsålder. Vid utredningsgrävningen år 2017 togs, i vad som senare visade sig vara KG 32 – skärvstenshögen, ett ¹⁴C-prov bland skärvstenen (Beta-467215). Provet daterades till 1418–1264 f.Kr. Samtidigt daterades ett annat prov från ett odlingslager till förromersk järnålder (Beta-505670). Då var frågan: kan det ha funnits kontinuitet från bronsålder till järnålder?

Någon närvaro under yngre bronsålder har inte kunnat beläggas på boplaten. Dateringar och fynd visar att under en längre rad av år, mellan period III av bronsålder och fram till förromersk järnålder, har bebyggelse och därmed mänsklig närvaro saknats i Ekeby. Det är ett fenomen som går igen i nästan alla sammanhang där fornlämningar har grävts i Närke, så det är logiskt att tänka sig ett uppehåll på cirka 800 år. Det skiljer också bronsåldern i Närke från bronsåldern i landskapen österut. Där finns boplatser, gravar och kultplatser från hela perioden. De sju dateringarna från bronsålder i Ekeby kan ge en försiktig inblick i hur den mänskliga närvaron sett ut under äldre och yngre bronsålder.

Från senneolitikum och/eller äldsta bronsålder (SNII-Ä Brå Ia) finns två dateringar från undersökningen i Ekeby. De påträffades i nordväst i ett område med hus från yngre vikingatid och tidig medeltid. Dateringarna har inte kunnat knytas till något av dessa hus. En byggnad (Hus 12) som låg under ett av de senare husen (Hus 3) hade en tvåskeppig konstruktion och liknade Hus 1 som låg uppe på kullen. Det huset låg inte i närheten av de två tidiga dateringarna.

Hus 1 och 2, som följt efter varandra på samma plats, har kunnat kopplas till tidig bronsålder genom ett ¹⁴C-prov (Beta-505665). I tillägg till de byggnaderna undersöktes en grop med ett nedgrävt nötdjur i slänten på den östra sidan. En ¹⁴C-datering av den

anläggningen hamnade också i tidig bronsålder, även om det inte var möjligt att datera själva skelettet utan bara kol från gropan.

En sammanställning av dateringarna från bronsålder ger inte underlag för att avgöra om bosättningen från bronsålder varit kontinuerlig eller om det funnits avbrott i bebyggelsen. Istället utvisar spridningen av dateringarna en relativt jämn förflyttning från den äldsta till den yngsta. De antyder att det i området har funnits en relativt stabil bosättning under perioden 1800–1300 f. Kr.

Dateringarna enskilt kan däremot separeras i grupper med en möjlig tidsskillnad emellan. Den äldsta dateringen torde vara något tidigare än övriga, djurgraven och den andra dateringen från nordväst är förmodligen samtida under 1600-talet f. Kr. Härden (Hus 2) är något senare än ovanstående men kan mycket väl vara samtida med djurgraven och en av dateringarna i nordväst, det vill säga runt 1600-talet f. Kr.

De tre daterade kolbitarna från skärvstenshögen har förmodligen hamnat där relativt samtidigt, under en kort tid - några decennier till max ett århundrade. En av dateringarna är något äldre än de övriga två och kom oturligt nog i toppen av anläggningen. Alla tre proverna kom från fullvuxna ekar med minst 30 års egenålder. Därför kan det äldre provet tänkas ha en något högre egenålder och därmed dateras till samma tid som de övriga. Den höga egenåldern innebär också att de tre dateringarna måste flyttas framåt cirka 30 år, dvs de hamnar kring 1300 f. Kr.

I ett större perspektiv kan boplaten och skärvstenshögen anses vara samtida. De hus som påträffats inom ytan förefaller dock vara något äldre än skärvstenshögen, men inom närområdet finns bra ytor för andra delar av en boplat som sträcker sig söder ut ned mot Nävestabäcken. Tyvärr är den ytan idag bebyggd med villor och en förskola.

Efter period III av bronsåldern saknas daterande inslag fram till den enskilda dateringen från förromersk järnålder. Området förefaller ha varit öde under hela yngre bronsålder. Dateringen från förromersk järnålder är också den enda från undersökningsytan och

kan möjligen indikera en tillfällig närvaro. Det kan ha funnits en bosättning i närheten, kanske i området söder om Ekebyvägen och då avspeglar den enda dateringen ett utkantsfenomen. Det är ändå svårt att hävda en kontinuitet från den äldre bronsålder till förromersk järnålder utifrån ett prov, särskilt som det efter detta prov dröjer ytterligare cirka 500 år innan nästa datering (500-talet e. Kr.).

Slutsatsen blir att bronsåldersbosättningen försvann relativt fort, varpå backen (i sen tid benämnd Källarbacken) åter låg öde. Frågan om vad som orsakat att bebyggelsen försvann är en fråga som bör kopplas till den stora och ännu obesvarade frågan om varför bronsålderslämningar i stort saknas i Närke. En möjlig förklaring kan vara klimatförändring där låglänta marker blev obrukbara, men svaret är sannolikt mycket mer komplext än så. En mer ingående analys av det problemet ligger utanför ramen för Ekebyprojektets kapacitet. Emellertid har undersökningarna givit en tydlig indikation på att den relativt väl etablerade senneolitiska bebyggelsen i Närke har en fortsättning under äldre bronsålder.

Den tidiga järnåldern

Från första århundradet före vår tideräkning fram till vendeltid ser vi sporadiska tecken på odlingsverksamhet inom undersökningsytan. Från äldre järnålder finns en datering i sydväst liksom keramik i nordväst. Det finns sannolikt en kontinuerlig närvaro på platsen under denna tid, men bebyggelsen har legat en bit bort. För det talar även ortnamnet Ekeby som enligt Vikstrand (2013) betecknar ägomark av trädbeväxt hårdvallsäng. By-namnen uppstår under förromersk järnålder och har senast runt år 500 utvecklats till bebyggelsenamn för nybyggen på äldre ängsmark. Bebyggelse på Källarbacken kom dock åter först i vendeltid. Fram till början av 1200-talet var Källarbacken kontinuerligt bebodd. Därefter dröjer till sen historisk tid innan potatiskällaren KG 38 anläggs i den södra slänten.

Åter på Källarbacken

Den folkvandringstida krisen slog hårt mot Närke. Endast ett fåtal gårdar överlevde. Gemensamt för dem är deras storlek och förekomst av järnframställning (Balknäs 2020). Enstaka lämningar inom

undersökningsområdet har daterats till äldre järnålder, bland annat ett odlingslager med köksavfall (Balknäs 2018) och en bebyggelsekontinuitet i Ekeby låter sig anas, men inte bekräftas.

Under vendeltid byggs samhället upp igen, denna gång med andra socioekonomiska strukturer. De gårdar som överlevde kunde med fördel ta för sig av de tillfälligt ödelagda markerna och på så sätt skaffa sig en överordnad position. Det är rimligt att tänka sig att folk sökte sig till dessa enheter för försörjning och ekonomiskt beskydd. Det kunde ta sig olika uttryck. Några människor kanske gav sig själva som trälar, så kallade givträlar (Brink 2012), medan andra, bättre bemedlade kunde upprätta egna hushåll under storgårdens beskydd. Det sistnämnda anser författarna vara det rimligaste för den första bebyggelsen på Källarbacken. Intressant är också namnet Gölinge på ett i historisk tid avgärda hemman i skogen väster om Ekeby bytomt. Namn på -inge anses ha tillkommit mellan år 1 och cirka 500 e.Kr., med viss nybildning in i vikingatid (Calissendorff & Larsson 1998). Gölinge har sannolikt varit en äldre järnåldersbebyggelse som kommit att ingå i Ekebys ägodomän. Storgården i Ekeby har troligen innefattat flera byar i omgivningen. Möjligen kan den medeltida sockenbildningen vara spår av en äldre godsstruktur (jmf Brink 1990).

Flera indicier finns på att Ekeby var socialt stratifierat under yngre järnålder. Bebyggelsestrukturen har varit flerkärnig, sannolikt med två gårdsenheter på Källarbacken där de boende har haft viss grad av specialisering. I tidig medeltid tillkom en tredje gårdsbebyggelse. Järnframställning och metallhantverk har främst funnits nedanför slänten i öster, medan textilhantverk, matlagning och ölbruggning fanns i väster.

Lämningarna från yngre järnålder och medeltid är motsägelsefulla. Vissa företeelser talar för goda ekonomiska förhållanden, andra ger motsatta signaler. I ekvationen tillkommer även ett gravfält och en Eskilstunakista med därtill förmodad träkyrka. Mycket tyder på att den undersökta bebyggelsen på Källarbacken var del av en större bebyggelse där en storgård funnits öster om undersökningsytan. Runt år 1200 flyttade bebyggelsen västerut, i samband med landboväsendets införande. Marken på och runt Källarbacken brukas därefter av en huvudgård som i hög- eller sen medeltid omvandlas till Ekeby prästgård.

Järnålderns förhållande till skärvstenshögen

Värt att notera är att skärvstenshögen lämnats orörd och att anläggningar från järnålder och medeltid inte finns närmare än 10 meter från skärvstenshögen. Den har endast påverkats av odling, dels under äldre järnålder, dels i historisk tid – främst under historisk tid. Intressant är även att det första boningshuset (Hus 29) byggs i närheten av skärvstenshögen. Möjligen kan gårdsetableringen nyttjat närheten för att skapa en form av legitimitet i form av ett konstruerat förflutet. Det skulle i så fall innebära att det är det vi kallat Östergården som de facto är storgården. Mot det talar husens storlek och läge, liksom avsaknaden av exklusiva fynd (även om de flesta av de mer exklusiva föremålen fanns just i sydöst). Det kan finnas en möjlighet att själva bostaden till storgården legat söder om vägen och att de byggnader vi ser inom ytan skulle vara ekonomibyggnader med mera. Gården skulle då ligga runt skärvstenshögen som då legat som en daglig påminnelse om gårdens höga ålder (även om de förmodligen inte visste hur gammal den var).

Skärvstenshögen och skärvstensflak

En av frågeställningarna vi hade före undersökningen handlade om likheter och skillnader avseende konstruktion och funktion mellan skärvstenshögen KG 32 och skärvstensflaket KG 30. Skärvstenshögen var väl konstruerad med kantkedjor som anlagts vid flera tillfällen. Innehållet bestod av material som kastats innanför den avgränsning som kantkedjorna skapade. Det har där handlat om att begränsa och innesluta de deponerade materialen. För flakets del ses ingen sådan hänsyn. Det har snarare växt fram organiskt under tiden som området brukades.

Båda anläggningarna innehöll säd och djurben. Hur de behandlats framstår däremot annorlunda. I skärvstenshögen fanns kremerade djurben och ax från speltvete. Det är inte rester från ordinär matproduktion utan avspeglar rituella aktiviteter, möjligen också med religiösa inslag. I andra, liknande anläggningar i östra Mellansverige finns det tecken på att de fungerat inom en religiös kult och att det också förekommer rent kremationsmaterial.

Vid flaket har däremot regelrätt mat- och dryckesproduktion skett. Storleken på flaket antyder att aktiviteterna skett i samband med större sammankomster där även rituella inslag kan antas ha förekommit. Det framträder dock inga materiella spår av riter av kultisk och/eller religiös natur i samband med tillagningen. Det är emellertid mycket svårt att bedöma vilka aktiviteter som man ägnat sig åt i de partier av process som utgörs av icke-materiella ingredienser.

UTVÄRDERING

Arkeologgruppen anser att undersökningen har inneburit ett viktigt tillskott till kunskapen om liv och leverne både under bronsålder och yngre järnålder – båda perioder som endast undersökts i mindre omfattning i Närke tidigare. För bronsålderns vidkommande är främst den noggranna undersökningen av skärvstenshögen viktig. Bebyggelsen från järnålder och tidig medeltid ger tillsammans med omgivande fornlämningsbild samt arkiv- och kartstudier en tydlig inblick i utvecklingen av samhället under yngre järnålder och medeltid där teorin om storgårdar, huvudgårdar och prästgårdar nu kan bekräftas även i Närke.

Den gjorda metalledetekteringen av matjorden har gett ett stort material från järnhantering i flera stadier, liksom det stora antalet spik antyder bebyggelse som inte gått att identifiera i marken. Då fynd från nyare tid, exempelvis yngre rödgods, var mycket få ger det trots matjordsfyndens avsaknad av kontext en någorlunda säker datering av fynden till järnålder och/eller medeltid även för de fynd som inte gått att datera typologiskt.

Undersökningen i Ekeby genomfördes under två säsonger – hösten 2019 och våren 2020. Uppdelningen gjordes för att undvika fältarbete vintertid, men ändå hinna klart fältarbetet före juni 2020 vilket var Kumla kommuns önskemål. För att inte låta ej undersökta ytor ligga öppna för väder och vind under vintern var vi tvungna att anpassa avbaningen så att stora ytor avbanades först under våren. Det ledde till att vi först i ett sent skede fick fram hela ytan och fick överblick.

Tre företeelser har haft stor inverkan på resultatet: covid-19, en osedvanligt blöt och regnig höst och förundersökningsmetod. Att covid-19 spreds under våren 2020 ledde till att vi fick ställa in alla planerade visningar i fält. Förmedlingsplanen kom i och med det att revideras (se sidan 19). Eftersom de nya förmedlingsinsatserna i form av föreläsningar och Minecraft ännu inte verkställts är det i skrivande stund svårt att utvärdera den nya förmedlingsplanen. Generellt kan sägas att vi genom de nya förmedlingsinsatserna nått andra målgrupper än lokalsamhället, även om spontanvisningar och en i efterhand utplacerad skyltutställning gjorde sitt för att nå dit.

Regnmängderna under hösten (se Inledning – Bakgrund och förutsättningar) ledde till att arbetet med ett delområde i nordöst fick avbrytas och skjutas till våren, då det blev nödvändigt att bana av på nytt. På grund av de exceptionella väderförhållanden som rådde under hösten fick Arkeologgruppen tillstånd att utöka fältarbetstiden med fem fältdagar, för att kompensera för tidsförlusten.

Det anläggningstäta området i nordöst, liksom området med Hus 16 i väster var före den arkeologiska undersökningen okända. Vid förundersökningen hade fokus lagts på att bana av med dubbel skopbredd för att kunna fånga upp konstruktioner och utbredning av lager. Schakten utgick från krönet och grävdes nedåt i solfjäderform. Det innebar att ju lägre i terrängen schakten drogs desto bredare blev ytorna mellan schakten. Inom de ytorna kom vid avbaningen två anläggningstäta ytor om inte var kända. Det innebar att det totala antalet anläggningar blev långt fler än beräknat. De låg dessutom i topografisk låga partier på lerig som under hösten blev för blöt för att utföra arbete i utan att förstöra anläggningarna.

Under våren var problemet motsatt. Den torra, styva leran gjorde anläggningarna hårda och svårgrävda. I undersökningsplanen fanns tid beräknad för projektledning i fält. Den tiden fick istället läggas på grävning och dokumentation för att vi skulle hinna. I förlängningen ledde det till att flera av kontextgrupperna upptäcktes först i rapportfasen. Ytterligare en följd av att antalet anläggningar, lager och kontextgrupper blev fler än förväntat var att antalet analyser inte räckte till för att fånga upp lämningens fulla potential liksom att rapporttiden blev väl kort.

Trots ovan beskrivna premisser ger undersökningens resultat underlag för vidare forskning av ett flertal företeelser. Här är bilagorna av vikt då de visar en mer objektiv beskrivning av anläggningar och lager samt fynd och analyser.

Figur 126. Tidig morgon i Ekeby
hösten 2019. Foto från nordväst.

REFERENSER

TRYCKTA KÄLLOR

- Andersson, D. 2008. *Bergartsbestämning och geotermometri av stenar från en skärvestenshöj i Uppland*. Tillinge socken, RAÄ 104 och 328. Geoarkeologisk undersökning. UV Uppsala, rapport 2008:06.
- Andersson, E. 2003. *Tools for Textile Production, from Birka and Hedeby*. Birka studies volume 8. Stockholm.
- Andersson Strand, E. 2009. Tools and Textiles - Production and Organisation in Birka and Hedeby. I: (red. Sigmundsson, S.) *Viking Settlements & Viking Society*. Papers from the Proceedings of the Sixteenth Viking Congress, Reykjavik and Reykholt, 16th-23rd August 2009.
- Andersson, F. 2015. *Källstalöt. Aspekter på ett sörmäländskt kulturlandskap i början och slutet av järnåldern*. Förundersökning och särskild arkeologisk undersökning. Fornlämningarna Torshälla 172, 173 & 174, Källstalöt 1:3 och Brunnsta 3:7, Torshälla sn, Södermanland. SAU Rapport 2015:17.
- Andersson, J. och Graner, G. 2005. *Bönderna vid Bäcklunda – från stenålder till historisk tid. Del 3*. Närke, Mosjö socken, Törsjö 2:4, RAÄ 52. Arkeologisk undersökning. UV Bergslagen, dokumentation av fältningsfasen 2005:1.
- Andersson, K., Ekman, T. och Persson, B. 2000. *Husby i Glanshammar – makt och metall under yngre järnålder*. Närke, Glanshammars socken, Husby 7:1, RAÄ 33 och 185. UV Bergslagen, Dokumentation av fältningsfasen 2000:2. Arkeologisk undersökning.
- Arbman, H. 1940. *Birka I. Die Gräber*. Tafeln. Uppsala MCMXL.
- Artursson, M., Karlenby, L. & Larsson, F. 2011. (red.) *Nibble – en bronsåldersmiljö i Uppland*. Särskild undersökning, 2007. E18 sträcka Sagån – Enköping. Uppland, Tillinge socken, Tillinge – Nibble 1:9 & Tillinge – Mälby 5:1. Riksantikvarieämbetet. UV Rapport 2011:111. Uppsala.
- Balknäs, N. 2017. *Boplatslämningar i Ekeby*. Ekeby Prästgård 1:7, Ekeby socken, Kumla kommun, Närke. Arkeologisk utredning etapp 1 och 2. Arkeologgruppen AB rapport 2017:50.
- Balknäs, N. 2018. *Uppå Källarbacken i Ekeby*. L1979:1488/Ekeby 112, L1979:1489/Ekeby 113, Ekeby Prästgård 1:7, Ekeby, Kumla kommun, Närke. Arkeologisk förundersökning. Arkeologgruppen AB rapport 2018:50.
- Balknäs, N. & Karlenby, L. 2020. *En järnåldersgård i Marieberg*. Arkeologisk förundersökning och undersökning. L1979:2421 (Mosjö 108) och L1979:2422 (Mosjö 109), fastigheterna Törsjö 1:8 och 3:14, Mosjö socken, Örebro kommun, Närke. Arkeologgruppen AB rapport 2020:21.
- Bergold, H. 2008. *Ekeby Prästgård*. Närke, Kumla socken, Ekeby Prästgård 2:1. Arkeologisk utredning. UV Bergslagen rapport 2008:22.
- Bergold, H. och Holm, J. 1998. *Skävi, E20. Lämningar från mesolitikum till efterreformatorisk tid*. Närke, Viby socken, Skävi 1:81 och Brännertorp 1:6, RAÄ 222. UV mitt, rapport 1998:72. Riksantikvarieämbetet, Avdelningen för arkeologisk undersökningar.
- Beronius Jörpeland, L. 2010. *Medeltida landsbygdsbebyggelse i Stockholms län*. UV Mitt, rapport 2010:8.
- Beronius Jörpeland (red.) 2017. *Föremålskatalog. Utbyggnad av Ostkustbanan genom Gamla Uppsala*. Rapport 2017:1_10.
- Borg, K. 1998. *Klädedräkt. I: Eketorp-III. Den medeltida befestningen på Öland*. Artefakterna. Stockholm.
- Brink, S. 1990. *Sockenbildning och sockennamn: studier i äldre territoriell indelning i Norden*. Västerwik.
- Brink, S. 2012. *Vikingarnas slavar: den nordiska träldomen under yngre järnålder och äldsta medeltid*. Stockholm.
- Bugge, G. & Norberg-Schulz, Ch. 1969. *Stav og laft i Norge*. Oslo (3. opplag 1979).
- Byström, Å. 1965. *Ekeby kyrka i Nerike. En kortfattad historik*. Kumla.

- Bäckmark, M. och Wasling, J. 2001. *Heraldiken i Sverige*. Riga.
- Björklund Andersson, S. 2015. *Spår av textilproduktion - en analys av sländtrissor och vävtyngder från yngre järnålderslokaler i Birkas omland*. Kandidatuppsats i Laborativ Arkeologi. Arkeologiska forskningslaboratoriet, Stockholms Universitet.
- Calissendorff, K. & Larsson, A. 1998. *Ortnamn i Närke*. Örebro.
- Cserhalmi, N. 1999 (1997). *Fårad mark*. Handbok för tolkning av historiska kartor och landskap. I: Lindberg, G. (red.) *Bygd och natur*, temanummer. Årgång 78, nr 6, 1997. Lund.
- Dahlberg, M. 2015. *Medeltidens kyrkor*. I: Ullén, M (red.) *Närke: landskapets kyrkor*. Riksantikvarieämbetet.
- Davidsson-Friberg, I. 2000. *Ekeby historia och historier*. Malmö.
- Edberg, R. och Karlsson, J. 2015. *Islägggar från Birka och Sigtuna. En undersökning av ett vikingatida och medeltida fyndmaterial*. Stockholm Archaeological Reports, 43. Stockholm.
- Edlund, M. 1999. *Leds by - en försvunnen radby i Ekeby socken*. I: *Från Bergslag och bondebygd* 1999.
- Edlund, M. 2011. *En tidigkristen gravmiljö i Östernärke*. UV rapport 2011:48. Riksantikvarieämbetet, Arkeologiska undersökningar.
- Edlund, M. 2016. *Råsvälsund. Ett grav- och boplatssområde i Bergslagen*. RAÄ 101 (102, 103, 459), Guldsmidhyttan 11:35, Linde socken, Lindesbergs kommun, Västmanland, Örebro län. Arkeologisk forskningsundersökning. Örebro länsmuseum rapport 2016:21.
- Egan, G. & Pritchard, F. 2002. *Andra utgåvan. Dress accessories 1150-1450. Medieval finds from excavations in London*. Woodbridge.
- Ekengren, L. 2011. *Huskonstruktioner under järnåldern i Dalarna, Gotland, Skåne, Uppland och Västergötland*. Kandidatuppsats i Arkeologi, Högskolan på Gotland.
- Ekman, A. 2007. *Hästskor. Något om hovbeslagets historia i Norden från 800-tal till sent 1800-tal*. Stockholm.
- Elgqvist, E. 1955. *Ullvi och Ullinshov. Studier rörande Ullkultens uppkomst och utbredning*. Lund.
- Elmevik, L. 2016. *Ortnamnsstudier i urval*. Uppsala.
- Emanuelsson, M. 2018. *Riksväg 51 från Kvarntorp till Almbro*. Arkeologisk utredning etapp 2, Kompletterande arkeologisk utredning etapp 1. Del av riksväg 51, Ekeby och Gällersta socknar, Kumla och Örebro kommuner. Örebro län, Närke. Stiftelsen Kulturmiljövård, Rapport 2018:2.
- Ericsson, A. 1999. *Fossilt odlingslandskap i Närke*. I: (red. Ericsson, A.) *Odlingslandskap och uppdragsarkeologi. Artiklar från Nätverket för arkeologisk agrarhistoria*. Riksantikvarieämbetet, Arkeologiska undersökningar, Skrifter nr 29. Linköping.
- Ericsson, A. 2010. *Vreta klostets godsbestånd före 1170-talet*. I: Tagesson, G., Regner, E., Alinder, B & Ladell, L. (red.) *Fokus Vreta kloster - 17 nya rön om Sveriges äldsta kloster*. Huskvarna.
- Eriksson, B. 2019. *Djuren i Gamla uppsala. Ett kunskapsunderlag om djurens historia och betydelse för människan*.
- Eriksson, K., Persson, M., Ulfhielm, B. 2008. *Arkeologisk forskningshistorik över Gävleborgs län 2007*. Rapport Länsmuseum Gävleborg 2008:05.
- Esbjörnsson, E. 1994. *Ekeby kyrka blir äldre. Fynd av runstensornierad sten till gravmonument*. I: (red.) Skoghäll, L. *Från bergslag och bondebygd* 1994. En arkeologisk upptäcktsresa i tiden. Årsbok för Örebro läns hembygdsförbund och Stiftelsen Örebro läns museum. Fyrtiofemte årgången. Kumla.
- Fagerlund, D. & Hamilton, J. 1995. *Annelund. En hällkista och bebyggelse från senneolitikum och bronsålder*. Arkeologi på väg. Undersökningar för E18. Riksantikvarieämbetet, UV Uppsala rapport 1995:13. Uppsala.
- Fagerlund, D. & Karlenby, L. 1995. *Perstorpslokalen*. I Fagerlund, D. & Hamilton, J.: *Annelund. En hällkista och bebyggelse från senneolitikum och bronsålder*. Arkeologi på väg. Undersökningar för E18. Riksantikvarieämbetet, UV Uppsala rapport 1995:13. Uppsala
- Fallgren, J-H. 1993. *The Concept of the Village in Swedish Archaeology*. I: *Current Swedish Archaeology*, vol. 1 1993. Stockholm.
- Fries, S. 1957. *Studier över nordiska trädnamn*. Skrifter utgivna av kungl. Gustav Adolfs akademien. 29. Uppsala. FoU-rapport, Riksantikvarieämbetet 2019.

- Graner, G och Johannessen, A-C. 2003. *Bönderna vid Bäcklunda – från stenålder till historisk tid. Del 2. Närke, Mosjö socken, Törsjö 2:4, RAÄ 52. Arkeologisk undersökning. UV Bergslagen, dokumentation av fältarbetsfasen 2003:2.*
- Gräslund, A-S. 2018. Boplatssfynd och gravfynd – två fyndkategorier som kompletterar varandra. I: (red. Kaliff, A.) *Fynden från "Svarta jorden" på Björkö från Hjalmar Stolpes undersökningar. Aun 49.*
- Gräslund, B. 2018. *Beowulfkvädet. Den nordiska bakgrunden.* Uppsala.
- Grønnesby, G. 2017. Hot rocks! Beer brewing om Viking and Medieval Age Farms in Trøndelag. I: Iversen, F. & Petersson, H. (red.) *The Agrarian Life of the North: 2000 BC to AD 1000: Studies in Rural Settlement and Farming in Norway.*
- Gustin, I. 2004. *Mellan gåva och marknad. Handel, tillit och materiell kultur under vikingatid.* Lund Studies in Medieval Archaeology 34. Malmö.
- Hackelberg, L. 2007. *Terrass III i Birkas garnison – i skuggan av Hallen och Smedjan. En funktionsanalys baserad på fyndkvantifiering och fyndpreparering.* CD-uppsats i laborativ arkeologi. Arkeologiska forskningslaboratoriet, Stockholms universitet.
- Hansson, M. 2001. *Huvudgårdar och herravälden: en studie av småländsk medeltid.* Lund University.
- Hansson, M. 2014. Att hysa folk på gården: ett försök till byggnadsarkeologi. I: Karsvall, O. & Jupiter, K. (red.) *Medeltida storgårdar: 15 uppsatser om ett tvärvetenskapligt forskningsproblem* (s. 165- 88 . (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi Vol. 131). Kungliga Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur.
- Hansson, P. 1989. *Samhälle och järn i Sverige under järnåldern och äldre medeltiden : exemplet Närke.* Kungälv.
- Hed Jacobsson, A., Runer, J. och Svensson, K. 2013. *Vägen till dejan och bryten. En berättelse om den vikingatida gården i Hjulsta.* Skrifter från Arkeologikonsult nr 4. Upplands Väsby.
- Hellberg, L. 1967. *Kumlabygden: forntid, nutid, framtid, del 3. Ortnamn och äldre bebyggelse.* Kumla.
- Hofberg, H. 1868. *Nerikes gamla minnen, sådana de ännu kvarlefvat i fornlemningar, fornfynd, aflefvor af medeltidens kyrkliga konst, folklif, sånger, sägner, folkspråk, m. m.* Örebro.
- Holm, J. 2021. *Vikingatida boplatser vid Gällersta by. Arkeologisk utredning etapp 1 och 2 Gällersta 9:1, 2:17 och 2:18, Gällersta klokarbol 1:1, 1:3 och 1:4 m.fl. Gällersta socken Örebro kommun Örebro län Närke. Stiftelsen Kulturmiljövård Rapport 2021:40.*
- Hyenstrand, Å. & Schortz, K. 2007. *När Sverige kom till Närke. Socken, härad, hundare, folkland och landskap. I: Karlenby, L. (red.) Om makt och offer.* Lund.
- Kardell, L. 2003. Eken under hög- och senmedeltid. Några notiser. Del 1. I: *Ekbladet* nr 18 2003.
- Karsson, Å. 2009. *Privat och kollektivt. Lås- och nyckelanvändning under sen järnålder i Mälardalen.* Masteruppsats, Uppsala universitet. Institutionen för arkeologi och antik historia.
- Karlenby, L. 1999. Deposition i skärvstenshögar - en studie kring avfallshantering och religion under äldre och yngre bronsålder i sydvästra Uppland. I: Olausson, M. (red.) *Spiralens öga. 20 artiklar kring aktuell bronsåldersforskning.* Riksantikvarieämbetet, Arkeologiska undersökningar, Skrifter No 25. Stockholm.
- Karlenby, L. 2003a. Till frågan om Närke bronsålder. Ett försök till definition. I: Karlenby, L. (red.) *Mittens rike. Arkeologiska berättelser från Närke.* Riksantikvarieämbetet, Arkeologiska undersökningar, Skrifter No 50. Stockholm.
- Karlenby, L. 2003b. Närke och Eskilstunakistorna. I: Karlenby, L. (red.) *Mittens rike. Arkeologiska berättelser från Närke.* Riksantikvarieämbetet, Arkeologiska undersökningar, Skrifter no 50. Stockholm.
- Karlenby, L. 2011. *Stenbärarna. Kult och rituell praktik skandinavisk bronsålder.* OPIA 55. Uppsala.
- Knabe, E. 2003. *Bönderna vid Bäcklunda – från stenålder till historisk tid. Del 1. Närke, Mosjö socken, Törsjö 2:4 och 8:1, RAÄ 50-52. Arkeologisk förundersökning och särskild arkeologisk undersökning. UV Bergslagen, Dokumentation av fältarbetsfasen 2003:1.*
- Kyhlberg, O. 1982. Vikter och värderingar - ett genmäle. I: *Fornvännen* 1982 (77).

- Lagerlöf, S., Lindblom, C. och Svensson, K. 2008. Götavi. Hydda från senneolitikum, kultplats och torpbebyggelse från vikingatid. I: Lagerstedt, A. (red). *På väg genom Närke – ett landskap genom historien. Hyddor från tidigneolitikum, grophus från förromersk järnålder, boplatser och järnframställning från romersk järnålder, kultplats och gård från vikingatid, medeltida kolning, smide och odlingslämningar från järnålder - historisk tid*. Rapporter från Arkeologikonsult 2008:2025. Särskilda arkeologiska undersökningar. Hidinge 105:1, Vintrosa 69:1, 85:1 och 92:1 och Vintrosa 96:1 och 63:1, Närke.
- Larsson, F. (red.) 2014. *Skeke – gudar, människor och gjutare. Rituelle komplex från bronsålder och äldre järnålder samt en höjdbosättning från yngre järnålder med gjuteriverkstad*. Utbyggnad av väg 288, sträckan Jälla – Hov. Riksantikvarieämbetet UV Rapport 2014:53. Uppsala.
- Lindahl, A., Olausson, D. & Carlie, A. 2002. *Keramik i Sydsvrige. En handbok för arkeologer*. Keramiska forskningslaboratoriet: Monographs on Ceramics 1.
- Lindeblad, K. & Nielsen, A-L. 1995. *Kungens gods i Borg. Om utgrävningarna vid Borgs säteri i Östergötland*. Arkeologisk slutundersökning. Borgs säteri 6702, RAÄ 276, Borgs socken, Norrköpings kommun, Östergötland. Rapport UV Linköping 1997:12.
- Ljung, C. 2016. *Under runristad häll. Tidigkristna gravmonument i 1000-talets Sverige*. Stockholm Studies in Archaeology 67:1. Stockholm.
- Ljungkvist, J. 2006. *En hiar atti rikR. Om elit, striktur och ekonomi kring Uppsala och Mälaren under yngre järnålder*. Institutionen för arkeologi och antik historia, Uppsala universitet. Stockholm.
- Lovén, C. 2010. Absider och prästgårdar – svar till Johan Runer. I: *Fornvännen* 2010.
- Melheim, L. 2013. An epos carved in stone: Three heroes, one giant twin, and a cosmic task. I: Bergerbrant, S. & Sabatini, S. (red.) *Counterpoint: Essays in Archaeology and Heritage Studies in Honour of Professor Kristian Kristiansen*. BAR International Series 2508 Oxford.
- Myrberg Burström, N. 2020. A treasured perona. Re-Interpreting the Eketorp Precious Metal Deposition. I: *Current Swedish Archaeology* vol. 28.
- Myrdal, J. 1999. *Det svenska jordbrukets historia. Jordbruket under feodalismen: 1000-1700*. Band 2. Borås.
- Nilsson, L. 2009. Häst och hund i fruktbarhetskult och blot. I: Carlie, A. (red.). *Järnålderns rituella platser*. Femton artiklar om kultutövning och religion från en konferens i Nissaström den 4-5 oktober 2007. pp 81-99.
- Nilsson, S. G. 1997. Biologisk mångfald under tusen år i det sydsvenska kulturlandskapet. I: *Svensk Botanisk Tidskrift*. Volym 91, häfte 2, 1997.
- Noge, S. 2008. *Skärustenshögar med människoben i norra Mälardalen*. Magisteruppsats, Uppsala universitet. Uppsala.
- Nordström, I. 1990. Eken i gången tid – i saga, sägen och vardagsid. I: *Ekbladet* nr 5, 1990.
- Pedersen, U. 2001. Vektlodd – sikre vitnesbyrd om handelsvirksomhet? I: *Primitive tider* 2001. Årgång 4.
- Petersson, M. 2006. *Djurhållning och betesdrift. Djur, människor och landskap i västra Östergötland under yngre bronsålder och äldre järnålder*. Linköping.
- Petersson, C. och Ödeén, A. 2013. *Odensjö – en by som alla andra? Arkeologisk undersökning av Odensjö Västergård, Odensjö bytomt RAÄ 186, inför byggande av tillfartsväg*. Jönköpings läns museum, Arkeologisk rapport 2013:11.
- Petersson, E. (red.) med bidrag av Eklund, S., Sjöling, E. och Sundkvist, A. 2010. *Västra Via vid vägen. Boplatslämningar och järnframställningsplats från järnåldern samt brandgravar från senneolitikum- äldre bronsålder*. Särskild arkeologisk undersökning. Undersökningar för E18 Örebro-Lekhyttan. Västra Via 2:4, 2:6 & 10:1, raä 84:1-2, Vintrosa socken, Närke. SAU rapport 2010:2.
- Petré, B. 2011. *Arkeologiska undersökningar på fornlämning RAÄ 28, Söderby, Lovö socken, Uppland. Gravfält från vendeltid och vikingatid samt några gravar och boplatslämningar från bronsålder*. Lovö Archaeological Reports and Studies Nr 10 År 2011. Department of Archaeology and Classical Studies Stockholm University.
- Price, N. & Rudin, G-B. 1996. *Höjebacken – A Viking Age Settlement in Närke*. Raä 159, Kvinnersta 1:3, Axbergs sn, Närke. Slutundersökningsrapport 1996:8. Arkeologikonsult.

- Qviström, L. 2020. *Rum utan utsikt – fönster och ljus i medeltida byggnader*. Stockholm.
- Rundkvist, M. 2019. *At home at the Castle. Lifestyles at the Medieval Strongholds of Östergötland, AD 1200-1530*. Viljandi, Estonia.
- Ryberg, E., Stibéus, M. & Streiffert, J. 2000. *Gravar och boplatzlämningar vid Vibysjön*. Arkeologisk slutundersökning av Raä 215, 218, 219, 223, 225, Viby socken, Närke. Arkeologiska resultat, UV Väst rapport 1998:17.
- Rönngren, J. 2018. *Boplatser och röjningsrösen mellan Örebro-Fjugesta - inför planerad vatten- och avloppsledning*. Vintrosa, Hidinge och Knista socknar, Örebro och Lekebergs kommuner, Närke. Arkeologisk utredning etapp 1 och 2. Arkeologgruppen. Rapport 2018:12
- Salén, D. 2020. Ferrous and non-ferrous metal crafts in the Viking Age, an analysis of contexts and remains. I: Karlsson, C. och Magnusson, G. (red.) *Iron and the Transformation of Society. Reflexion of Viking Age Metallurgy*. Jernkontorets bergshistoriska skriftserie 51. Halmstad.
- Sanmark, A. 2017. *Viking Law and Order. Places and Rituals of Assembly in the Medieval North*. Edinburgh.
- Schotte-Lindsten, A. 1978. "Närkes domkyrka" - medeltidskyrkan i Sköllersta. I: *Sköllerstabygden 1*. Kumla.
- Seiler, A. och Beronius Jörpeland, L. 2020. *På höjden i Til – en vikingatida och medeltida storgård*. Arkeologisk undersökning. Arkeologerna Rapport 2020:124.
- Skre, D. 1988. *Gård og kirke, bygd og sokn. Organiseringsmodeller og organiseringsenheter i middelalderens kirkebygging i Sør-Gudbrandsdalen*. Riksantikvarens rapporter.
- Sköld, K. 2012. *En gård från yngre järnålder i Valla*. Östergötland, Linköpings stad och kommun. Kv Intellektet, RAÄ 330. UV rapport 2012:73. Särskild arkeologisk undersökning.
- Stilborg, O. 1993. En ugn är en ugn är en ugn. Om ugnar i allmänhet och en ugn från Skummeslöv, Halland i synnerhet. I: *Meta* 95:4.

- Stjernquist, B. 1998. En ordinär järnåldersby i Uppåkras omland. I: Larsson, L., & Hårdh, B. (red.). *Centrala platser, centrala frågor: samhällsstrukturen under järnåldern: en vänbok till Berta Stjernquist*. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8; Vol. 28. Almqvist & Wiksell International.
- Strid, J. P. 1996. Skottskog och lövtäkt i ortnamnens ljus. I: Slotte, H. och Göransson, H. (red.) *Lövtäkt och stubbskottsbruk*. Stockholm: Skogs- och lantbruksakad. Skogs- och lantbrukshistoriska meddelanden, 1102-9048; 17.
- Ståhle, C. I. (red.). 1969. *Rannsakningar efter antikviteter. Band II. Södermanland, Närke, Värmland, Västergötland, Östergötland, Gotland*. Häfte 1, text. Stockholm.
- Svensson, K. 2012. Götavi – en vikingatida kultplats. I: *En resa genom Närke i tid och rum - artiklar om arkeologin längs med E18 väster om Örebro*. Skrifter från Arkeologikonsult nr 2.
- Söderberg, B. och Hellerström, S. m.fl. 2002. *Järrestad i centrum. Väg 11, sträckan Ö. Tommarp-Simrishamn Järrestads socken, Skåne*. Red. Söderberg, B. Arkeologisk undersökning. UV Syd rapport 2002:16
- Sörling, E. 2018. *Fynd från "Svarta jorden" på Björkö från Hjalmar Stolpes undersökningar*. Katalog. Aun.
- Thomasson, J. 2005. Bönderna och bybildningen. Aspekter kring formeringen av den feodala bondeklassen. I: M. Mogren (red.) *Byarnas bönder. Medeltida samhällsförändring i Västskåne* (s. 44-139). Riksantikvarieämbetet.
- Tollin, C. 1999. *Rågångar, gränshallar och ägoområden. Rekonstruktion av fastighetsstruktur och bebyggelseutveckling i mellersta Småland under äldre medeltid*. Meddelande nr 101, Kulturgeografiska institutionen, Stockholms universitet. Lund.
- Tomtlund, J. E. 1970. Hänglåsen på Helgö. I: *Fornvännen* 1970.
- Trotzig, G. 2014. *Metaller. Hantverkare och arkeologi. Från nutid till forntid*. Slovenien.
- Törlind, Å. 1997. *Eken genom tiderna – i folketro, religion och mytologi*. Länk: [Torlind_A_1997.pdf](https://www.sl.se/Content/StaticFiles/Arkeologi/Torlind_A_1997.pdf) (slu.se). besökt 2021-02-15

Utriken, J. 2003. Vikingetidige korsemaljefibler fra Uppåkra. I: Hårdh, B. (red.). *Fler fynd i centrum. Materialstudier i och kring Uppåkra*. Uppåkrastudier 9. Lund.

Vikstrand, P. 2003. *Järnålderns bebyggelsenamn. Om bebyggelsenamnens uppkomst och ålder i Mälardalsregionen*. Utgivna av Institutet för språk och folkminnen, Namnarkivet i Uppsala, Serie B: 13. Uppsala.

Wachtmeister, A. & Wachtmeister, I. 1986. *Jordfynd från Nyköping*. Södermanlands museum. Katrineholm.

Waldén, B. 1949. *Askers och Sköllersta Tingslag*. Minnesskrift. Örebro.

Wegraeus, E. 1973. Pilspetsar under vikingatid. I: *TOR 1972-1973*. Uppsala.

Welinder, S., Pedersen, E. A. och Widgren, M. 1998. *Jordbrukets första femtusen år. 4000 f.Kr. – 1000 e.Kr.* Borås.

Wessén, E. 1921. *Forntida gudsdyrkan i Östergötland*. Meddelanden från Östergötlands fornminnes- och museiförening.

Widgren, M., Pedersen, E. A. 2011. Agriculture in Sweden: 800 BC-AD 1000. I: Myrdal, J. & Morell, M. (red.), *The agrarian history of sweden : from 4000 BC to AD. 2000* (pp. 46-71). Lund: Nordic academic press.

Widgren, M. 2014. Hur drevs den vikingatida-medeltida storgården? : några frågor från Lägersbovada, Ydre. I: Karsvall, Olof & Jupiter, Kristofer (red.). *Medeltida storgårdar: 15 uppsatser om ett tvärvetenskapligt forskningsproblem* (pp. 59-72). Uppsala: Gustav Adolfs akademien. Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi.

Vikstrand, P. 2013. *Järnålderns bebyggelsenamn. Om bebyggelsenamnens uppkomst och ålder i Mälardalsregionen*. Institutet för språk och folkminnen. Uppsala.

Wändesjö, J. 2020. *Södra Bro*. Arkeologisk utredning etapp 1 och 2. Närke. Örebro län. Örebro kommun. Gällersta socken. Fastighet Södra Bro 4:2. Uppdrag Arkeologi rapport 2020/12.

Zachrisson, T. 2017. The background of the odal rights: an archaeological discussion. I: *Danish journal of Archaeology*, 2017 vol. 6, no. 2, 118-132.

HISTORISKA LANTMÄTERIAKTER

Äldre geometriska kartor 1637-1655 SE/RA/81003/1/S1, bildid: R0000983_00021

Geografisk karta 1673 Ekeby socken Örebro S11-1:1

Geometrisk avmätning 1688 Ekeby nr 1-7 S2:26-27

Delning av skog 1740 Ekeby nr 1-7 S11-5:1

Storskitte på inägor 1784 Ekeby nr 1-7 S11-5:3

Laga skifte 1843 Ekeby nr 1-7 S11-5:5

Sockenkartan med beskrivning 1857 Ekeby sn S11-1:2

Karta 1717 18-fel-26

Storskitte 1785 18-eke-35

Laga skifte, ägoutbyte 1848 18-eke-76

Ekonomiska kartan 1981 Gällersta J133-10f2d82

Geografisk karta 1673 Ekeby socken Ekeby sn S11-1:1

Charta öfver Örebro stads belägenhet.

Sammandragen af Carl Beckman.

I: Bagge, J. F. 1785 (facsimilieupplaga 1972).

Beskrifning om upstaden Örebro. Stockholm.

MUNTliga UPPGIFTER

Britt-Marie Gustafson, juni 2020

Jenny Holm, Stiftelsen Kulturmiljövård, sommaren 2021

Sven-Inge Karlsson april 2020

WEBBMATERIAL

Myntkabinettet

http://sml.myntkabinettet.se/Narke_SML5/Närke%20Gällersta%20SML5.pdf

Örebro stadsarkivs bildarkiv

2020-10-14

PK2-086, Ekeby 1930-tal. Fotograf: Sam Lindskog.

OLM-1949-1, Foto på kyrkogården 1949. Fotograf: okänd.

OLM-Nr.867-1, Ekeby kyrka och prästgården, en och en halv vånings bostadshus med frontespis. Kyrkoherde T.E. Morin. Fotograf: Sam Lindskog, okänt år.

Svenska kyrkan

2020-10-16

<https://www.svenskakyrkan.se/kumla/ekeby-kyrkogard>

SMHI

www.smhi.se/pd/klimat/pdf_stats/month/SMHI_vov_precipitation_sunshine_okt19.pdf

Länsstyrelsen

2022-02-24

<https://www.lansstyrelsen.se/download/18.6ae610001636c9c68e515c10/1527236495948/faktablad-vattendrivna-kvarnar-A4.pdf>

Google

Bild (Creative commons) på ek hämtad 2020-10-16 från <https://www.linkoping.se/bygga-bo-och-miljo/naturvard-och-parkskotsel/naturreservat/tinnero-eklandskap>

TEKNISKA OCH ADMINISTRATIVA UPPGIFTER

Län	Närke
Kommun	Kumla
Landskap	Närke
Socken	Ekeby
Fastighet	Ekeby Prästgård 1:7
Lämningsnummer	L1979:1489
Lämningsstyp	Boplats
Datering	Äldre bronsålder, järnålder, medeltid
Typ av undersökning	Arkeologisk undersökning
Länsstyrelsens beslutsdatum	2019-06-27
Länsstyrelsens diarienummer	431-1944-2019
Ärendenummer i Fornreg	201900756
Arkeologgruppens projektnummer	P19043
Projektledning	Nina Balknäs, Leif Karlenby
Personal	Nina Balknäs, Tomas Ekman, Sigrid Hagefalk, Rosanna Jönis, Leif Karlenby, Ebba Knabe, Sabina Larsson, Ola Lindgren, Annica Ramström, Johnny Rönngren, Erica Strengbom, Tobias Vinoy Praktikanter: Albin Lindroth, Rasmus Ohlsson
Underkonsulter	ACTA konservering i Stockholm Agneta Flood, Arkeologikonsult Arne Jouttijärvi, Heimdal-archaeometry Catharina Mascher, Kula AB Christian Lovén, Riksarkivet Jens Heimdahl, Arkeologerna, Statens Historiska Museer Torbjörn Brorsson, Kontoret för keramiska studier Ulf Strucke, Antraco HB för vedartsanalys Ångströmlaboratoriet, Uppsala universitet
Undersökningstid	Höst 2019: 2019-09-16 till 2019-10-18 Vår 2020: 2020-04-13 till 2020-05-21
Undersökt yta	14 628 m ²
Inmätningsteknik	RTK-GPS
Koordinatsystem	SWEREF 99TM
Höjdsystem	RH 2000
Arkiv	Dokumentationsmaterial i form av databas, skannade manuella anteckningar och ritningar samt fotografier förvaras hos Arkeologgruppen och följer med fynden vid fyndfördelning.
Fynd	Fynd förvaras hos Arkeologgruppen fram till fyndfördelning.

Denna rapport redovisar den arkeologiska undersökningen av boplatslämning L1979:1489 i Ekeby socken, Närke. Bebyggelselämningarna dateras till äldre bronsålder samt yngre järnålder och tidig medeltid. Fältarbetet genomfördes under hösten 2019 och våren 2020.

Under äldre bronsålder fanns en bosättning på krönet och en skärvstenshöj i sydöst. Denna bosättning försvann relativt fort, varpå backen (i sen tid benämnd Källarbacken) åter låg öde. Från först århundradet före vår tideräkning fram till vendeltid ser vi odlingsverksamhet inom undersökningsytan. Den första bebyggelsen kom åter i vendeltid. Flera indicier finns på att Ekeby var socialt stratifierat under yngre järnålder. Bebyggelsestrukturen har varit flerkärnig och de boende har haft viss grad av specialisering. Järnframställning och metallhantverk har främst funnits nedanför slänten i öster, medan textilhantverk, matlagning och ölbrygging fanns i väster. Mycket tyder på att den undersökta bebyggelsen på Källarbacken var del av en större bebyggelse där en huvudgård med hallbyggnad funnits öster om undersökningsytan. Runt år 1200 flyttar bebyggelsen västerut, i samband med landboväsendets införande. Marken på och runt Källarbacken brukas därefter av storgårdens arvtagare: Ekeby prästgård.

